

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU
ANABİLİM DALI

ÖNLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ BAĞLAMINDA
ULUSLARARASI HUKUKTA DEVLETİN TEHLİKE SORUMLULUĞU

Doktora Tezi

Tuğçe ISAYEV

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU
ANABİLİM DALI

ÖNLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ BAĞLAMINDA

ULUSLARARASI HUKUKTA DEVLETİN TEHLİKE SORUMLULUĞU

Doktora Tezi

Tuğçe ISAYEV

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Cavid ABDULLAHZADE

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU
ANABİLİM DALI

Tuğçe ISAYEV

ÖNLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ BAĞLAMINDA

ULUSLARARASI HUKUKTA DEVLETİN TEHLİKE SORUMLULUĞU

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Cavid ABDULLAHZADE

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Serap AKİPEK

.....


Prof. Dr. Funda KESKİN ATA

.....


Doç. Dr. Cavid ABDULLAHZADE

.....


Doç. Dr. Uğur BAYILLIOĞLU

.....


Dr. Öğr. Üyesi Berat Lale AKKUTAY

.....


Tez Sınavı Tarihi 25.05.2018

Tez Doğruluk Beyanı Belgesidir.

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,**

Doç. Dr. Cavid ABDULLAHZADE danışmanlığında hazırladığım “Önleme Yükümlülüğü Bağlamında Uluslararası Hukukta Devletin Tehlike Sorumluluğu (Ankara.2018) ” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 29.05.2018

Adı-Soyadı ve İmza

Tuğuel SAĞEV



İÇİNDEKİLER

KISALTMALARv

GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL ANLAMDA ULUSLARARASI SORUMLULUK KAVRAMI

I. Uluslararası Sorumluluk.....5

1. Uluslararası Hukuka Uygunluğu Sağlama Yollarından Biri Olarak Uluslararası Sorumluluk.....5

a. Uluslararası Toplum ve Uluslararası Hukuk 5

b. Uluslararası Hukukta Yaptırım Sorunu 9

c. Uluslararası Hukuka Uygunluğu Sağlama Yolları 12

2. Uluslararası Sorumluluk ve Egemenlik İlişkisi 14

a. Uluslararası Hukuk Kişisi Olarak Devlet 14

b. Devletin Kurucu Unsurlarından Biri Olarak Egemenlik 17

c. Sorumluluk Olarak Egemenlik 19

3. Uluslararası Sorumluluğa İlişkin Kodifikasyon Çalışmaları..... 22

a. BM Öncesi Kodifikasyon Çalışmaları..... 22

b. BM Dönemi Kodifikasyon Çalışmaları..... 23

II. Uluslararası Sorumluluğun Şartları27

1. Genel Olarak Uluslararası Sorumluluk 27

2. Uluslararası Haksız Fiil 31

a. Kusur..... 37

b. Zarar 39

3. Uluslararası Haksız Fiilin Devlete İsnat Edilmesi..... 41

a. Devlet Organlarının Davranışları..... 43

b. Kamu Gücü Yetkilerini Kullanan Bir Kişinin ya da Bir Birimin Davranışı...	45
c. Devletin Yönlendirmesi ya da Denetimi Altındaki Davranış.....	47
d. Resmi Otoritelerin Yokluğunda ya da Yetersizliği Halindeki Davranış.....	49
e. Bir İsyân Hareketinin ya da Benzerinin Davranışı.....	50
III. Uluslararası Sorumluluğun Sonuçları.....	51
1. Uluslararası Haksız Fiile Son Verme ve Uluslararası Haksız Fiilin Tekrar Edilmeyeceğine Dair Uygun Güvenceleri Sunma.....	52
2. Onarım.....	56
a. Eski Hale Getirme.....	57
b. Tazminat.....	59
c. Manevi Onarım.....	61

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TEHLİKE SORUMLULUĞU

I. Uluslararası Tehlike Sorumluluğunu Ortaya Çıkartan Sebepler.....	68
1. Teknolojik Gelişmeler.....	68
2. Uluslararası Sorumluluğun Teknolojik Gelişmeler Karşısında Yetersiz Kalması.....	72
II. Uluslararası Tehlike Sorumluluğu ve Egemenlik İlişkisi.....	81
1. Kendi Mülkünü Başkalarınınkine Zarar Vermeyecek Şekilde Kullan İlkesi.....	81
2. Devletin Yetkilerinin Sınırları.....	89
3. Sorumluluk Olarak Egemenlik ve Uluslararası Tehlike Sorumluluğu.....	97
III. Uluslararası Tehlike Sorumluluğuna İlişkin Kodifikasyon Çalışmaları.....	100
1. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Uluslararası Tehlike Sorumluluğuna İlişkin Kodifikasyon Çalışmaları.....	100
2. Uluslararası Tehlike Sorumluluğu ve Uluslararası Sorumluluk İlişkisi.....	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEHLİKELİ FAALİYETLERİN DOĞURACAĞI ZARARI ÖNLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ

I. Önleme Yükümlülüğünün Kapsamı.....	125
1. Uluslararası Hukukun Yasaklamadığı Faaliyetler	133
2. Kaynak Devletin Ülkesel Sınırları İçinde veya Yetki ya da Kontrolü Altında Gerçekleştirilme.....	135
3. Önemli Sınıraşan Zarara Sebep Olma Tehlikesi İçerme	138
4. Fiziksel Sonuçları İtibariyle Önemli Sınıraşan Zarara Sebep Olma Tehlikesi İçerme	139
II. Önleme Yükümlülüğünün Esası	140
1. Kendi Mülkünü Başkalarınınkine Zarar Vermeyecek Şekilde Kullan İlkesi ...	141
2. Özen Yükümlülüğü	144
III. Önleme Yükümlülüğünün Uygulanması Usulü	149
1. İş Birliği.....	151
2. İzin Verme	155
3. Risk Değerlendirmesi	159
4. Bildirim ve Bilgilendirme.....	164
5. Önleyici Tedbirler Konusunda İstişareler.....	173
6. Bilgi Değişimi	187
7. Kamuya Bilgi Verme.....	189
8. Ayrım Yapmama	196
9. Acil Durumlara Hazırlıklı Olma ve Acil Durumun Bildirilmesi.....	198
10. Uyuşmazlıkların Çözümü	203
SONUÇ.....	208
KAYNAKÇA	211

ÖZET	240
ABSTRACT	241



KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ACIL	: Amsterdam Center for International Law
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CBÜSBD	: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
CLR	: California Law Review
CÜİBFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
ÇÜSBD	: Çag Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Ed.	: Editör
EJIL	: European Journal of International Law
EOÜSBD	: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
GÜHFD	: Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
ICLQ	: International and Comparative Law Quarterly
ICLR	: International Community Law Review
ILC	: International Legal Commission
İbid.	: İbidem
İHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası7
İÜHFD	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
KJCL	: The Korean Journal of Comparative Law

LJIL	: Leiden Journal of International Law
LOY. L. A. INT'L & COMP. L. J.	: Loyola of Los Angeles International & Comparative Law Journal
m.	: Madde
MC	: Milletler Cemiyeti
MHB	: Milletlerarası Hukuk Bülteni
MÜHFD-HAD	: Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SÜHFD	: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
TAAD	: Türkiye Adalet Akademisi Dergisi
TBK	: Türk Borçlar Kanunu
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TMK	: Türk Medeni Kanunu
TOD	: Tarih Okulu Dergisi
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UCM	: Uluslararası Ceza Mahkemesi
VAHS	: Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri
VICTORIA U. WELLINGTON L.	

REV. : Victoria Univeristy Wellinton Law Review

Vol. : Volume

yy. : Yüzyıl



GİRİŞ

Uluslararası toplum üyeleri arasındaki ilişkileri düzenleyen uluslararası hukuka, ulusal hukuklar ile karşılaştırılmasından hareketle pek çok eleştiri yöneltilmektedir. Ancak, eleştirilecek yanları bulunmakla birlikte bir uluslararası hukuk düzeninin var olduğu açıktır.

Uluslararası hukuka yöneltilen eleştirilerden biri, uluslararası hukukta sistematik bir yaptırım düzeninin bulunmamasıdır. Uluslararası hukukta yaptırım uygulayacak, ulusal hukuklardaki yürütme organlarına benzer bir organ ya da yaptırım kararlarını objektif şekilde alacak, zorunlu yargı yetkisine sahip uluslararası yargı organları bulunmamaktadır. Fakat bu durum, uluslararası hukukun kendine özgü bir yaptırım düzeni bulunmadığı anlamına gelmemektedir.

Yaptırım geniş şekilde yorumlandığında, uluslararası hukuka aykırılık halinde başvurulabilecek tüm yöntemleri ve uluslararası hukuka uygunluğu sağlamak için alınabilecek tüm önlemleri kapsamaktadır. Yaptırım, bir yandan uluslararası hukuka aykırılığa bağlanan sonuçtur ve uluslararası hukuka aykırılık sebebiyle bozulan düzeni yeniden tesis etmeyi hedeflemektedir, diğer yandan ise uluslararası hukuka aykırılığı önlemeye ve uluslararası hukuka uygunluğu sağlamaya çalışmaktadır.

Uluslararası hukuka uygunluğu sağlama yolları; uluslararası sorumluluk ile uluslararası önlemler ve zorlama yolları olarak ikiye ayrılmaktadır. Geniş şekilde yorumlandığında yaptırım kapsamına giren uluslararası sorumlulukta, uluslararası hukuka uygunluğu sağlamakla birlikte uluslararası hukuka aykırılık sebebiyle ortaya çıkan zararı giderme hedefi ön plandadır.

Çalışma açısından uluslararası sorumluluk; devletin, uluslararası haksız fiili sebebiyle ortaya çıkan, hukuki sorumluluğunu, uluslararası haksız fiil sorumluluğunu ifade etmektedir.

Uluslararası sorumluluk, uluslararası adaleti ve uluslararası toplumun çıkar dengesini sağlamaktadır, uluslararası toplum düzeni ve uluslararası barış ve güvenlik açısından önem arz etmektedir. Uluslararası sorumluluk, uluslararası hukuk için vazgeçilmezdir. Her hukuk düzeni gibi uluslararası hukuk da kişilerine bazı yükümlülükler yüklemektedir. Bu yükümlülüklerin ihlali uluslararası sorumluluğu beraberinde getirmektedir. Uluslararası sorumluluğun önemi, uluslararası hukuka uygunluğu sağlamasından ve bahsedilen hususlardan kaynaklanmaktadır.

Uluslararası Hukuk Komisyonu'nda uluslararası sorumluluk incelenirken, uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetlerden doğan uluslararası sorumluluğun, başka bir ifade ile uluslararası tehlike sorumluluğunun ayrıca incelenmesi kararlaştırılmıştır. Böylece iki farklı uluslararası sorumluluk rejimi ortaya çıkmıştır. İki uluslararası sorumluluk rejimi, Uluslararası Hukuk Komisyonu çalışmalarında birbirinden ayrılmış olmasına rağmen, aralarında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Teknolojik gelişmeler devletlerin tehlikeli faaliyetlerin gerçekleştirmesini kolaylaştırmış, bu faaliyetlerin yıkıcı etkisini artırmış, çevrenin korunması gibi uluslararası toplumun ortak değerleri açısından tehlike yaratmıştır. Uluslararası sorumluluk bu gelişmeler karşısında yetersiz kalmıştır. Bahsedilen durum ve benzer sebepler uluslararası tehlike sorumluluğunun, uluslararası sorumluluktan ayrı, özel olarak düzenlenmesini gerektirmiştir.

Uluslararası tehlike sorumluluğu, kaynak devletin ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altında gerçekleştirilen, uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli

faaliyetlerin fiziksel sonuçları itibariyle önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içermesi durumunda uygulanmaktadır.

Kendi mülkünü başkalarınınkine zarar vermeyecek şekilde kullan ilkesi; devletler arasında iyi komşuluk ilişkileri kurulması ilkesi, devletin yetkilerini diğer devletlere ve vatandaşlarına zarar vermeyecek şekilde kullanması ilkesi vb. hukukun genel ilkeleri ile birlikte uluslararası tehlike sorumluluğunun temelini teşkil etmektedir.

Çalışmada uluslararası tehlike sorumluluğu incelenirken, uluslararası tehlike sorumluluğu ile uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişki göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmada uluslararası tehlike sorumluluğu ile uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişki göz önünde bulundurularak inceleme yapıldığından, uluslararası tehlike sorumluluğunun bir boyutu olan ve uluslararası çevre hukuku ile paralel düzenlemeler getiren önleme yükümlülüğüne yer verilmiş, uluslararası tehlike sorumluluğunun diğer boyutu olan somut olayda uluslararası sorumluluk çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Uluslararası tehlike sorumluluğunun ve önleme yükümlülüğünün amacı, uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetlerden doğan önemli sınıraşan zararın önlenmesidir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için uygulanacak usul; ilgili devletlerin iş birliğini, tehlikeli faaliyetler için izin şartını, risk değerlendirmesini, bilgilendirme ve bildirimini, önleyici tedbirler konusunda istişareleri, bilgi değişimini, kamuya bilgi verilmesini, ayırım yapılmamasını, acil durumlara hazırlıklı olunmasını ve acil durumların bildirilmesini, ayrıca uyuşmazlıkların barışçı çözümünü içermektedir.

Uluslararası tehlike sorumluluğunun ve önleme yükümlülüğünün önemi, uluslararası sorumluluğun önemine paralel olarak, kaynak devlet ve etkilenmesi muhtemel devletlerin çıkarlarını dengelemesinden, bu çerçevede adaleti sağlamasından, uluslararası barış ve güvenliğin bozulmasını önlemesinden, çevrenin korunması gibi

uluslararası toplumun ortak değerlerinin korunmasına katkıda bulunmasından, uluslararası hukuka aykırılık ile önemli sınıraşan zararı önlemesinden ve uluslararası hukuka uygunluğu sağlamasından kaynaklanmaktadır.

Çalışmanın amacı yukarıda bahsedilen çerçevede uluslararası tehlike sorumluluğu ile önleme yükümlülüğünün amacını, uygulanması usulünü, uluslararası hukuk açısından arz ettiği önemi ortaya koymak ve uluslararası tehlike sorumluluğu ile önleme yükümlülüğünü genel olarak incelemektir. Bu sebeple çalışmada özel bir örnekten hareket edilmemiştir. Çalışmada uluslararası tehlike sorumluluğu ile önleme yükümlülüğünün genel olarak incelenmesinin sebebi, bu konuda ayrıntılı açıklamalar içeren bir çalışmanın henüz yapılmamış olmasıdır.

Çalışmanın birinci bölümünde genel anlamda uluslararası sorumluluk kavramı incelenmiştir. Uluslararası sorumluluğun şartları ve sonuçları ile ilgili açıklamalar yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde uluslararası tehlike sorumluluğu incelenmiştir. Uluslararası tehlike sorumluluğunu ortaya çıkartan sebepler, uluslararası tehlike sorumluluğu ve egemenlik ilişkisi ile uluslararası tehlike sorumluluğuna ilişkin kodifikasyon çalışmaları hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde tehlikeli faaliyetlerin doğuracağı zararı önleme yükümlülüğü incelenmiştir. Önleme yükümlülüğünün kapsamı, esas ve uygulanması usulü ile ilgili açıklamalar yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL ANLAMDA ULUSLARARASI SORUMLULUK KAVRAMI

Uluslararası sorumluluğu çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Çalışmanın bu bölümünde sorumlu tutulacak kişi bakımından devletin sorumluluğu, sorumluluk doğuran fiilin niteliği bakımından uluslararası haksız fiil sorumluluğu, sorumluluk çeşidi bakımından ise hukuki sorumluluk üzerinde durulacaktır. Bu sebeple uluslararası sorumluluk çalışmanın bu bölümü bakımından, devletin uluslararası haksız fiili sebebiyle ortaya çıkan hukuki sorumluluğunu ifade etmektedir.

I. Uluslararası Sorumluluk

1. Uluslararası Hukuka Uygunluğu Sağlama Yollarından Biri Olarak Uluslararası Sorumluluk

a. Uluslararası Toplum ve Uluslararası Hukuk

Uluslararası topluma pek çok eleştiri yöneltilmektedir. Bu eleştiriler uluslararası toplumun ulusal toplumlar kadar gelişmiş olmamasından ve ulusal toplumlarla karşılaştırılmasından kaynaklanmaktadır. Uluslararası toplumun ulusal toplumlar kadar gelişmiş bir toplum olmamasının sebepleri arasında egemenliğe belirli bir dönem boyunca verilen mutlak anlam ile ulusal toplumlarda gelişme ve bütünleşmeyi sağlayan ortak özelliklerin uluslararası toplumda iş birliğini azaltması gibi hususlar yer almaktadır.¹

¹ Edip ÇELİK, **Milletlerarası Hukuk Birinci Cilt**, 2. Baskı, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1969, s. 6.

Uluslararası toplum ulusal toplumlar kadar gelişmiş olmamasına rağmen, ‘uluslararası toplum üyeleri’² arasında bir bağlılık söz konusudur. Bilim, sanat, teknoloji, ticaret, ulaşım, güvenlik gibi konuların ulusal sınırların ötesine geçmesi uluslararası toplumun gelişimine katkıda bulunmakta, uluslararası toplum üyeleri arasındaki bağı güçlendiren pek çok uluslararası örgütün kuruluşunu sağlamaktadır.³ Uluslararası alanda artan karşılıklı bağımlılık ve bu bağımlılığın zorunlu kıldığı uluslararası iş birliği uluslararası toplumu geliştirmektedir. Uluslararası toplumun; özgürlük, eşitlik, dayanışma, hoşgörü, doğaya saygı ve ortak sorumluluk gibi ortak değerleri ise uluslararası toplumun gelişimine katkıda bulunan diğer hususlar arasında yer almaktadır.⁴

² Uluslararası toplum üyeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin PAZARCI, **Uluslararası Hukuk Dersleri 1. Kitap**, 11. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011, s. 1 - 3. Uluslararası toplum sadece devletlerden oluşmamaktadır. Devletler dışında; hükümetler arası ve hükümet dışı uluslararası örgütler, bireyler, çok uluslu şirketler, vb. yapılar da uluslararası toplum üyeleri arasında yer almaktadır. Uluslararası toplum hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Edward KWAKWA, ‘Uluslararası Topluluk, Uluslararası Hukuk ve ABD: İki Bir Arada, İki Birine Karşı ya da Hepsi de Bir?’, **ABD Hegemonyası ve Uluslararası Hukukun Temelleri**, Ed. : Michael BYERS, Georg NOLTE, Çev. : Erdem DENK, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 29 – 65.

³ Seha L. MERAY, **Devletler Hukukuna Giriş İkinci Cilt**, 2. Baskı, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1960, s. 62.

⁴ Uluslararası toplumun ortak değerleri, bu değerleri korumak için oluşturulan uluslararası hukuk kurallarına uygunluğu gerektirmektedir. KWAKWA, 2007, s. 39. Uluslararası toplumun ortak değerleri çeşitli uluslararası belgelerde ifade edilmektedir. Bu belgelerden biri BM Milenyum Bildirisi’dir. BM Milenyum Bildirisi için bkz. *United Nations Millennium Declaration*, <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>, 21. 03. 2000. Bildiri çalışmanın konusunu oluşturan sorumluluğu, uluslararası toplumun ortak değerleri arasında sayması sebebiyle önem arz etmektedir.

Tüm eleştirilere rağmen bir uluslararası toplumun ve bu toplumda ilişkileri düzenleyen kurallar bütünü var olduğu açıktır.⁵ Uluslararası topluma yöneltilen eleştiriler göz önünde bulundurulmakla birlikte uluslararası toplumun var olmadığını ileri sürmek mümkün değildir.⁶

Uluslararası topluma yöneltilen eleştirilere paralel olarak, ‘uluslararası toplum üyeleri arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütünü’⁷ şeklinde tanımlanabilen

⁵ MERAY, 1960, s. 62. Ortak değerleri paylaşan uluslararası toplum, uluslararası hukukun varlık sebebini teşkil etmektedir. KWAKWA, 2007, s. 37.

⁶ Uluslararası topluma yöneltilen eleştiriler arasında ABD’nin hegemon devlet olarak uluslararası toplumu ve uluslararası hukuku kendi çıkarları doğrultusunda kullanması gibi hususlar yer almaktadır. ABD’nin uluslararası toplumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanması imkan dahilindedir. Uluslararası hukuku da kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayabilmesi, uygulayabilmesi ve şekillendirebilmesi mümkündür. Ancak, bu ABD’nin uluslararası toplum ve uluslararası hukuk konusunda her zaman tek başına belirleyici olabileceği anlamına gelmemektedir. UCM’nin kurulması örneğinde olduğu gibi uluslararası toplumun ortak değerlerinin korunması ihtiyacının ön plana çıktığı ve ABD çıkarlarının gerektirdiği şekilde davranmayı uluslararası toplumun reddettiği durumlarla karşılaşabilmektedir. KWAKWA, 2007, s. 40 – 65. ABD, UCM’nin kurucu andlaşması olan Roma Statüsü’ne taraf olmamıştır. Buna rağmen, uluslararası toplumun tümünü ilgilendiren ve insanlığa karşı işlenebilecek en önemli suçları işleyenleri yargılayan bir uluslararası ceza mahkemesi kurulmuştur. UCM, ABD’nin tüm muhalif faaliyetlerine rağmen çalışmalarını sürdürmektedir. Bu durum, ABD’nin çıkarlarına aykırı ve fakat uluslararası toplumun ortak değerlerini korumaya yönelik faaliyetlerin uluslararası toplumca gerçekleştirilebildiğini ortaya koymaktadır. ABD UCM ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cenap ÇAKMAK, ‘UCM’nin Darfur Krizi’ne Dahil Olması ve ABD’nin Süper Güç Olarak Limitleri’, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 3, No : 10, 2007, s. 43 – 74. Ancak, ABD’ye rağmen faaliyetlerine devam etmekte olan UCM’nin sorunsuz işlediğini ve tamamen ABD’nin kontrolü dışında olduğunu ileri sürmek de mümkün değildir. UCM hakkındaki eleştiriler için bkz. Erdem DENK, ‘Evrensel Adalet: El-Beşir mi UCM mi Derken Heba Olan Bir Değer Daha’, **Afrika Gündemi**, 2009, s. 25.

⁷ Henüz herkesin üzerinde uzlaştığı bir hukuk tanımı yapılabilmemiş değildir. Ancak, yapılan tanımlarda ortak olan noktalardan hareketle hukukun ne olduğuna ilişkin genel bir fikir edinmek mümkündür. Hukuk

uluslararası hukuka da pek çok eleştiri yöneltilmektedir. Uluslararası hukukun ulusal hukuklar ile karşılaştırılmasından kaynaklanan eleştirilere dayanarak, uluslararası hukukun hukuk olmadığına yönelik görüşler de ileri sürülmektedir.⁸

Bir hukuk düzeni için gerekli olan, uyulması zorunlu kurallar bütünü oluşturma ve örgütlenmiş bir toplumsal yapı aracılığıyla bu kurallara uyulmasını, yaptırımlar ile sağlama şartları uluslararası hukuk bakımından geçerlidir.⁹ Uyulması zorunlu uluslararası hukuk kuralları, uluslararası hukuk kişilerince oluşturulmaktadır ve bu kurallara uyulması gerektiğine ilişkin genel inanç ilgili hukuk kişilerinde

tanımlarında ortak olan noktalar, hukukun toplumsal bir düzen arayışı olduğuna ve devlet gücü ile desteklendiğine işaret etmektedir. Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Hukuka Giriş ve Hukukun Genel Kavramları**, 16. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s. 5. Uluslararası hukuk söz konusu olduğunda da herkesin üzerinde uzlaştığı bir tanım yapabilmek zordur. Çünkü hukuka, uluslararası topluma ve uluslararası hukuk kişilerine ilişkin görüşler, uluslararası hukuk tanımı konusunda belirleyici olmaktadır. Bu çerçevede klasik görüş, uluslararası hukuku devletler arası ilişkileri düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlamaktadır. Gerçekçi görüşe göre, uluslararası hukuk farklı ulusal topluluklara dahil bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Daha genel bir tanım yapan modern görüşe göre, uluslararası hukuk, uluslararası toplum üyeleri arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütünüdür. Uluslararası hukukun tanımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. MERAY, 1960, s. 3. ÇELİK, 1969, s. 3 - 4. PAZARCI, 2011, s. 1 – 3. Uluslararası hukuk diğer hukuk dallarında olduğu gibi ilişkilerini düzenlediği toplumda yaşanan gelişmelerden etkilenmektedir. Yaşanan gelişmeler uluslararası hukuku devletler arası ilişkileri düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlaya engel teşkil etmektedir. Uluslararası alanda devletler dışında uluslararası örgütler, bireyler ve diğer yapılar varlıklarını sürdürmektedirler. Bu durumda uluslararası hukukun, uluslararası toplum üyeleri arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlanması gerekmektedir. Malcolm N. SHAW, **International Law**, 6. Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 43 – 49.

⁸ MERAY, 1960, s. 59. ÇELİK, 1969, s. 5.

⁹ MERAY, 1960, s. 62. ÇELİK, 1969, s. 5 – 9. PAZARCI, 2011, s. 6.

bulunmaktadır. Bu durum, eleştirilecek yanları bulunmakla birlikte bir uluslararası hukuk düzeninin var olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰

b. Uluslararası Hukukta Yaptırım Sorunu

Uluslararası hukuka yöneltilen eleştirilerden biri, uluslararası hukukta sistematik bir ‘yaptırım’¹¹ düzeninin bulunmamasıdır.¹² Uluslararası hukuka pek çok eleştiri yöneltilmesine sebep olan yaptırım genel olarak, hukuka aykırılık için öngörülen,

¹⁰ MERAY, 1960, s. 62. ÇELİK, 1969, s. 5 – 9. PAZARCI, 2011, s. 6. Ulusal hukuklardaki yasama organlarına benzer bir organının bulunmaması uluslararası hukuka yöneltilen eleştirilerden biridir. Ancak, ulusal hukuklardaki yasama organlarına benzer bir organın bulunmaması uluslararası toplumun örgütlenme biçimine ilişkin bir duruma işaret etmektedir ve uluslararası hukukun hukuk olmadığını ileri sürmek için yeterli sebebi teşkil etmemektedir. PAZARCI, 2011, s. 6.

¹¹ Yaptırımın iki esaslı işlevi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, henüz hukuka aykırılık ortaya çıkmadan önce bir tehdit oluşturarak hukuka aykırılığı önlemedir. Diğeri ise hukuka aykırılık ortaya çıktıktan sonra hukuka uygunluğu sağlamaya çalışan zorlamadır. Yaptırım hukuka aykırılık ortaya çıkmadan önce hukuka aykırılığı önleme, hukuka aykırılık ortaya çıktıktan sonra hukuka aykırılığın sonuçlarını ortadan kaldırma ve hukuka aykırılığı sona erdirip hukuka uygunluğu sağlama amaçlarına hizmet etmektedir. Ceza, tazminat, zorla yaptırma, geçerli saymama, iptal talebi hukuki açıdan uygulanabilecek yaptırımlar arasında yer almaktadır. GÖZÜBÜYÜK, 2002, s. 8 – 9. Yaptırım hukuka uygunluğu sağlayan yollardan biridir ancak, bu konuda tek değildir. Bu durum yaptırımın bir hukuk düzeni için kaçınılmaz olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Yaptırım ile ilgili olarak yaptırımın hukukun temelini teşkil etmediği, yaptırım olmaksızın da hukuka uygunluğun sağlanabileceği yönünde görüşler de ileri sürülmüştür. Bu görüşler ve yaptırım hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan GÜRİZ, **Hukuk Felsefesi**, 8. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2009, s. 70 – 71.

¹² Uluslararası hukuka yöneltilen diğer eleştiriler, uluslararası hukukta üstün otoritenin ve zorunlu yargı yetkisinin bulunmaması ile ilgilidir. Bu eleştiriler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. MERAY, 1960, s. 59 – 65. ÇELİK, 1969, s. 5 - 9. Enver BOZKURT, M. Akif KÜTÜKÇÜ, Yasin POYRAZ, **Devletler Hukuku**, 6. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010, s. 22 - 27.

hukuka aykırılık ile bozulan düzeni yeniden tesis etmeyi ve hukuka aykırılığı önlemeyi, hukuka uygunluğu sağlamayı hedefleyen bir araçtır.¹³

Uluslararası hukukta, uluslararası hukuka aykırılık halinde yaptırım uygulayacak, ulusal hukuklardaki yürütme organlarına benzer bir organ bulunmamaktadır. Uluslararası hukukta yaptırım kararlarını objektif şekilde alacak, zorunlu yargı yetkisine sahip uluslararası yargı organı da bulunmadığından, yaptırımlar daha çok, ilgili yaptırım kararını alan devlet tarafından, açıklık ve kesinlik teşkil etmeksizin uygulanmaktadır.¹⁴ Bu durum, uluslararası hukukun kendine özgü bir yaptırım düzeni bulunmadığı anlamına gelmemektedir.¹⁵ Uluslararası hukuk yaptırımlarının her somut durum için özel olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.¹⁶

¹³ GÖZÜBÜYÜK, 2002, s. 8 – 9. GÜRİZ, 2009, s. 70 – 71.

¹⁴ Hüseyin PAZARCI, **Uluslararası Hukuk Dersleri 3. Kitap**, 4. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s. 148. Uluslararası hukukta yaptırımlar sistematik olarak uygulanamamaktadır. Egemen eşit devletlerden biri uluslararası alanda bir haksızlık ile karşılaştığında bu haksızlığı kendisi giderme yoluna gitmektedir. Devletlerin egemenliklerinden taviz verme konusundaki isteksizlikleri tüm yaptırımları tarafsızca kararlaştırıp uygulayacak organların ortaya çıkmasına engel teşkil etmektedir. Devletler kendilerine yönelik bir yaptırım uygulanması söz konusu olduğunda devletlerin egemen eşitliği ilkesini ileri sürerek bunu engellemeye çalışmaktadırlar, diğer devletlerin haksızlık ile ilgili değerlendirmelerini kabul etmeme yoluna gitmektedirler. Aydoğan ÖZMAN, **Devletler Hukukunda Müeyyide**, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1974, s. 54.

¹⁵ PAZARCI, 2011, s. 7. Uluslararası toplumun örgütlenmesi geliştikçe, uluslararası toplum üyeleri, sayıları gittikçe artan uluslararası örgütlere üye olmaktadır. Bu durumda yaptırımlar çoğu zaman uluslararası örgütler aracılığıyla uygulanmaktadır. Günümüzde en gelişmiş uluslararası örgüt BM'dir. BM'nin üye devletlere uluslararası örgütün iç işleyişi ile ilgili uygulayabileceği yaptırımlar BM Andlaşması m. 5, 6 ve 9'da düzenlenmiştir. BM'ye üye olmayan devletlere de uluslararası barış ve güvenliğin gerektirdiği durumlarda uygulanabilecek yaptırımlar BM Andlaşması'nın VII. Bölümü, BM Andlaşması m. 102 ve 94'te belirtilmiştir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ÖZMAN, 1974, s. 277 – 381. BM'nin uluslararası örgütün iç işleyişini ve uluslararası barış ve güvenliği sağlamaya yönelik

Uluslararası hukukta sistematik olarak uygulanamayan yaptırım tanımlayan bir uluslararası hukuk kaynağı bulunmamaktadır. Bu durum, yaptırıma ilişkin farklı görüşleri ortaya çıkarmaktadır.¹⁷ KELSEN ve benzer görüşteki yazarlar, yaptırım olarak sadece uluslararası hukuka zorla uyulmasını sağlamaya yönelik zararlar karşılık ve BM Andlaşması çerçevesinde uygulanabilecek zorlama yöntemleri gibi yöntemleri kabul etmektedirler. SCELLE ve benzer görüşteki yazarlar ise yaptırımı daha geniş yorumlamaktadırlar. Uluslararası hukuka uygunluğu sağlamaya yönelik olarak bir hukuki işlemin geçersiz sayılmasını, uluslararası sorumluluğu ve uluslararası zorlama yöntemlerini yaptırım kapsamına dahil etmektedirler.¹⁸

Sonuç olarak yaptırımı, uluslararası hukuka aykırılık halinde başvurulabilecek tüm yöntemleri, uluslararası hukuka uygunluğu sağlamak için alınabilecek tüm önlemleri kapsayacak şekilde geniş yorumlamak mümkündür. Yaptırım bir yandan

olarak uygulayabileceği yaptırımlar için bkz. Ülkü HALATÇI ULUSOY, **Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Kapsamında BM Akıllı Yaptırımları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2014, s. 9 – 60. BM Andlaşması'nın İngilizce metni için bkz. <http://www.un.org/en/sections/un-charter/introductory-note/index.html>, 21. 02. 2016. TC'nin taraf olduğu BM Andlaşması'nın resmi Türkçe çevirisi için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6092.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6092.pdf>, 21. 02. 2016. BM Andlaşması'nın ilgili maddeleri için ayrıca bkz. Aslan GÜNDÜZ, **Milletlerarası Hukuk: Konu Anlatımı, Temel Belgeler, Örnek Kararlar**, Ed. : Reşat Volkan GÜNEL, 7. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 110 – 129. BM aracılığıyla uygulanabilecek olanlar dışında uluslararası alanda başka bölgesel ya da evrensel örgütlerce uygulanabilecek çeşitli yaptırımlar mevcuttur. Uluslararası örgütler aracılığıyla uygulanabilecek olanlar dışında uluslararası andlaşmalarda yer alan şartlara aykırı davranılması halinde uygulanabilecek yaptırımlar, ekonomik, askeri, diplomatik ve manevi yaptırımlar da söz konusudur. ÖZMAN, 1974, s. 84 – 123.

¹⁶ GÜRİZ, 2009, s. 78.

¹⁷ PAZARCI, 2005, s. 149.

¹⁸ İbid. , s. 149.

uluslararası hukuka aykırılığa bağlanan sonuçtur ve uluslararası hukuka aykırılık sebebiyle bozulan düzeni yeniden tesis etmeyi hedeflemektedir, diğer yandan ise uluslararası hukuka aykırılığı önlemeye, uluslararası hukuka uygunluğu sağlamaya çalışmaktadır.

c. Uluslararası Hukuka Uygunluğu Sağlama Yolları

Uluslararası hukuka uygunluğu sağlama yolları, uluslararası sorumluluk ve ‘uluslararası önlemler ve zorlama yolları’¹⁹ olarak ikiye ayrılmaktadır. Uluslararası sorumluluk, uluslararası hukuka aykırı davranan devletin, uluslararası hukuka aykırılık sebebiyle verdiği zararı gidermesidir. Uluslararası sorumlulukta, uluslararası hukuka

¹⁹ Uluslararası önlemler ve zorlama yolları, uluslararası hukuka aykırı davranan devletin uluslararası hukuka uygun davranmasını çeşitli baskı yöntemleri ile sağlamaya çalışmaktadır. Uluslararası sorumluluktan farklı olarak uluslararası önlemler ve zorlama yollarında doğrudan uluslararası hukuka uygunluğu sağlama amacı ön plandadır. PAZARCI, 2005, s. 150. Uluslararası önlemler ve zorlama yollarını; uluslararası hukuka aykırı fiilin etki ve sonuç doğurmasını engellemeye yönelik önlemler (tanımama, kınama, yargı kararıyla hukuki etkinin reddi, uluslararası andlaşmanın uygulanmasının durdurulması ya da uluslararası andlaşmaya son verilmesi, uluslararası andlaşmanın geçersizliği), baskı ve vazgeçirme önlemleri (uluslararası hukuka aykırı fiilin duyurulması, uyarı ve kınama, uluslararası örgütlere üye kabul etmeme, uluslararası örgütlerde üyelikten çıkarma ya da üyelikten kaynaklanan haklarının kullanımını durdurma, ekonomik ve teknik yardımı kesme, diplomatik ilişkileri kesme) ile karşı önlemler ve zorlama yolları (misilleme, zararlar karşılık, BM Andlaşması çerçevesinde başvuru zorlama yolları) olarak sınıflandırılabilir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. PAZARCI, 2005, s. 191 - 225. Devletlere karşı başvurulabilecek kuvvet kullanımı içermeyen zorlama yolları olarak; diplomatik ve ekonomik yaptırımlar için bkz. Sean D. MURPHY, **Principles of International Law**, Thomson/West, United States of America, 2006, s. 166 – 171.

uygunluğu sağlamakla birlikte uluslararası hukuka aykırılık sebebiyle ortaya çıkan zararını giderme hedefi ön plandadır.²⁰

Uluslararası sorumluluk ile ilgili iki farklı görüş söz konusudur. Bu görüşlerin ilkinine göre, uluslararası sorumluluk uluslararası hukuka aykırılıktan kaynaklanan zararını gidermeyi hedeflediği için en basit haliyle bir yaptırım örneğidir.²¹ Diğer görüşe göre ise, uluslararası sorumluluk yaptırımın ön koşuludur. Çünkü, uluslararası hukuka aykırılık sebebiyle ortaya çıkan zararın giderilmesi zarar veren devlet tarafından reddedildiğinde, zarar gören devletin uluslararası sorumluluk çerçevesinde yapabileceği bir şey kalmamaktadır. Bu sebeple uluslararası sorumluluk uluslararası hukuka aykırılığı tek başına sona erdiren bir yaptırım olarak değerlendirilememektedir.²²

Uluslararası sorumluluk ile ilgili görüşlerden ilkinin kabulü daha uygundur. Yaptırım geniş şekilde yorumlandığında, uluslararası sorumluluk uluslararası hukuka uygunluğu sağlama yollarından biri olarak yaptırım kapsamına girmektedir.²³

Sorumluluğun temelinde, toplumsal adalet ve toplumsal çıkar dengesinin sağlanması yer almaktadır. Sorumluluk, toplumsal düzen ve toplumsal güvenlik açısından da önem arz etmektedir.²⁴ Uluslararası sorumluluk bir yaptırım olarak,

²⁰ PAZARCI, 2005, s. 150.

²¹ ÇELİK, 1969, s. 497. PAZARCI, 2005, s. 149.

²² PAZARCI, 2005, s. 150.

²³ Hatice GEYİK, 'Devletlerin İnsancıl Hukuk Kurallarının İhlali Nedeniyle Sorumluluğu', **SÜHFD**, Cilt: 24, No : 2, 2016, s. 57.

²⁴ Ali BAL, **Devletin Uluslararası Sorumluluğunun Doğması**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İzmir, 2006, s. 4 – 5. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet CEVİZCİ, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2013, s. 363.

uluslararası adaleti ve uluslararası toplumun çıkar dengesini sağlamaktadır.²⁵ Uluslararası toplum düzeni ve uluslararası barış ve güvenlik açısından önem arz etmektedir. Uluslararası sorumluluğun önemi bu çerçevede bahsedilen hususlardan kaynaklanmaktadır.

2. Uluslararası Sorumluluk ve Egemenlik İlişkisi

a. Uluslararası Hukuk Kişisi Olarak Devlet

‘Uluslararası hukuk kişiliği’²⁶, uluslararası hukuktan kaynaklanan haklara ve yükümlülüklerle sahip olmayı gerektirmektedir. Uluslararası hukuk kişiliğini, dar ve geniş yorumlamak mümkündür. Dar yoruma göre uluslararası hukuk kişiliğine sahip olmak için, uluslararası hukuktan kaynaklanan haklara ve yükümlülüklerle sahip olmak yeterli değildir. Aynı zamanda uluslararası hukuktan kaynaklanan hakları doğrudan ileri sürebilmek gerekmektedir. Daha dar yoruma göre, uluslararası hukuk kişiliğine sahip olmak için; uluslararası hukuk kurallarının oluşumuna doğrudan katılma, uluslararası andlaşma yapabilme, diğer devletler nezdinde yargı bağımsızlığından yararlanma vb. başka şartları da yerine getirmek gerekmektedir. Bu yorumlara göre, sadece devletler ve uluslararası örgütler uluslararası hukuk kişiliğine sahip olmaktadır.²⁷

²⁵ BOZKURT vd. , 2010, s. 272.

²⁶ Uluslararası hukuk kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. P. K. MENON, ‘States, International Organizations and Individuals as Subjects of International Law’, **KJCL**, Vol. : 20, 1992, s. 97 – 161. Ian BROWNLIE, **Principles of Public International Law**, 5. Edition, Oxford University Press, New York, 2002, s. 57 – 68. SHAW, 2008, s. 195 – 197.

²⁷ Hüseyin PAZARCI, **Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap**, 9. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013, s. 1 – 4.

Uluslararası hukuk kişiliğine ilişkin dar yorum modern uluslararası hukuk anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Modern uluslararası hukuk anlayışı ile bağdaşan geniş yoruma göre, uluslararası hukukun hukuki statüsünü kısmen veya tamamen belirlediği, uluslararası hukuk kurallarının yöneltildiği tüm birimler uluslararası hukuk kişiliğine sahiptir. Bu yoruma göre, ‘aralarındaki farklar gözetilmekle birlikte’²⁸ devletler ve uluslararası örgütler dışında, devletlerin yaptığı düzenlemelere bağlı, bu düzenlemelerle sınırlı kalmak kaydıyla bireylerin uluslararası hukuk kişiliğine sahip olması mümkündür.²⁹

Uluslararası hukuk kişiliğine ilişkin olarak bahsedilen hususlar devletin uluslararası hukuk kişisi olduğunu ortaya koymaktadır. Devlet, uluslararası hukukun

²⁸ BROWNLIE, 2002, s. 68.

²⁹ PAZARCI, 2013, s. 1 – 4. Uluslararası hukuku farklı ulusal topluluklara dahil bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlayan gerçekçi görüş, uluslararası hukuk kişisi olarak sadece bireyleri kabul etmektedir ve devletin bir kamu hukuku tüzel kişisi olarak varlığını reddetmektedir. MERAY, 1960, s. 113 – 114. ÇELİK, 1969, s. 253 – 255. Bireylerin hukuki statüleri ve ilişkilerinin düzenlenmesi kural olarak ulusal hukukların konusudur. Bireylerin uluslararası hukuk kişiliği, devletlerin yapacağı düzenlemelere bağlı ve bu düzenlemelerle sınırlıdır. Bu durum, bireylerin sınırlı uluslararası hukuk kişiliğine sahip olabileceğine işaret etmektedir. Bireylerin uluslararası hukuk kişiliği, deniz haydutluğu, köle ticareti, savaş suçları gibi uluslararası hukukun bireysel cezai sorumluluğu düzenlediği konularda belirginleşmektedir. Bunun dışında mülteciler, azınlıklar ve uyruksuzların uluslararası hukuk aracılığıyla korunması ile ilgili uluslararası hukuk düzenlemeleri bireylerin uluslararası hukuk kişiliğini desteklemektedir. Bireylerin uluslararası hukuk kişiliğini destekleyen bir başka husus ise insan haklarının korunması mekanizmaları bağlamında bireysel başvuru imkanına kavuşmuş olmalarıdır. BOZKURT vd. , 2010, s. 168 - 174. PAZARCI, 2013, s. 155 – 227. Bireylerin uluslararası hukuk kişiliği bakımından, bireysel cezai sorumluluğu dikkate alan UCM’nin kurulmuş olması da önem arz etmektedir. UCM ve bireysel cezai sorumluluk hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. R. Murat ÖNOK, **Tarihi Perspektifiyle Uluslararası Ceza Divanı**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003.

asli kişisidir.³⁰ Uluslararası hukuk kişisi olma, bu çerçevede uluslararası hukuktan kaynaklanan haklara ve yükümlülöklere sahip olma devletin uluslararası sorumluluğun temelini teşkil etmektedir.³¹

³⁰ SHAW, 2008, s. 197. Uluslararası örgütler, devletlerce kurulan uluslararası hukuk kişileridir. Uluslararası örgütlerin üyeleri devletlerdir. Uluslararası örgütlere merkezlerini tesis edebilecekleri yer ve maddi imkanlar devletlerce sağlanmaktadır. Uluslararası örgütlerin uluslararası hukuk kişilikleri kurucu andlaşmalarında belirtilen fonksiyonlarla sınırlıdır. Ancak, bahsedilen hususlar uluslararası örgütlerin kendilerini kuran devletlerden bağımsız hareket edebildikleri, iç işleyişlerini düzenleyebildikleri, kendi organlarına sahip olabildikleri gerçeğini değıştirmemektedir. Organları aracılığıyla süreklilik sağlama, uluslararası hukuk ile bağılı olma, uluslararası alanda sorumlu tutulabilme ve sorumluluk ileri sürebilme gibi hususlar uluslararası örgütlerin uluslararası hukuk kişiliğini güçlendiren hususlar arasında yer almaktadır. BOZKURT vd. , 2010, s. 152 – 157. Uluslararası örgütlerin uluslararası hukuk kişiliğı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz BAŞAK, **Uluslararası Örgütler**, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 69 – 73. Erdem DENK, **Uluslararası Örgütler Hukuku BM Sistemi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2015. Uluslararası örgütlerin uluslararası hukuk kişiliğine sahip olabileceğı UAD'nin BM Hizmetinde Uğranılan Zararların Tazmini Danışma Görüşü'nde ifade edilmiştir. Divan, BM'nin kurucu andlaşmasında belirtilen fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için uluslararası hukuk kişiliğine sahip olması gerektiğini, kurucu andlaşmasında bu yönde bir düzenleme bulunmamasına rağmen uluslararası hukuk kişisi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, uluslararası hukuk kişilerinin farklı özelliklere sahip olabileceğini ortaya koymuştur. Divan, BM'nin temsilci ve çalışanlarının zarara uğraması halinde uluslararası sorumluluk ileri sürebileceğı yönünde görüş beyan etmiştir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Seha L. MERAY, 'BM Hizmetinde Uğranılan Cismani Zararın Tazmini Meselesi', **AÜSBFD**, Cilt: 9, No : 1, 1954, s. 85 – 134. Danışma görüşü için bkz. *Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations Advisory Opinion*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/4/1835.pdf>, 21. 02. 2016. Uluslararası örgütlerin sorumluluğı için bkz. BAŞAK, 2012, s. 85. Selman ÖĞÜT, **BM Uluslararası Hukuk Komisyonunun 2011 Yılında Hazırladığı Taslak Maddeler Çerçevesinde Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğı**, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014.

³¹ UZUN, 2007, s. 8.

b. Devletin Kurucu Unsurlarından Biri Olarak Egemenlik

Egemenlik, ülke ve insan ile birlikte devletin kurucu unsurları arasında yer almaktadır.³² Modern devletler sisteminin temelini teşkil eden 1648 tarihli Westphalia Andlaşması öncesi Avrupa'da yaşanan dinsel ve siyasi çatışmalar kaosa sebep olmuştur. Bu süreçte farklı meşruluk kaynaklarına sahip otoriteler arasındaki çatışmaları sona erdirecek, dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak, mutlak monarşilere meşruluk sağlayacak, mutlak egemenlik kabul görmüştür.³³

Mutlak egemenlik, MACHIAVELLI, BODIN ve HOBBS'un eserlerinde ifadesini bulmuştur.³⁴ Mutlak egemenlik, uluslararası hukuk ve uluslararası hukuk

³² Devletlerin Hak ve Yükümlülüklerine Dair Montevideo Sözleşmesi'nde devletin kurucu unsurları sayılmıştır. Bu unsurlardan hareketle devleti genel olarak açıklamak mümkündür. SHAW, 2008, s. 198. Sözleşme metni için bkz. *Montevideo Convention on the Rights and Duties of States*, <https://www.ilsa.org/jessup/jessup15/Montevideo%20Convention.pdf>, 07. 03. 2016. Sözleşme'de belirtilen unsurlar devleti açıklama konusunda basit bir temel teşkil etmektedir ancak, bazı durumlarda yetersiz kalmaktadır. BROWNLIE, 2002, s. 69 – 84. Devletin kurucu unsurlarından biri olarak egemenlik, devletin kendi kendini yönetmeye yetecek kadar örgütlü olmasını ve üstün bir otoriteye tabi olmamasını gerektirmektedir. İçeride egemen, dışarıda bağımsız olma devlet için şarttır. MERAY, 1960, s. 115. ÇELİK, 1969, s. 259 – 274. PAZARCI, 2013, s. 5 – 27.

³³ Reyhan SUNAY, **Tartışılan Egemenlik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007, s. 22 – 23.

³⁴ MACHIAVELLI, siyaset biliminin kurucuları arasında yer almaktadır. 16. yüzyılda İtalya'da yaşanan siyasi parçalanmışlığı sona erdirmek amacıyla hareket eden düşünür, bu amaca hizmet için her yolu uygun görmüştür. MACHIAVELLI'ye göre siyasi birliğin sağlanması için hükümdarın; güçler arasında en üstün, tek ve herhangi bir başka güçle sınırlandırılmamış olması gerekmektedir. MACHIAVELLI'nin konu ile ilgili görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Niccolo MACHIAVELLI, **Hükümdar**, Çev. : H. Kemal KARABULUT, 5. Baskı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998. BODIN'e göre egemenlik, üstün otorite anlamına gelmektedir. Düşünür, ortaçağda kilise, imparator ve krallar arasındaki mücadelede kiliseye karşı kralın yanında yer almıştır. Egemenliği sistematik olarak inceleyen BODIN; sınırsız, bölünmez, devredilemez ve mutlak iktidarı savunmuştur. BODIN'in görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için

kişiliği ile bağdaşmamaktadır. Bu egemenlik anlayışını benimseyen bir devletin, uluslararası hukuk ile bağlı kabul edilmesi mümkün değildir.³⁵ Uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerini kabul etmeyen bir devletin ise uluslararası hukuk düzenince kişi olarak kabul edilmesi mümkün değildir.³⁶

Mutlak egemenlik, uluslararası sorumluluk ile de bağdaşmamaktadır. Bağlayıcı bir uluslararası hukuk düzenini kabul etmeyen devletin, uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerini ihlal etmesi halinde ortaya çıkan zararı gidermeyi, bir başka ifade ile uluslararası sorumluluğu kabul etmesi söz konusu değildir.³⁷

Uluslararası hukuk ile sınırlı egemenliğin benimsenmesi ile birlikte egemenlik, uluslararası sorumluluğun inkar sebebi olarak değil gerekçesi olarak görülmeye

bkz. Jean BODIN, **The Six Books of a Commonweale**, Harvard University Press, Cambridge, 1962. HOBBS'a göre sosyal sözleşme ile devlet kurulmadan önce insanlar doğa halinde yaşamışlardır. Doğa halinde insan insanın kurdudur ve çatışma söz konusudur. İnsanlar güvenlik ihtiyacını karşılamak ve çatışmayı sona erdirmek için aralarında bir sözleşme yaparak devleti kurmuştur. Devletin kurulması ile birlikte pek çok hak devlete devredilmiştir. Güvenlik ihtiyacını karşılamayı hedefleyen ve Leviathan olarak da adlandırılan egemen, insana göre önceliklidir, üstündür, tektir, bölünmezdir ve mutlakdır. HOBBS'un görüşleri, güvenliğin sağlanması için mutlak iktidarı ve otoriter rejimleri destekler niteliktedir. HOBBS'un görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Thomas HOBBS, **Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti**, Çev. : Semih İLİN, 13. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014. Mutlak egemenlik anlayışı ortaçağ boyunca yaşanan çatışmaları sona erdirmesi, siyasi birliği sağlaması sebebiyle 1648 tarihli Westphalia Andlaşması sonrasındaki süreçte kabul görmüş olmasına rağmen modern uluslararası hukuk anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Egemenlik ve devlet ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Halis ÇETİN, 'İktidar ve Meşruiyet', **Siyaset**, Ed. : Mümtaz'er TÜRKÖNE, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 35 – 71.

³⁵ PAZARCI, 2013, s. 18.

³⁶ ÇELİK, 1969, s. 261.

³⁷ BOZKURT vd. , 2010, s. 275.

başlanmıştır.³⁸ Sınırlı egemenlik ile uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerini kabul eden devlet, bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi halinde ortaya çıkan zarardan sorumlu tutulmuştur.³⁹

Uluslararası hukuk, uluslararası hukuk kişisi olması sebebiyle devlete birtakım yetkiler tanımaktadır. Devlet kural olarak, ülkesel sınırları içinde bulunan vatandaş ya da yabancı herkes ve taşınır ya da taşınmaz her şey üzerinde yetki sahibidir.⁴⁰ İstisnaları ve sınırları bulunmakla birlikte devletin sahip olduğu yetkiler uluslararası hukuk kişiliğinden, egemenlikten kaynaklanmakta ve uluslararası sorumluluğun temelini teşkil etmektedir.⁴¹ Bu durum, sorumluluk ve egemenliğin etkileşim halinde olduğunu göstermektedir.⁴²

c. Sorumluluk Olarak Egemenlik

Küreselleşme sürecinde yaşanan gelişmeler, egemenliğin yeniden yorumlanmasını gerektirmiştir. Uluslararası alanda artan karşılıklı bağımlılık ve karmaşıklaşan ilişkiler, egemenliğin iş birliğine yönelik ve sorumluluk çerçevesinde

³⁸ İbid, s. 274 – 275.

³⁹ İbid. , s. 272.

⁴⁰ SHAW, 2008, s. 487. Devletin yetkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sevin TOLUNER, **Milletlerarası Hukuk Dersleri: Devletin Yetkisi (Yer ve Kişiler Bakımından Çevresi ve Niteliği)**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1974.

⁴¹ Devletin sahip olduğu yetkilerin beraberinde uluslararası sorumluluğu yetirmesinin sebebi bu yetkilerin diğer devletlere ve vatandaşlarına zarar vermeme, diğer devletlerin ülkesel yetkileri ile ilgili işlemlerine saygı duyma gibi sınırlarının bulunmasıdır. Bahsedilen sınırların ihlalinin uluslararası sorumluluğu beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. PAZARCI, 2013, s. 34 – 35.

⁴² Alain PELLET, 'The Definition of Responsibility in International Law', **The Law of International Responsibility**, Ed. : James CRAWFORD, Alain PELLET, Simon OLLESON, Kate PARLETT, Oxford University Press, New York, 2010(a), s. 3 – 16.

kullanımını beraberinde getirmiştir. İş birliğine yönelik ve sorumluluk çerçevesinde egemenlik, mutlak ve çok sınırlı egemenlik anlayışları arasındaki bir orta yola işaret etmektedir.⁴³

Devletlerin tek başına çözüm bulamadığı sorunların ve karşılıklı bağımlılıklarının artması, egemenliklerini iş birliğine yönelik kullanmalarını gerektirmektedir. Bu durumda devletler alacakları kararların hukuki sonuçlarını ve diğer devletler üzerindeki etkilerini düşünerek hareket etmektedirler.⁴⁴

Egemenliğin sorumluluk çerçevesinde kullanımı, devletin uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerine uygun davranmasını, bu yükümlülüklerin ihlali halinde sorumlu tutulmasını gerektirmektedir. İnsan haklarının ve çevrenin korunması gibi konularda olduğu gibi uluslararası hukukun kapsamı genişledikçe devletin egemenlik ve yetki alanları daralmaktadır.⁴⁵ Dolayısıyla devletin uluslararası sorumluluğunu doğurabilecek yükümlülükleri artmaktadır.

⁴³ SUNAY, 2007, s. 342 – 359. Sorumluluk olarak egemenlik, insan haklarının korunması amacıyla gerçekleştirilen insani müdahalelerde ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda gerçekleştirilen müdahaleler, uluslararası koruma sorumluluğu ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Devletin insan haklarının korunması için gerekli şartları yerine getiremediği ya da getirmediği durumlarda uluslararası koruma sorumluluğu devreye girmektedir ve devletin egemenliğine yönelik sınırlama söz konusu olmaktadır. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. A. Fusun ARSAVA, 'Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu', **GÜHFD**, Cilt: 15, No : 1, 2011, s. 101 – 124. Ülkü HALATÇI ULUSOY, 'Uluslararası Hukuk Açısından Libya ve Suriye Örneğinde Koruma Sorumluluğu', **TAAD**, Yıl: 4, No : 14, 2013, s. 269 – 297. Uğur BAYILLIOĞLU, **İnsani Müdahale Çıkmazından Çıkış Arayışı: Koruma Sorumluluğu Libya ve Suriye Örnek(sizlik)leriyle**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016. Sorumluluk olarak egemenlik anlayışının ön plana çıktığı örnekler daha çok insan haklarının korunması ile ilgili olmasına rağmen bunlarla sınırlı değildir. Çevrenin korunması ile ilgili örneklere de rastlamak mümkündür.

⁴⁴ SUNAY, 2007, s. 344.

⁴⁵ *Ibid.*, s. 349 – 358.

Uluslararası sorumluluk, devletin sınırlı olan, uluslararası hukukun kapsamı genişledikçe daha da sınırlı hale gelen egemenliğinin bir parçasıdır ve devleti uluslararası hukuka uygunluğa sevk etmektedir.⁴⁶ Uluslararası sorumluluk ile sorumluluk olarak egemenlik, uluslararası hukuka uygunluğun sağlanmasına ve uluslararası toplum düzeninin ve dolayısıyla uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına katkıda bulunmaktadır.⁴⁷

Uluslararası sorumluluk, devletin yetkileri bağlamında gerçekleştirdiği fiillerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Devletin uluslararası sorumluluğuna ancak, ilgili devletin ortaya çıkan zararı gidermeyi kabul etmesi halinde gidilmektedir.⁴⁸ Çünkü kural olarak egemen ve eşit devletlerden birinin, bir başka devletin uluslararası sorumluluk doğuracak fiil ile ilgili yaptığı değerlendirmeyi kabul etmek yükümlülüğü bulunmamaktadır.⁴⁹ Bu değerlendirmeyi objektif olarak yapacak zorunlu yargı yetkisine sahip bir uluslararası yargı organı da bulunmamaktadır. Bahsedilen durum ‘devletlerin egemen eşitliği’⁵⁰ ilkesi üzerine kurulu olan uluslararası hukuk müesseselerinin pek çoğu bakımından geçerli olduğundan uluslararası sorumluluğun önemini azaltmamaktadır.

⁴⁶ Mehmet DALAR, ‘Uluslararası Haksız Eylemden Dolayı Devletin Sorumluluğu: BM Taslak Belgesinin Değerlendirilmesi’, **EOÜSBD**, Cilt: 7, No : 2, 2006, s. 113.

⁴⁷ UZUN, 2007, s. 5.

⁴⁸ ÇELİK, 1969, s. 8.

⁴⁹ BOZKURT vd. , 2010, s. 277.

⁵⁰ Devletlerin egemen eşitliği ilkesi, BM Andlaşması m. 2/4’te BM’nin amaçlarına ulaşmaya çalışırken uygun davranacağı ilkeler arasında sayılmıştır. Devletlerin egemen eşitliği ilkesi, uluslararası hukukun en temel ilkelerinden biridir. BM Andlaşması’nın ilgili maddesi için bkz. SHAW, 2008, s. 214 – 215. GÜNDÜZ, 2014, s. 110. Devletlerin egemen eşitliği ilkesine getirilen eleştiriler ve konu ile ilgili farklı görüşler için bkz. Erdem DENK, ‘Uluslararası Hukuk(t)a Neler Oluyor?’, **Yeni İmparatorluk Çağı**, Ed. : Murat KAYIKÇI, R. Özgür DÖNMEZ, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s. 95 – 142.

Eleştirilecek yanları göz önünde bulundurularak uluslararası sorumluluktan uluslararası hukuka uygunluğun sağlanmasında, uluslararası adaletin, uluslararası toplumun çıkar dengesinin sağlanmasında yararlanılması gerekmektedir. Bu çerçevede uluslararası sorumluluk, uluslararası toplum düzeni ve uluslararası barış ve güvenlik açısından da önem arz etmektedir.

3. Uluslararası Sorumluluğa İlişkin Kodifikasyon Çalışmaları

a. BM Öncesi Kodifikasyon Çalışmaları

MC öncesinde, devletin ülkesel sınırları içinde yabancılara ve mallarına verilen zararlardan sorumluluğu ile sınırlı bir uluslararası sorumluluk anlayışı benimsenmiştir.⁵¹

MC döneminde ‘uluslararası hukukun kodifikasyonu’⁵² çalışmaları hız kazanmıştır. Uluslararası hukukun kodifikasyonu için 17 kişilik Uzmanlar Komitesi oluşturulmuştur. Komite; devletler, MC Konseyi ve MC Genel Kurulu ile görüş alışverişinde bulunduktan sonra kodifikasyon konusunda öncelik verilecek konularla ilgili bir liste hazırlamıştır. Listede yer alan 3 konunun kodifikasyonu amacıyla MC tarafından 1930’da Uluslararası Hukukun Kodifikasyonu Konferansı toplanmıştır.

⁵¹ UZUN, 2007, s. 22 – 24.

⁵² 18. yy.in sonlarından itibaren uluslararası hukukun kodifikasyonu ile ilgili fikirler ileri sürülmüştür. Uluslararası hukukun kodifikasyonu çalışmaları ilk aşamada devletler, topluluklar ve kişiler tarafından, konferans ve kongreler aracılığıyla yapılmıştır. Daha sonra MC, BM gibi uluslararası örgütlerce devam ettirilen çalışmalar uluslararası hukukun gelişimine katkıda bulunmuştur. Uluslararası hukukun kodifikasyonuna verilen önem, kodifikasyon ile uluslararası hukuk kurallarına kesinlik ve netlik kazandırılabileceği, uluslararası hukuk kurallarının oluşumuna ve gelişimine katkıda bulunulabileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://legal.un.org/ilc/ilcintro.shtml>, 13. 03. 2016.

Devletin ülkesel sınırları içinde yabancılara ve mallarına verilen zararlardan sorumluluğu bu konferansta ele alınmıştır ancak, konferans neticesinde konu ile ilgili bir uluslararası anlaşma kabul edilememiştir.⁵³

Aynı dönemde kodifikasyon çalışmaları özel kuruluşlarca da sürdürülmüştür. Bu çalışmalarda da uluslararası sorumluluk MC çalışmalarında olduğu gibi, devletin ülkesel sınırları içinde yabancılara ve mallarına verilen zararlardan sorumluluğu bağlamında ele alınmıştır.⁵⁴

b. BM Dönemi Kodifikasyon Çalışmaları

Uluslararası sorumluluk ile ilgili en önemli kodifikasyon çalışmaları BM döneminde yapılmıştır. ‘Uluslararası Hukuk Komisyonu’⁵⁵ 1949’da uluslararası sorumluluğu kodifikasyon çalışmalarına dahil etmiştir.⁵⁶ 1953’te BM Genel Kurulu 799

⁵³ UZUN, 2007, s. 26. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://legal.un.org/ilc/league.shtml>, 06. 03. 2016.

⁵⁴ BM öncesinde yapılan uluslararası sorumluluk ile ilgili kodifikasyon çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi AMADOR’un birinci raporunda yer almaktadır. AMADOR’un birinci raporu için bkz. *Document A/CN.4/96: International Responsibility: Report by F. V. Garcia Amador, Special Rapporteur, Year Book of the International Law Commission*, Vol. : II, 1956, s. 176 – 180 . http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1956_v2.pdf, 06. 03. 2016.

⁵⁵ Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun görevi, uluslararası anlaşma taslakları hazırlamak, bu yolla uluslararası hukukun kodifikasyonunu ve gelişimini sağlamaktır. <http://legal.un.org/ilc/work.shtml>, 13. 03. 2016. BM Genel Kurul’u Uluslararası Hukuk Komisyonu’ndan çeşitli konulara ilişkin uluslararası anlaşma taslakları hazırlamasını talep edebilmektedir. BM Andlaşması m. 13’te BM Genel Kurulu’nun uluslararası hukukun kodifikasyonu ve gelişiminden sorumlu olduğu ifade edilmektedir. BM Andlaşması’nın ilgili maddesi için bkz. GÜNDÜZ, 2014, s. 112.

⁵⁶ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Year Book of the International Law Commission*, 1949, s. 50, http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1949_v1.pdf, 16. 03. 2016.

(VII) sayılı kararı ile Komisyon'a konuyu gündemine alması doğrultusunda resmi çağrıda bulunmuştur.⁵⁷

Komisyon, uluslararası sorumluluk ile ilgili çalışmalarına 1955'te görevlendirdiği özel raportör AMADOR ile başlamıştır. 1956 – 1962 arasında AMADOR, Komisyon'a konuyla ilgili altı rapor sunmuştur. Bu raporlarda uluslararası sorumluluk MC döneminde ve öncesinde olduğu gibi, devletin ülkesel sınırları içinde yabancılara ve mallarına verilen zararlardan sorumluluğu bağlamında ele alınmıştır ancak, çalışmalardan başarılı bir sonuç elde edilememiştir.⁵⁸

Özel raportör olarak 1963'te göreve başlayan AGO döneminde, uluslararası sorumluluk ile ilgili çalışmalar yeni bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde uluslararası sorumluluk devletin ülkesel sınırları içinde yabancılara ve mallarına verilen zararlardan sorumluluğu bağlamında ele alınmamıştır. AGO, uluslararası sorumluluk ile ilgili çalışmaların ikincil konular ve öncelikli, genel konular şeklinde ayrılarak yürütülmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁹ Böylece uluslararası sorumluluğu, sonuçlarına ve tazmin yükümlülüğüne indirgmeden ele almak ve çalışmaları daha uzun süre yürütmek

⁵⁷ BM Genel Kurul kararı için bkz. *Request for the Codification of the Principles of International Law Governing State Responsibility*, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/086/64/IMG/NR008664.pdf?OpenElement>, 06. 03. 2016.

⁵⁸ Robert ROSENSTOCK, 'The ILC and State Responsibility', **AJIL**, Vol. : 96, No : 4, 2002, s. 792.
Alain PELLET, 'The ILC's Articles on State Responsibility for Internationally Wrongful Acts and Related Texts', **The Law of International Responsibility**, Ed. : James CRAWFORD, Alain PELLET, Simon OLLESON, Kate PARLETT, Oxford University Press, New York, 2010(b), s. 75 – 76.

⁵⁹ Mark A. DRUMBL, 'Trail Smelter and the International Law Commission's Work on State Responsibility for Internationally Wrongful Acts and State Liability', **Washington & Lee Public Law Research Paper No. 03 – 06**, 2003, s. 103.

mümkün olmuştur.⁶⁰ Uluslararası sorumluluk ile ilgili genel hususlarda anlaşmaya varılması, devletlerin çekincelerinin bulunduğu ikincil konuların ise daha sonra ele alınması yoluna gidilmiştir.⁶¹

AGO, 1970'te Komisyon'a sunduğu ikinci raporunda, uluslararası hukukun yasaklamadığı faaliyetler sebebiyle sorumluluk ile uluslararası haksız fiiller sebebiyle sorumluluğun ayrı değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶² Komisyon da 1970'te iki konunun ayrı değerlendirilmesi gerektiğine karar vermiştir.⁶³

Komisyon tarafından hazırlanan uluslararası haksız fiiller sebebiyle devletin sorumluluğu ile ilgili 'Taslak Maddeler'in'⁶⁴ ilk okuması 1996'da tamamlanmıştır.

⁶⁰ PELLET, 2010(b), s. 76 – 77. AGO'nun hazırladığı ilk rapor için bkz. , *Document A/CN.4/217 and Add.1: First Report on State Responsibility, by Mr. Roberto Ago, Special Rapporteur—Review of Previous Work on Codification of the Topic of the International Responsibility of States, Year Book of the International Law Commission, Vol. : II, 1969, s. 114 – 124.* http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1969_v2.pdf, 06. 03. 2016.

⁶¹ ROSENSTOCK, 2002, s. 792. UZUN, 2007, s. 28.

⁶² AGO'nun hazırladığı ikinci rapor için bkz. *Document A/CN.4/233: Second Report on State Responsibility, by Mr. Roberto Ago, Special Rapporteur—The Origin of International Responsibility, Year Book of the International Law Commission, Vol. : II, 1970, s. 177 – 198.* http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1970_v2.pdf, 06. 03. 2016.

⁶³ BOZKURT vd. , 2010, s. 276. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1970_v2.pdf, 16. 03. 2016. AGO'nun ardından; Willem RİPHAGEN, Gaetano Arangio RUIZ ve James CRAWFORD uluslararası sorumluluk ile ilgili çalışmalar yapmak üzere özel raportör olarak görevlendirilmiştir. UZUN, 2007, s. 27. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun konu ile ilgili olarak görevlendirdiği 5 raportörün hepsinin konuya ilişkin farklı bakış açıları ve farklı kaygıları söz konusudur. ROSENSTOCK, 2002, s. 793. Bu durum Taslak Maddeler'in mevcut haline etki etmiştir.

⁶⁴ Taslak Maddeler için bkz. *Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentarie,* http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf, 13. 03.

Taslak Maddeler'in ikinci okuması ise 1998'de başlamış 2001'de tamamlanmıştır. 2001'de Taslak Maddeler ile yorumları Komisyon tarafından veto olmaksızın kabul edilmiştir.⁶⁵

Taslak Maddeler 2001'de BM Genel Kurulu tarafından 56/83 sayılı kararla kabul edilmiştir.⁶⁶ Taslak Maddeler'in BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmesi ile, MC döneminden beri konuyla ilgili olarak yürütülen kodifikasyon çalışmaları bir sonuca bağlanmıştır.⁶⁷

Bahsedilen hususlar, uluslararası sorumluluğun kodifikasyonuna verilen önemi, bu konuda kaydedilen gelişmeleri göstermesi sebebiyle önemlidir.⁶⁸ Uluslararası sorumluluk ile ilgili bir uluslararası andlaşmanın kabul edilmemiş olması uluslararası sorumluluğun, uluslararası hukuka uygunluğun, uluslararası adaletin ve uluslararası toplumun çıkar dengesinin sağlanması, uluslararası toplum düzeninin ve uluslararası barış ve güvenliğin korunması konusunda hiçbir rol oynamadığı anlamına gelmemektedir.

Uluslararası yargı organı kararlarında Taslak Maddeler'e yapılan atıflar, Taslak Maddeler'in önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca, Taslak Maddeler diğer esnek hukuk

2016. Taslak Maddeler'in Türkçe çevirisi için bkz. Selami KURAN, Derya AYDIN OKUR, Meltem SARIBEYOĞLU, Reşat V. GÜNEL, **Uluslararası Hukuk Temel Metinler**, 3. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 180 – 191.

⁶⁵ James CRAWFORD, Jacqueline PEEL, Simon OLLESON, 'The ILC's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: Completion of the Second Reading', **EJIL**, Vol. : 12, No : 5, 2001, s. 964. Ceren Zeynep PİRİM, **Devletlerin Uluslararası Sorumluluğa Halefiyeti**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016, s. 9.

⁶⁶ UZUN, 2007, s. 29.

⁶⁷ PELLET, 2010(b), s. 75.

⁶⁸ UZUN, 2007, s. 24 – 25.

kuralları gibi bağlayıcı uluslararası hukuk kurallarına dönüşebilecektir. Bu husus da Taslak Maddeler'in önemine işaret etmektedir.⁶⁹

Bu noktada uluslararası sorumluluk ile ilgili kodifikasyon çalışmalarının uzamasında ve uluslararası sorumluluk ile ilgili bir uluslararası andlaşmanın kabul edilmemesinde devletlerin egemenliklerine yönelik sınırlama teşkil edecek uluslararası hukuk kurallarını kabul etme konusundaki isteksizliklerinin önemli rol oynadığı belirtilmelidir.⁷⁰

II. Uluslararası Sorumluluğun Şartları

1. Genel Olarak Uluslararası Sorumluluk

Taslak Maddeler, uluslararası sorumluluk ile ilgili kodifikasyon çalışmalarının ulaştığı son noktadır. Taslak Maddeler'de uluslararası sorumluluğa ilişkin uluslararası örf adet hukuku kuralları kodifiye edilmiştir ve yeni kurallar getirilmiştir, böylece uluslararası sorumluluğun gelişimine katkıda bulunulmuştur.⁷¹

Çalışmanın bu bölümünde uluslararası sorumluluk, Taslak Maddeler'den hareketle incelenecektir. Çünkü 'konu ile ilgili bir uluslararası andlaşma yapılamamıştır'⁷², uluslararası örf adet hukuku kuralları ise Taslak Maddeler'de

⁶⁹ ROSENSTOCK, 2002, 797.

⁷⁰ DALAR, 2006, s. 146.

⁷¹ MURPHY, 2006, s. 179. Hakkı Hakan ERKİNER, **Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 4.

⁷² Devletlerin egemenliklerinin sınırlandırılması konusundaki isteksizlikleri, uluslararası sorumluluk ile ilgili bir uluslararası andlaşma yapılmasını engellemektedir. ERKİNER, 2010, s. 76. Devletin egemenliği ile uluslararası sorumluluğu bağdaştıramayan görüşler için bkz. Cemil BİLSEL, **Devletler Hukuku Birinci Kitap Devletler**, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul, 1941, s. 226.

kodifiye edilmiştir.⁷³ Uluslararası yargı organı kararları uluslararası sorumluluk ile ilgili uluslararası hukuk kuralların yorumlanmasına ve gelişimine katkıda bulunmaktadır.⁷⁴

⁷³ Taslak Maddeler, esnek hukuk kurallarıdır. Esnek hukuk kuralları, hukuki bağlayıcılığı olmayan ancak uluslararası toplum üyelerince ciddiye alınan kurallardır. Esnek hukuk kurallarının önemi, bağlayıcı uluslararası hukuk kurallarının oluşumunda belirleyici rol oynamalarından kaynaklanmaktadır. Esnek hukuk kurallarının tercih edilme sebepleri arasında; uluslararası hukukun yeni gelişen alanlarında devletlerin ilk aşamada bağlayıcı kurallar ile yükümlülük altına girmek yerine bu tarz kuralları tercih etmeleri, hukuki bağlayıcılık söz konusu olmadığı için kabul edilme ve değiştirilme işlemlerinin kolay ve hızlı gerçekleştirilebilmesi, bu süreçte karmaşık bürokratik engellerle karşılaşılması, esneklik ve etkinliğin söz konusu olması gibi hususlar yer almaktadır. Esnek hukuk kurallarına örnek olarak; uluslararası andlaşma taslakları, uluslararası andlaşma niteliği taşımayan bildirimler, uluslararası örgütlerce alınan tavsiye kararları, uluslararası toplum üyeleri için çeşitli konularda hazırlanan davranış kuralları gösterilebilir. Esnek hukuk kuralları uluslararası uygulamada tercih edilen kurallar olmasına rağmen pek çok eleştiri ile karşılaşmaktadırlar. Örneğin; açıklık ve kesinlikten uzak olmaları sebebiyle hukuki pozitivizmle bağdaşmadıkları, hukuk ve siyaset arasındaki sınırı bulanıklaştırdıkları ileri sürülmektedir. Esnek hukuk kuralları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Jaye ELLIS, ‘ Shades of Grey: Soft Law and the Validity of Public International Law ‘, **LJIL**, Vol. : 25, No : 2, 2012, s. 313 – 334. Melda SUR, **Uluslararası Hukukun Esasları**, 6. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 87 - 90. Taslak Maddeler, Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından hazırlanan bir uluslararası andlaşma taslağıdır ve esnek hukuk kuralları arasında yer almaktadır. Taslak Maddeler’in önemi zaman içinde diğer esnek hukuk kuralları gibi bağlayıcı uluslararası hukuk kurallarına dönüşebilecek olmasından kaynaklanmaktadır. MURPHY, 2006, s. 96 – 97.

⁷⁴ ERKİNER, 2010, s. 8. Uluslararası hukukun şekli kaynakları, UAD Statüsü’nde sayılmıştır. UAD Statüsü için bkz. <http://www.icj-cij.org/documents/index.php?p1=4&p2=2&p3=0>, 21. 04. 2016. Türkçe çeviri için bkz. GÜNDÜZ, 2014, s. 165 – 175. Statü’ye göre; uluslararası andlaşmalar, uluslararası örf adet hukuku kuralları ve hukukun genel ilkeleri uluslararası hukukun asli şekli kaynaklarıdır. Uluslararası hukukun asli şekli kaynakları kural koyan, uluslararası uyuşmazlıkların çözümüne doğrudan uygulanabilen kaynaklardır. Bu kaynaklar arasında hiyerarşik bir ilişki bulunmamaktadır. Statü’de sayılan kaynaklar esasen Divan’ın önüne bir uyuşmazlık geldiğinde bu uyuşmazlığı çözerken başvuracağı kaynaklardır. Uluslararası hukukun yardımcı şekli kaynakları ise uluslararası yargı organı kararları ve

Bu sebeple çalışmanın bu bölümünde uluslararası sorumluluk ile ilgili çeşitli uluslararası yargı organı kararları da incelenecektir.

Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın Chorzow Fabrikası Kararı'nda uluslararası sorumluluk ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Karar'a göre, bir uluslararası yükümlülüğün ihlali uluslararası sorumluluğu beraberinde getirmektedir, bu bir uluslararası hukuk prensibidir. Uluslararası sorumluluk, uluslararası andlaşmalarda yazılı bulunması gerekmeyen bir tamamlayıcı şarttır.⁷⁵

Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın Fas Fosfatları Kararı'nda da uluslararası sorumluluk ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Karar'a göre, bir devlete isnat edilebilecek, diğer devletin uluslararası andlaşmadan doğan haklarını ihlal eden bir fiil söz konusu olduğunda uluslararası sorumluluk doğmaktadır.⁷⁶

doktrindir. Yardımcı şekli kaynaklar uluslararası uyuşmazlıkların çözümüne doğrudan uygulanamayan, uluslararası hukukun asli şekli kaynaklarının varlığının ve kapsamının belirlenmesinde yararlanılan kaynaklardır. Ömer İlhan AKİPEK, **Devletler Hukuku Birinci Kitap Başlangıç**, İstiklal Matbaası, Ankara, 1963, s. 62 – 75. BOZKURT vd. , 2010, s. 62 – 63. Rona AYBAY, **Kamusal Uluslararası Hukuk**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 33 – 43. UAD gibi uluslararası yargı organlarının kararları uluslararası hukuk kurallarının gelişiminde belirleyici olabilmektedir. Örneğin benzer yönde alınan pek çok karar bulunması halinde, bu kararlar uluslararası örf adet hukuku kuralına dönüşebilmektedir. Bu durum uluslararası yargı organı kararlarının önemini artırmaktadır. GÜNDÜZ, 2014, s. 165.

⁷⁵ MERAY, 1960, s. 495. ERKİNER, 2010, s. 108. BOZKURT vd. , 2010, s. 275. Karar metni için bkz. *Case Concerning the Factory at Chorzow*, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_A/A_09/28_Usine_de_Chorzow_Competence_Arret.pdf, 21. 04. 2016.

⁷⁶ UZUN, 2007, s. 6. ERKİNER, 2010, s. 102. Karar metni için bkz. *Phosphates in Morocco*, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_AB/AB_74/01_Phosphates_du_Maroc_Arret.pdf, 21. 04. 2016.

Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın ardından UAD'nin verdiği kararların da işaret ettiği üzere uluslararası sorumluluk, uluslararası hukuk için gereklidir.⁷⁷ Uluslararası hukuk, uluslararası hukuk kişilerine yükümlülükler yüklemektedir, bu yükümlülükler ihlal edildiğinde uluslararası sorumluluk doğmaktadır.⁷⁸ Uluslararası sorumluluk, uluslararası hukukun doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.⁷⁹ Uluslararası sorumluluk, uluslararası hukuka uygunluğu sağlamaya çalışmaktadır.⁸⁰

Uluslararası sorumluluk, devletin yetkilerine dayanarak gerçekleştirdiği fiillerden kaynaklanmaktadır.⁸¹ Bu bağlamda uluslararası sorumluluk, devletin

⁷⁷ Uluslararası Daimi Adalet Divanı MC döneminde kurulmuştur ancak, MC'nin bir organı değildir. Divan, çalışmalarında oldukça başarılı olmuştur. Bu sebeple BM'nin kuruluşu sürecinde yeni uluslararası yargı organının statüsü hazırlanırken Uluslararası Daimi Adalet Divanı Statüsü'ne dayanılmıştır. Uluslararası Daimi Adalet Divanı ve UAD arasında resmi bir halefiyet ilişkisi bulunmamaktadır. Buna rağmen, Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın ardından UAD'nin kurulması ile uluslararası yargılamada devamlılık sağlanmıştır. İki uluslararası yargı organının kararları arasındaki paralellik ve UAD'nin kararlarında Uluslararası Daimi Adalet Divanı kararlarına yapılan atıflar da bu hususa işaret etmektedir. UAD'nin kuruluşu, yapısı, yargılama yetkisi ve Uluslararası Daimi Adalet Divanı ile ilişkisi için bkz. Shabtai ROSENNE, 'International Court of Justice', <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e34?prd=EPIL>, 27. 04. 2016. Ömer İlhan AKİPEK, **Milletlerarası Adalet Divanı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974, s. 11 – 20. Yüksel İNAN, **UAD'nin Yargı Yetkisi**, Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi Yayın No : 171, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1982.

⁷⁸ MERAY, 1960, s. 495. BOZKURT vd. , 2010, s. 273.

⁷⁹ PELLET, 2010(a), s. 3.

⁸⁰ ERKİNER, 2010, s. 60 – 61. Uluslararası sorumluluğun temelinde uluslararası hukukun ihlali bulunmaktadır. Uluslararası sorumluluk, ihlal ile bozulan uluslararası toplum düzenini yeniden tesis etmeye ve uluslararası hukukun etkinliğini sağlanmaya çalışmaktadır. Bu durum, toplumun hukuk, hukukun da sorumluluk olmadan var olamayacağı gerçeğini doğrulamaktadır. Hukuk ve sorumluluğunun birbirinin tamamlayıcısı olduğuna vurgu yapmaktadır. BİLSEL, 1941, s. 219.

⁸¹ MERAY, 1960, s. 495.

yetkilerine, egemenliğine yönelik bir sınırlama teşkil etmektedir ve sorumluluk olarak egemenlik anlayışı ile bağdaşmaktadır.⁸²

2. Uluslararası Haksız Fiil

Ulusal hukukumuzda sorumluluk, uyulması gereken bir kuralın ihlali halinde tazminatla yükümlü olma anlamına gelmektedir.⁸³ Sorumluluğun şartları olarak haksız fiil, zarar ve illiyet bağı aranmaktadır.⁸⁴

Ulusal hukukumuzdaki sorumluluk şartlarının uluslararası sorumluluk için de aranması gerektiğini ileri süren görüşler bulunmaktadır. Ancak, bu görüşler kabul edilebilir değildir.⁸⁵ Uluslararası hukuku ve uluslararası sorumluluğu kendi içinde anlamlı bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir.⁸⁶ Bununla birlikte uluslararası sorumluluğun yorumlanmasında, ulusal hukukumuzdaki sorumluluk ile ilgili açıklama

⁸² Devletlerin egemen eşitliği ilkesi, haklara sahip olmada olduğu gibi yükümlülük altına girmede de eşitliği gerektirmektedir. SHAW, 2008, s. 778. ERKİNER, 2010, s. 79. Bu çerçevede devletin egemenliği uluslararası sorumluluğun sebebini teşkil etmektedir. BİLSEL, 1941, s. 227.

⁸³ Ejder YILMAZ, **Öğrenciler İçin Hukuk Sözlüğü**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005, s. 618. Türk Dil Kurumu sorumluluğu, kişinin kendi davranışlarının ya da yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi şeklinde tanımlamaktadır. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5719d39cddee32.252463 17, 22. 04. 2016.

⁸⁴ Ulusal hukukumuzda göre sorumluluk ve şartları için bkz. Fikret EREN, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 9. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 468.

⁸⁵ Örneğin SUR, uluslararası sorumluluğun şartları olarak; uluslararası hukuka aykırı fiil, zarar ve illiyet bağı saymaktadır. SUR, 2013, s. 247. PAZARCI ise uluslararası sorumluluğun şartlarının; uluslararası hukuka aykırı bir fiil, bu fiilin zarar meydana getirmesi ve devlete isnat edilmesi, uluslararası hukuka uygunluk sebeplerinin bulunmaması olduğunu belirtmektedir. PAZARCI, 2005, s. 152.

⁸⁶ BİLSEL, 1941, s. 221.

ve düzenlemelerden, bu açıklama ve düzenlemeler uluslararası hukuk ve uluslararası sorumluluk ile uyumlu olduğu sürece yararlanmak mümkündür.⁸⁷

Uluslararası sorumluluk için uluslararası haksız fiil ve bu fiilin devlete isnat edilmesi şartları aranmaktadır.⁸⁸ Taslak Maddeler m. 1 ve m. 2’de uluslararası sorumluluğun iki şartı düzenlenmektedir.

Taslak Maddeler m. 1’e göre, bir devletin uluslararası bakımdan her haksız fiili, o devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır.⁸⁹ Bu madde, uluslararası sorumluluk ile ilgili temel kuralı ortaya koymaktadır.⁹⁰

Taslak Maddeler m. 2’ye göre, icrai surette ya da ihmal suretiyle gerçekleştirilen fiil, uluslararası hukuka göre devlete isnat edilebiliyorsa ve bir uluslararası yükümlülüğü ihlal ediyorsa, devletin uluslararası haksız fiili söz konusudur.⁹¹

Taslak Maddeler’den anlaşıldığı üzere uluslararası haksız fiil için, bir fiil ve bu fiilin bir uluslararası yükümlülüğü ihlal etmesi şartlarının bir araya gelmesi gerekmektedir. Uluslararası haksız fiil söz konusu olduğunda, haklar ve yükümlülükler açısından yeni bir hukuki rejim olarak uluslararası sorumluluk devreye girmektedir. Uluslararası haksız fiili gerçekleştiren devletin yeni yükümlülükleri, uluslararası haksız fiil sebebiyle mağdur olan devletin ise yeni hakları ortaya çıkmaktadır.⁹²

Taslak Maddeler m. 12’ye göre, uluslararası haksız fiil için ihlal edilen uluslararası yükümlülüğün kaynağı ya da niteliği önem arz etmemektedir. İhlal edilen

⁸⁷ MURPHY, 2006, s. 180. ERKİNER, 2010, s. 14.

⁸⁸ UZUN, 2007, s. 37.

⁸⁹ DRUMBL, 2003, s. 98. PİRİM, 2016, s. 12.

⁹⁰ ERKİNER, 2010, s. 9.

⁹¹ PİRİM, 2016, s. 10.

⁹² MURPHY, 2006, s. 180.

uluslararası yükümlülüğün uluslararası andlaşma ya da uluslararası örf adet hukuku kuralından kaynaklanması fark yaratmamaktadır.⁹³ Hukukun genel ilkelerinden kaynaklanan bir uluslararası yükümlülüğün ihlali halinde de fark söz konusu olmamaktadır. Bu durumun sebebi, uluslararası hukukun asli şekli kaynakları arasında hiyerarşik bir ilişki bulunmamasıdır.⁹⁴

Uluslararası haksız fiil, devletin tek taraflı işlemleri ile üstlendiği bir uluslararası yükümlülüğün ihlali halinde de ortaya çıkabilmektedir.⁹⁵ UAD'nin Nükleer Denemeler Davası Kararı'nda bu yönde ifadeler yer almaktadır.⁹⁶

UAD, Gabcikova Nagymaros Projesi Kararı'nda bir devletin uluslararası haksız fiil gerçekleştirilmesi halinde, bu fiil ile ihlal edilen uluslararası yükümlülüğün kaynağı ne olursa olsun devletin uluslararası sorumluluğunun doğacağını belirtmektedir.⁹⁷ Uluslararası sorumluluk doğurma bakımından yükümlülüğün uluslararası hukuktan kaynaklanması yeterlidir.⁹⁸ Uluslararası ahlak veya nezaket kurallarından kaynaklanan uluslararası yükümlülükler aykırılık halinde uluslararası sorumluluk doğmamaktadır.⁹⁹

⁹³ PAZARCI, 2005, s. 153.

⁹⁴ AYBAY, 2011, s. 40.

⁹⁵ UZUN, 2007, s. 42.

⁹⁶ Devletin tek taraflı işlemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Emin ÇAĞIRAN, **Uluslararası Hukukta Devletin Tek Taraflı İşlemleri**, Barış Platin Kitabevi, Ankara, 2005. Karar metni için bkz. *Nuclear Tests Case*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/58/6095.pdf>, 24. 04. 2016.

⁹⁷ Karar metni için bkz. *Case Concerning Gabcikovo Nagymaros Project*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7375.pdf>, 24. 04. 2016. Karar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cavid ABDULLAHZADE, 'Gabcikovo-Nagymaros Davası Kararı'nda UAD'nin 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne İlişkin Değerlendirmeleri', **MHB**, Yıl: 25 - 26, 2005 - 2006, s. 1 – 21. Şule Anlar GÜNEŞ, 'Gabcikovo-Nagymaros Davası', **AÜHFD**, Cilt: 55, No : 2, 2006, s. 91 – 116.

⁹⁸ UZUN, 2007, s. 43.

⁹⁹ MERAY, 1960, s. 497. BOZKURT vd. , 2010, s. 277.

Uluslararası sorumluluk için uluslararası hukuka aykırılık gerekli ve yeterlidir. Fiilin ulusal hukuklara uygunluğu uluslararası sorumluluğu ortadan kaldırmadığı gibi ulusal hukuklara aykırılığı da tek başına uluslararası sorumluluk sebebi teşkil etmemektedir.¹⁰⁰ Bu husus, Taslak Maddeler m. 3'te ifade edilmektedir.¹⁰¹ Buna paralel ifadeler Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın ilgili danışma görüşlerinde de yer almaktadır.¹⁰²

Uluslararası sorumluluğun doğması için devletin, uluslararası haksız fiilin gerçekleştiği anda bir uluslararası yükümlülük altında olması ve bu uluslararası

¹⁰⁰ MERAY, 1960, s. 497. PAZARCI, 2005, s. 153. UZUN, 2007, s. 45. BOZKURT vd. , 2010, s. 277.

¹⁰¹ Uluslararası hukuk ve ulusal hukuk ilişkisi doktrinde tartışılmıştır. Doktrindeki tartışmalar, monist ve düalist görüş etrafında şekillenmektedir. Dualist görüş, uluslararası hukuk ve ulusal hukuku birbirinden ayrı, düzenledikleri ilişkiler ve kişileri farklı hukuk düzenleri olarak kabul etmektedir. Bu görüşe göre, bir hukuk düzeninde geçerli kuralın diğesinde kendiliğinden uygulanabilmesi mümkün değildir. İki ayrı hukuk düzeni söz konusu olduğundan bu hukuk düzenleri arasında hiyerarşik bir ilişki bulunmamaktadır. Monist görüşe göre ise, uluslararası hukuk ve ulusal hukuk tek bir hukuk düzeninin parçalarıdır. Bu sebeple birbirlerine göre konumlarının ve aralarındaki hiyerarşik ilişkinin tespit edilmesi gerekmektedir. Hiyerarşik olarak uluslararası hukukun, ulusal hukukun üstünde olduğu kabul edilmelidir. Çünkü, tüm devletlerin ulusal hukuklarına üstünlük tanınması, uluslararası hukukun uygulanmasını imkansız kılar. Mesut Hakkı CAŞIN, **Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları Cilt: I**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 135 - 155. Uluslararası hukuk ve ulusal hukuk ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sevin TOLUNER, **Milletlerarası Hukuk ile İç Hukuk Arasındaki İlişkiler**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1973. Lassa Francis Lawrence OPPENHEIM, **Oppenheim's International Law Vol. : 1**, 9. Edition, Ed. : Sir Robert JENNINGS, Sir Arthur WATTS, Longman, London and New York, 1996, s. 52 - 87.

¹⁰² Bu yönde bir danışma görüşü için bkz. *'Treatment of Polish Nationals and Other Persons of Polish Origin or Speech in the Danzig Territory'*, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_AB/AB_44/01_Traitement_nationaux_polonais_Avis_consultatif.pdf, 24. 04. 2016.

yükümlülüğü ihlal etmesi gerekmektedir.¹⁰³ Uluslararası haksız fiilin gerçekleştiği anda var olan uluslararası yükümlülük daha sonra ortadan kalksa da devletin uluslararası sorumluluğu sona ermemektedir.¹⁰⁴

Uluslararası sorumluluk, aktif bir fiil veya pasif bir davranış ya da bunların birleşimi sonucu doğabilmektedir.¹⁰⁵ UAD, Korfu Kanalı Kararı'nda, Arnavutluk'u karasularına yerleştirilen mayınları diğer devletlere bildirmeme şeklindeki pasif bir davranışı sebebiyle sorumlu tutmaktadır. Divan, aynı Karar'da İngiltere'yi ise Arnavutluk'un karasularındaki mayınları izinsiz temizleme şeklindeki aktif bir fiili sebebiyle sorumlu tutmaktadır.¹⁰⁶

¹⁰³ Bahsedilen husus Taslak Maddeler m. 13'te düzenlenmektedir. Taslak Maddeler m. 14'te bir uluslararası yükümlülüğün ihlalinin zamana yayılması, Taslak Maddeler m. 15'te ise bileşik bir davranışla meydana gelen ihlal düzenlenmektedir.

¹⁰⁴ Bu yönde bir uluslararası yargı organı kararı için bkz. *Case Concerning the Northern Cameroons*, <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=289&code=cuk&p1=3&p2=3&case=48&k=1c&p3=5>, 24. 04. 2016.

¹⁰⁵ UZUN, 2007, s. 37. ERKİNER, 2010, s. 102.

¹⁰⁶ Karar metni için bkz. *The Corfu Channel Case*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/1/1645.pdf>, . 28. 04. 2016. Karar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Edip F. ÇELİK, 'Milletlerarası Mes'uliyet', **İÜHFD**, Cilt: 21, No : 1 – 4, 1957, s. 66 – 80. Enver BOZKURT, Yasin POYRAZ, M. Akif KÜTÜKÇÜ, **Devletler Hukuku Pratik Çalışmaları**, Asil Yayın, Ankara, 2004, s. 50 – 60. Pasif bir davranış sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğunun doğduğu örnekler için bkz. *Janes Case*, http://legal.un.org/riaa/cases/vol_IV/82-98.pdf, 26. 04. 2016. *Massey Case*, http://legal.un.org/riaa/cases/vol_IV/155-164.pdf, 26. 04. 2016. *Case Concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/64/6293.pdf>, 26. 04. 2016. İran'ın diplomatik dokunulmazlıklara yönelik saldırıları önleme yükümlülüğünü yerine getirmemesi sebebiyle uluslararası sorumluluğuna hükmeden karar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nasih Sarp ERGÜVEN, **Uluslararası Hukukta Diplomatik Ayrıcalıklar**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, 2008, s. 103 – 128.

UAD, Korfu Kanalı Kararı'nda Arnavutluk'un diğer devletleri bilgilendirme yükümlülüğünü hukukun genel ilkelerine dayandırmaktadır.¹⁰⁷ Böylece uluslararası sorumluluğun sadece uluslararası andlaşma ve uluslararası örf adet hukuku kurallarından kaynaklanabilecek dar bir sorumluluk olarak algılanmasının önüne geçilmektedir.¹⁰⁸

Uluslararası haksız fiil sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğunun doğması için uluslararası hukuka aykırılığı ortadan kaldıran sebeplerin bulunmaması gerekmektedir.¹⁰⁹ Uluslararası hukuka aykırılığı ortadan kaldıran sebepler Taslak Maddeler m. 20 ve m. 27 arasında; rıza, meşru müdafaa, uluslararası haksız fiil sebebiyle karşı önlemler, mücbir sebep, tehlike ve zaruret hali olarak sayılmaktadır. Uluslararası haksız fiil ile uluslararası hukukun emredici bir kuralının ihlal edilmesi halinde, uluslararası hukuka aykırılığı ortadan kaldıran sebeplerin dahi uluslararası sorumluluğu sona erdiremeyeceği belirtilmelidir.¹¹⁰

¹⁰⁷ SUR, 2013, s. 248.

¹⁰⁸ ÇELİK, 1957, s. 79.

¹⁰⁹ ROSENSTOCK, 2002, s. 794. UZUN, 2007, s. 47.

¹¹⁰ UZUN, 2007, s. 47. Jus cogens kuralların uluslararası hukukun yapısına uygun olup olmadığı ve hangi kuralların jus cogens olduğu tartışmalıdır. Jus cogens kurallar ile ilgili tartışmalar egemen ve eşit devletlerin iradelerine dayanarak oluşturdukları kuralların hiyerarşik bir sıralamaya tabi tutulamayacağı noktasından hareketle yapılmaktadır. Bu çerçevede jus cogens kuralların içeriğinin belirli olmadığı ve kötüye kullanıma açık olduğu ifade edilmektedir. Diğer taraftan ise, her toplum gibi uluslararası toplumun da ortak değerlerinin bulunduğu, bu değerlerin devletlerin çıkarlarının üzerinde olduğu, jus cogens kurallara üstünlük sağlayan hususun bu kuralları koyan iradenin üstünlüğünden ziyade ilgili kuralların uluslararası toplumun ortak değerlerini koruması olduğu ileri sürülmektedir. Tartışmalara rağmen uluslararası hukuk uygulaması jus cogens kuralların var olduğunu kabul etmektedir. Taslak Maddeler gibi güncel bir uluslararası hukuk belgesinde jus cogens kurallara ilişkin düzenleme getirilmiş olması bu açıdan önemlidir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erdem DENK, 'Uluslararası Antlaşmalar

a. Kusur

Hukuk, toplumsal düzen için kişilerin birbirlerine zarar vermeden, uyum içinde yaşamalarını beklemektedir. Toplumsal düzeni bozan fiiller gerçekleştirildiği zaman hukuk bu fiilleri kınamaktadır. Hukukun kınadığı fiiller kusurlu fiillerdir.¹¹¹

Kusurlu fiiller, kast ya da ihmal yoluyla gerçekleştirilebilmektedir. Kast hukuka aykırı sonucu isteyerek bir fiil gerçekleştirmeyi, ihmal ise hukuka aykırı sonucun ortaya çıkmaması için gerekli tedbirleri almamayı ifade etmektedir.¹¹² Kusurlu sorumluluk

Hukukunda Jus Cogens Kurallar', **AÜSBFD**, Cilt: 56, No : 2, 2001, s. 43 – 70. Taslak Maddeler'de jus cogens kurallara aykırılık halinde uluslararası sorumluluğun düzenlenmiş olmasının, bu kuralları daha anlamlı hale getirip tamamladığı yönündeki görüşler için bkz. Ceren Zeynep PİRİM, 'Uluslararası Sorumluluk Hukukunda Devletlerin Ağırlaştırılmış Sorumluluğu: Kuramsal Bir Değerlendirme', **MHB**, Yıl: 32, Sayı: 2, 2012, s. 147 – 182. Ulusal hukuklarda sorumluluk, hukuki ve cezai sorumluluk olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu ayırmadan hareketle uluslararası hukukta jus cogens kurallara aykırılık halinde devletin cezai sorumluluğunun söz konusu olup olamayacağı tartışılmaktadır. Jus cogens kuralların diğer uluslararası hukuk kurallarından hiyerarşik olarak üstün olduğu, uluslararası toplumun tümüne karşı yükümlülükleri belirttiği, bu kurallara aykırılık halinde devletin cezai sorumluluğunun doğması gerektiği ileri sürülmektedir. Hazırlık çalışmaları sırasında gündeme gelmesine rağmen Taslak Maddeler'de devletin cezai sorumluluğuna yer verilmemiştir. Bu durum, uluslararası hukukta devletin cezai sorumluluğunun kabul edilmediğini ortaya koymaktadır. Yücel ACER, İbrahim KAYA, **Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı**, 2. Baskı, Usak Yayınları, Ankara, 2011, s. 290- 292. Devletin cezai sorumluluğunun kabul edilmemesinin sebepleri arasında; uluslararası hukukta suçta ve cezada kanunilik ilkelerinin gereğini yerine getirecek yasama, zorunlu yargı ve alınan kararları icra edecek yürütme organının bulunmaması gibi hususlar yer almaktadır. Devletin bütün olarak cezalandırılabilir bir yapı teşkil etmemesi, devlet adına fiiller gerçekleştiren gerçek kişiler bakımından bireysel cezai sorumluluğun söz konusu olması ise bir başka sebeptir. ERKİNER, 2010, s. 65.

¹¹¹ EREN, 2006, s. 529 – 530.

¹¹² YILMAZ, 2005, s. 407. ERKİNER, 2010, s. 31. Haluk TANDOĞAN, **Türk Mes'uliyet Hukuku (Akit Dışı ve Akdi Mes'uliyet)**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2010, s. 46.

anlayışının temelinde kusurlu fiille bozulan toplumsal düzenin, sorumluluk ile yeniden tesis edilmesi düşüncesi yatmaktadır.¹¹³

Uluslararası sorumluluk için kusurun şart olarak aranıp aranmayacağı hususu, uluslararası hukuk bağlamında tartışılmıştır.¹¹⁴ Klasik görüş, kusuru uluslararası sorumluluğun şartı olarak aramaktadır. GROTIUS'un Roma hukukunda ve ulusal hukuklarda geçerli olan kusurlu sorumluluk anlayışını uluslararası hukuk alanına aktarmasıyla ortaya çıkan bu görüş, kusur söz konusu olmadığında uluslararası sorumluluğun doğmayacağını, bu gibi durumlarda zarar gören devletin zarara katlanması gerektiğini ileri sürmektedir.¹¹⁵

Modern görüş ise, ANZİLOTTİ'nin fikirlerinden hareketle kusuru uluslararası sorumluluğun şartı olarak aramamaktadır.¹¹⁶ Taslak Maddeler m. 1 ve m. 2' de belirtildiği üzere, uluslararası haksız fiilin gerçekleştirilmesi ve bir devlete isnat edilebilir olması uluslararası sorumluluğun doğması için yeterlidir. Kusur, uluslararası sorumluluğun şartları arasında yer almamaktadır.¹¹⁷

¹¹³ EREN, 2006, s. 530.

¹¹⁴ BİLSEL, 1941, s. 223. MERAY, 1960, s. 497.

¹¹⁵ BİLSEL, 1941, s. 224. PAZARCI, 2005, s. 154. UZUN, 2007, s. 32. BOZKURT vd. , 2010, s. 283.

¹¹⁶ ANZİLOTTİ'nin görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pierre - Marie DUPUY, 'Dionisio Anzilotti and the Law of International Responsibility of States', **EJIL**, Vol. : 3, No : 1, 1992, s. 139 – 148. Georg NOLTE, 'From Dionisio Anzilotti to Roberto Ago: The Classical International Law of State Responsibility and the Traditional Primacy of a Bilateral Conception of Inter-state Relations', **EJIL**, Vol. : 13, No : 5, 2002, s. 1083 – 1098.

¹¹⁷ PELLET, 2010(a), s. 9. Uluslararası sorumluluğun şartları ve kusur hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yasin POYRAZ, **Uluslararası Hukukta Objektif Sorumluluğun Düzenlenmesi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Konya, 2000.

Kusurun uluslararası sorumluluğun şartları arasında yer almamasının sebeplerinden biri, uluslararası alanda kusurun kime yükleneceğinin belirlenmesindeki zorluktur.¹¹⁸ Kusur ile ilgili iddiaların ispat edilmesindeki güçlük ise bir başka sebeptir.¹¹⁹

Kusur gibi insana özgü psikolojik bir şartın ‘kamu tüzel kişisi olarak devlet’¹²⁰ için aranması anlamlı değildir. Taslak Maddeler’de kusurun uluslararası sorumluluğun şartı olarak aranmaması, uluslararası sorumluluğun işletilmesini kolaylaştırmaktadır. Böylece uluslararası sorumluluğun etkinliğine katkıda bulunmaktadır.¹²¹ Fakat, bu noktada uluslararası sorumluluğun tespit edilmesinde kusurdan dolayı bir unsur olarak yararlanılabileceği belirtilmelidir.¹²²

b. Zarar

Taslak Maddeler’de zarar, uluslararası sorumluluğun şartları arasında sayılmamaktadır.¹²³ Buna rağmen, zararın uluslararası sorumluluğun şartları arasında yer aldığı yönünde görüşler ileri sürülmektedir. Bu görüşler, ulusal hukukların haksız fiil sorumluluğuna ilişkin şartlarını uluslararası hukuk alanına aktarmaya çalışmaktadır.

¹¹⁸ MERAY, 1960, s. 497.

¹¹⁹ UZUN, 2007, s. 34.

¹²⁰ Ramazan ÇAĞLAYAN, ‘Hukukumuzda Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı ve Kıstasları’, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi Serdar ÖZGÜLDÜR Armağanı**, Sayı: 7, Ed. : Ufuk YEŞİL, Uyuşmazlık Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2016, s. 377 – 378.

¹²¹ ERKİNER, 2010, s. 101.

¹²² BOZKURT vd. , 2010, s. 284.

¹²³ Leon CASTELLANOS - JANKIEWICZ, ‘Causation and International State Responsibility’, **ACIL**

Ancak, uluslararası sorumluluğu kendi içinde anlamlı bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir. Ulusal hukuklarda mevcut düzenlemelerin, uluslararası sorumluluğun anlaşılmasında kullanılması yoluna, uluslararası hukukun ve uluslararası sorumluluğun anlam ve bütünlüğü ile çelişmedikçe gidilmelidir.¹²⁴

Zararı uluslararası sorumluluğun şartları arasında sayan görüş, klasik görüştür. Bu görüşe göre uluslararası sorumluluk, devletin ülkesel sınırları içinde yabancılara ve mallarına verilen zararlardan sorumluluktur ve uluslararası haksız fiili gerçekleştiren devlet ile zarar gören devlet arasındaki ilişkiye işaret etmektedir.¹²⁵

Zararı uluslararası sorumluluğun şartları arasında saymayan görüş, modern görüştür.¹²⁶ Uluslararası sorumluluğun şartları arasında sayılmaması zararın uluslararası sorumluluk bakımından hiçbir işlevinin bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Zarar; mağdurun tespitinde, onarım çeşidinin belirlenmesinde, tazminatın hesaplanmasında önem arz etmektedir.¹²⁷

Zararın tespit edilememesi durumunda uluslararası sorumluluk, soyut bir sorumluluk olarak kalmaktadır. Uluslararası sorumluluğun somut olarak gerçekleştirilebilmesi için zararın belirlenebilir olması, mağdur devletin sorumlu devletten zararı onarma talebinde bulunması gerekmektedir.¹²⁸ Bu durum, uluslararası sorumluluğun şartları arasında sayılmasa da, uluslararası sorumluluk ve zararın birbirinden tamamen ayrılamayacağını ortaya koymaktadır.¹²⁹

¹²⁴ UZUN, 2007, s. 35.

¹²⁵ İbid. , s. 35 – 36.

¹²⁶ İbid. , s. 35.

¹²⁷ ERKİNER, 2010, s. 110.

¹²⁸ Taslak Maddeler m. 34 ve devamında zararın onarımı düzenlenmektedir.

¹²⁹ ERKİNER, 2007, s. 111.

3. Uluslararası Haksız Fiilin Devlete İsnat Edilmesi

Devlet, kamu tüzel kişisidir, soyut bir varlıktır. Bu sebeple devletin davranışları, bireylerce gerçekleştirilmektedir.¹³⁰ ‘İsnat’¹³¹ hangi bireylerin hangi davranışlarının devlete yüklenebileceğini belirlemektedir. Böylece uluslararası yükümlülüğü ihlal eden davranış ve devlet arasındaki ilişki kurulmaktadır. Bu ilişki uluslararası yükümlülüğün ihlali sebebiyle doğan uluslararası sorumluluğu devlete yüklemektedir.¹³²

‘Bir davranışın devlete isnat edilmesi’¹³³ ve devletin uluslararası sorumluluğunu doğurması şartları birbirinden farklıdır.¹³⁴ Bir davranışın devlete isnat edilmesi şartları ayrıntılı olarak, Taslak Maddeler m. 4 ve m. 11 arasında düzenlenmektedir.¹³⁵

¹³⁰ Kamu tüzel kişisi ve soyut bir varlık olarak devletin davranışları bireylerce gerçekleştirilmektedir. Bu durum, devletin uluslararası sorumluluğunu azaltmamaktadır. Uluslararası hukukun asli kişisi olması nedeniyle devletin uluslararası sorumluluğu diğer uluslararası hukuk kişilerinin uluslararası sorumluluğundan daha fazladır. Bu sebeple çeşitli uluslararası hukuk kavramlarının devletin uluslararası sorumluluğunu azaltacak şekilde yorumlanmasının önüne geçilmesi, uluslararası sorumluluğun ve uluslararası hukukun etkinliğinin artırılması bakımından önem arz etmektedir. Bu yönde görüşler için bkz. Davut ATEŞ, ‘Gazze Trajedisi: Sorumluluk ve Kavramların Haklılaştırma İşlevi’, **ÇÜSBD**, Cilt: 6, No : 1, 2009, s. 61 – 83.

¹³¹ Türk Dil Kurumu’na göre isnat; bir düşünceyi, bir konuyu bir kişi veya sebebe dayandırma, yükleme, atfetme anlamına gelmektedir.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.573982c1b56846.48710341, 16. 05. 2016.

¹³² BAL, 2006, s. 186.

¹³³ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan DÜLGER, **Devletin Uluslararası İnsancıl Hukukun İhlalinden Doğan Sorumluluğu**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 55 – 70.

¹³⁴ H. Hakan ERKİNER, ‘Devletin Haksız Fiilden Dolayı Uluslararası Sorumluluğunda Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun Tespit Ettiği İsnat Kuralları’, **MÜHF - HAD**, Cilt: 13, No : 3 – 4, 2007, s. 148.

Taslak Maddeler'deki düzenlemeler, konu ile ilgili uluslararası örf adet hukuku kurallarını yansıtmaktadır ve uluslararası yargı organı kararları ile paralellik arz etmektedir.¹³⁶ Örneğin, 1930 Uluslararası Hukukun Kodifikasyonu Konferansı'nda uluslararası sorumluluk ile ilgili çalışmalarda devlet organlarının davranışlarının devlete isnat edilmesi gerektiği belirtilmektedir.¹³⁷ Salvador Ticaret Şirketi Kararı'nda ise devletin; yasama, yürütme ya da yargı organlarının davranışlardan dolayı sorumlu olacağı ifade edilmektedir.¹³⁸

Konferans çalışmaları ve karara paralel bir düzenleme VAHS m. 7/2'de yer almaktadır. Bu düzenlemeye göre; devlet başkanı, hükümet başkanı ve dışişleri bakanı bir uluslararası andlaşmanın yapılması ile ilgili her türlü işlem bakımından devleti temsil yetkisine sahiptirler. Dolayısıyla bu organların davranışları sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğu doğmaktadır.¹³⁹

¹³⁵ Taslak Maddeler'in Türkçe çevirisi için bkz. İbrahim KAYA, **Uluslararası Hukukta Temel Belgeler – Basic Documents in International Law**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 346 – 372.

¹³⁶ ERKİNER, 2007, s. 150.

¹³⁷ BİLSEL, 1941, s. 224.

¹³⁸ Karar metni için bkz. *Claim of the Salvador Commercial Company ("El Triunfo Company")* http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XV/467-479.pdf, 17. 05. 2016.

¹³⁹ VAHS'nin Türkçe çevirisi için bkz. GÜNDÜZ, 2014, s. 66 – 86. TC bu uluslararası andlaşmaya taraf olmadığı için resmi bir Türkçe çeviri bulunmamaktadır. Uluslararası andlaşmanın İngilizce metni için bkz. *Vienna Convention on the Law of Treaties*, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201155/volume-1155-I-18232-English.pdf>, 17. 05. 2016. VAHS ve uluslararası andlaşmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kamuran REÇBER, **Uluslararası Hukuk**, 2. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa, 2016, s. 37 – 119.

a. Devlet Organlarının Davranışları

Taslak Maddeler m. 4'te devlet organlarının davranışlarının devlete isnat edilmesi düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre, bir organın yasamaya, yürütmeye, yargıya ilişkin ya da başkaca işlevleri yerine getirmekte olması, devlet örgütlenmesi içindeki durumu, merkezi ya da yerel idare niteliğinde olması fark yaratmamaktadır. Bütün devlet organlarının davranışları devletin fiili kabul edilmektedir. Devlet organları, ulusal hukuklara göre bu statüye sahip her kişi ya da birimi kapsamaktadır.¹⁴⁰

Devlet organlarının davranışlarının devlete isnat edilmesinde temel kural, bu organların devlet örgütlenmesi içinde yer alması ve devlet adına kamu gücü yetkilerini kullanmasıdır. Devlet organlarının kamu gücü yetkilerini kullanmaksızın gerçekleştirdikleri davranışlar devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmamaktadır.¹⁴¹

Yasama organının, yapma ya da yapmama şeklindeki davranışları bir uluslararası yükümlülüğü ihlal ettiğinde devletin uluslararası sorumluluğu doğmaktadır.¹⁴² Örneğin yasama organının bir uluslararası yükümlülük gereği iptal etmesi gereken bir hukuki düzenlemeyi iptal etmemesi, yapması gereken bir hukuki düzenlemeyi yapmaması ya da yapmaması gereken bir hukuki düzenlemeyi yapması devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır.¹⁴³

¹⁴⁰ BAL, 2006, s. 192.

¹⁴¹ UZUN, 2007, s. 63.

¹⁴² BAL, 2006, s. 201. Bu yönde bir uluslararası yargı organı kararı ve danışma görüşü için bkz., *Case Concerning Certain German Interests in Polish Upper Silesia*, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_A/A_06/16_Interets_allemands_en_Haute_Silesie_polonaise_Compentence_Arret.pdf, 17. 05. 2016. *German Settlers in Poland*, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_B/B_06/Colons_allemands_en_Pologne_Avis_consultatif.pdf, 17. 05. 2016.

¹⁴³ BAL, 2006, s. 203.

Yasama organı bir uluslararası yükümlülüğü ihlal ettiğinde uluslararası sorumluluğun, yasama organının uluslararası yükümlülüğü ihlal eden davranışı gerçekleştirdiği anda mı yoksa bu davranış sebebiyle hak ihlalinin gerçekleştiği anda mı doğacağı tartışmalıdır.¹⁴⁴ Uluslararası sorumluluğun bir uluslararası yükümlülüğün ihlal edildiği anda doğduğunu kabul etmek gerekmektedir. Çünkü, zarar uluslararası sorumluluğun şartları arasında yer almamaktadır.¹⁴⁵ Bu noktada ulusal hukukların, bir uluslararası yükümlülüğün ihlali halinde uluslararası sorumluluktan kurtulmak amacıyla ileri sürülemeyeceği belirtilmelidir.¹⁴⁶

Yürütme organının davranışları sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğuna, diğer organların davranışları sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğuna göre daha sık rastlanılmaktadır.¹⁴⁷ Yürütme organının davranışları sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğu söz konusu olduğunda iç – dış, büyük – küçük memur ayrımı yapılmamaktadır.¹⁴⁸

Yargı organının davranışları sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğu, yabancıların haklarının ihlali bağlamında ortaya çıkabilmektedir. Yabancıların haklarının ihlal edilmesi sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğu, yargı organının bir

¹⁴⁴ UZUN, 2007, s. 65.

¹⁴⁵ BAL, 2006, s. 205.

¹⁴⁶ ACER, KAYA, 2011, s. 294. Taslak Maddeler m. 3 ve VAHS m. 27 ulusal hukukların, bir uluslararası yükümlülüğün ihlali halinde uluslararası sorumluluktan kurtulmak amacıyla ileri sürülemeyeceğine dair paralel düzenlemeler getirmektedir.

¹⁴⁷ BAL, 2006, s. 208.

¹⁴⁸ İbid. , s. 208. Yürütme organının davranışları sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğu hakkında bir uluslararası yargı organı kararı için bkz. *Case Concerning the Differences Between New Zealand and France Arising from the Rainbow Warrior Affair*, http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XIX/199-221.pdf, 17. 05. 2016.

uluslararası yükümlülüğe aykırı davranışının yabancılar bakımından hak ihlaline sebep olmasıyla ve adaletten kaçınma ile doğabilmektedir.¹⁴⁹

Devlet, organlarını çeşitli amaçlar için bir başka devletin emrine verebilmektedir.¹⁵⁰ Taslak Maddeler m. 6'ya göre, bir başka devletin emrine verilmiş bir organın davranışı, bu organ emri altında bulunduğu devletin kamu gücü yetkilerini kullandığı sürece, emri altında bulunduğu devletin fiili kabul edilmektedir ve bu devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır.¹⁵¹

b. Kamu Gücü Yetkilerini Kullanan Bir Kişinin ya da Bir Birimin Davranışı

Kural olarak devletin uluslararası sorumluluğu, organlarının davranışları sebebiyle doğmaktadır.¹⁵² Devletin özel kişilerin davranışları sebebiyle sorumlu tutulması mümkün değildir. Bu kuralın bazı istisnaları bulunmaktadır.¹⁵³

Devlet organı olmamakla birlikte devlet tarafından kamu gücü yetkilerini kullanmak için yetkilendirilmiş bir kişinin ya da bir birimin, bu yetkiye dayanarak gerçekleştirdiği davranışı sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğu Taslak Maddeler m. 5'te düzenlenmektedir. 'Hapishanelerin güvenliği gibi çeşitli kamusal faaliyetlerin

¹⁴⁹ UZUN, 2007, s. 68.

¹⁵⁰ İbid. , s. 80.

¹⁵¹ Bu yönde bir uluslararası yargı organı kararı için bkz. *Case of Drozd and Janousek v. France and Spain*, <https://www.legal-tools.org/en/browse/record/1b6acc/>, 20. 05. 2016.

¹⁵² Yusuf AKSAR, 'BM Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk', **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 9, No : 33, 2012, s. 35.

¹⁵³ GEYİK, 2016, s. 76.

özel kurumlar aracılığıyla yürütülmesi¹⁵⁴, ‘kamu gücü yetkilerini kısmen elinde bulundurmaya devam eden özelleştirilmiş devlet şirketleri ve benzeri yapıların davranışları’¹⁵⁵, ‘kamu gücü yetkilerini kullanmak için yetkilendirilmiş özel askeri şirketler, güvenlik şirketleri ve paralı askerlerin davranışları’¹⁵⁶ sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğu Taslak Maddeler m. 5’in kapsamına girmektedir.

Taslak Maddeler m. 7’de devlet organlarının ve kamu gücü yetkilerini kullanmak için yetkilendirilmiş bir kişinin ya da bir birimin, yetki aşımı ya da talimatlara aykırı davranışı durumunda isnat ilişkisinin nasıl kurulacağı düzenlenmektedir. Bu düzenlemenin uygulanması bakımından önem arz eden husus davranışın gerçekleştirilmesi sırasında, devlet organı veya kamu gücü yetkilerini kullanmak için yetkilendirilmiş bir kişi ya da birim sıfatıyla hareket edilmesidir.¹⁵⁷

Devlet organlarının yetki aşımı ya da talimatlara aykırı davranışı sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğunun doğması için devlet organı sıfatıyla, resmi görevi ifa eder gibi ve kamu gücü yetkilerini kullanarak hareket edilmesi gerekmektedir.¹⁵⁸ Devlet organı sıfatıyla hareket edilmeyen kişisel davranışlar, bu düzenlemenin kapsamına girmemektedir.¹⁵⁹

Yetki aşımı ya da talimatlara aykırı davranış halinde de devletin uluslararası sorumluluğunun doğmasının sebebi, aksi halde devletin uluslararası sorumluluktan yetki

¹⁵⁴ UZUN, 2007, s. 76. ERKİNER, 2007, s. 158.

¹⁵⁵ ACER, KAYA, 2011, s. 295.

¹⁵⁶ GEYİK, 2016, s. 82.

¹⁵⁷ BAL, 2006, s. 197.

¹⁵⁸ İbid. , s. 196.

¹⁵⁹ Bu yönde bir uluslararası yargı organı kararı için bkz. *Case of Velásquez-Rodríguez v. Honduras*, http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_04_ing.pdf, 18. 05. 2016.

aşımını ya da talimatlara aykırı davranışı gerekçe göstererek kurtulabilecek olmasıdır.¹⁶⁰ Bir uluslararası yükümlülüğün ihlali halinde devletin uluslararası sorumluluktan kurtulmasının önüne geçilmesi ve uluslararası sorumluluğun etkin şekilde işletilmesi bu yönde bir düzenlemeyi gerektirmektedir.

c. Devletin Yönlendirmesi ya da Denetimi Altındaki Davranış

Taslak Maddeler m. 8'e göre, bir kişinin ya da bir grup kişinin davranışı, bu davranış gerçekleştirilirken devletin talimatları, emri ya da denetimi altında ise devletin fiili kabul edilmektedir ve devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır.¹⁶¹

Bu düzenleme ile, devletin uluslararası sorumluluktan kurtulmak için uluslararası haksız fiilleri devlet organı olmayan ve fakat devletin talimatları, emri ya da denetimi altındaki bir kişi ya da bir grup kişi aracılığıyla gerçekleştirmesini engellemek hedeflenmektedir.¹⁶² Uluslararası sorumluluğun etkin şekilde işletilmesi bu yönde bir düzenlemeyi gerektirmektedir.

Talimatları, emri ya da denetimi altındaki bir kişinin ya da bir grup kişinin davranışı sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğunun doğması için, devletin yönlendirme ya da denetiminin ölçüsünün tespit edilmesi gerekmektedir.¹⁶³ UAD, Nicaragua Kararı'nda bir davranışın devlete isnat edilmesi için devlet ile bu davranışı gerçekleştiren bir kişi ya da bir grup kişi arasındaki genel bir ilişkinin yeterli olmadığını, devletin yönlendirme ya da denetiminin etkin olması gerektiğini ifade

¹⁶⁰ BAL, 2006, s. 198.

¹⁶¹ GEYİK, 2016, s. 87.

¹⁶² ACER, KAYA, 2011, s. 295.

¹⁶³ ERKİNER, 2007, s. 164.

etmektedir.¹⁶⁴ Her somut durumun özelliğine göre etkin yönlendirme ya da denetim bir kişi ya da bir grup kişinin davranışı sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğunun doğması için gereklidir.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Karar metni için bkz. *Case Concerning the Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua*, <http://www.icj-cij.org/docket/?sum=367&p1=3&p2=3&case=70&p3=5>, 20. 05. 2016. Karar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Funda KESKİN, **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve BM**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No : 20, Ankara, 1998, s. 43 – 59. Sertaç Hami BAŞEREN, **Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2003, s. 101 – 102. Eren Alper YILMAZ, Orhan IRK, ‘Nikaragua Divan Kararları Işığında Kuvvet Kullanma ve Meşru Müdafaa Sorunu’, **CBÜSBD**, Cilt: 13, No : 2, 2015, s. 151 – 166. Bu yönde bir başka uluslararası yargı organı kararı için bkz. *European Court of Human Rights Case of Loizidou v. Turkey* [http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2006.nsf/All/5AB01EE1CD8FB2A8C22571D2002BB60E/\\$file/Europea n%20Court%20of%20Human%20Rights.pdf?OpenElement](http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2006.nsf/All/5AB01EE1CD8FB2A8C22571D2002BB60E/$file/Europea n%20Court%20of%20Human%20Rights.pdf?OpenElement), 20. 05. 2016. Nicaragua Kararı’na paralel olarak Louzidou Kararı’nda AIHM, devletin uluslararası sorumluluğunun doğması için devletin yönlendirme ya da denetiminin ölçüsünün önemli olduğunu vurgulamaktadır. Karar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yaprak RENDA, ‘Loizidou Kararından Bugüne Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Kararları ve BMGK Kararlarının Kıbrıs’taki Mülkiyet Sorununa Etkisi’, **Ankara Barosu Dergisi**, No : 1, 2013, s. 389 – 397. İsnat konusunda Nicaragua Kararı’na paralel ifadeler içeren bir başka karar, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme’nin uygulanması ile ilgilidir. Karar metni için bkz. *Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf>, 26. 05. 2016. UAD kararında uluslararası sorumluluk konusunda Taslak Maddeler’e atıf yapmıştır. Karar, Taslak Maddeler’e UAD tarafından verilen önemi göstermesi sebebiyle önemlidir. ACER, KAYA, 2011, s. 290. Karar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Verda Neslihan AKÜN, ‘Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme’nin Uygulanmasına İlişkin Dava’, **Milletlerarası Adalet Divanı Kararları (1990-2007)**, Ed. : Ayşe Nur TÜTÜNCÜ, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 23 – 37. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin Tadic Davası’nda verdiği Karar’da isnat ile ilgili kural esnetilmektedir, devletin etkin yönlendirme ya da denetimi yerine bütünsel, genel bir denetim yeterli bulunmaktadır. Bu konu hakkında

Bir kişi ya da bir grup kişi tamamen devletin y6nlendirme ya da denetimi altındaysa ve devlet organı olmamasına rağmen devlet organı gibi hareket ediyorsa, bu durumda davranış Taslak Maddeler m. 4 bağlamında devletin uluslararası sorumluluğunu doğurur. Bir kişi ya da bir grup kişinin davranışı devletin etkin y6nlendirme ya da denetimi altındaysa ancak, tamamen devlete bağlılık ve devlet organı gibi hareket etme s6z konusu değilse, bu davranış Taslak Maddeler m. 8 bağlamında devletin uluslararası sorumluluğunu doğurur.¹⁶⁶

d. Resmi Otoritelerin Yokluğunda ya da Yetersizliği Halindeki Davranış

Taslak Maddeler m. 9'a g6re, bir kişinin ya da bir grup kişinin davranışı; bu kişi ya da grup, resmi otoritelerin yokluğunda ya da yetersizliği halinde, kamu g6c6 yetkilerini kullanıyorsa ve koşullar bu yetkilerin kullanılmasını gerektiriyorsa, devletin fiili kabul edilmektedir ve devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır.

6rneğin devrim hareketleri, yabancı işgalleri vb. durumlardan sonra ortaya 6ıkan resmi otoritelerin yokluğunda ya da yetersizliği halinde devletin kamu g6c6 yetkileri bir kişi ya da bir grup kişi tarafından kullanılabilir ve koşullar bu yetkilerin kullanılmasını gerektirebilir. Bu tarz durumlarda bu kişi ya da grubun davranışı devletin fiili kabul edilmektedir ve devletin uluslararası sorumluluğu Taslak Maddeler m. 9 6er6evesinde doğmaktadır.¹⁶⁷

ayrıntılı bilgi i6in bkz. Cavid ABDULLAHZADE, **Hukuki Y6nleriyle Dağlık Karabağ Sorunu**, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014, s. 286.

¹⁶⁵ ERKİNER, 2007, s. 165.

¹⁶⁶ ABDULLAHZADE, 2014, s. 285.

¹⁶⁷ UZUN, 2007, s. 77.

Bu düzenlemenin temelinde devletin devamlılığı ilkesinin bir gereği olarak, resmi otoritelerin yokluğunda ya da yetersizliği halinde bile kullanılan kamu gücü yetkilerinden dolayı bir kişinin sorumlu tutulması düşüncesi yatmaktadır.¹⁶⁸

e. Bir İsyan Hareketinin ya da Benzerinin Davranışı

Taslak Maddeler m. 10'da bir isyan hareketinin ya da benzerinin davranışı sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğu ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Bir isyan hareketinin ya da benzerinin başarılı olması durumunda, devletin yeni hükümeti haline gelen isyan hareketinin ya da benzerinin davranışları devletin fiili kabul edilmekte ve devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır. Bir isyan hareketinin ya da benzerinin davranışı, daha önceden mevcut bir devletin ülkesinin bir kısmında ya da bunun idaresi altında olan bir toprakta yeni bir devlet kurmuşsa, bu davranış yeni devletin fiili kabul edilmektedir ve yeni devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır.

Bir isyan hareketinin ya da benzerinin başarısız olması durumunda, devlet otoritesinin geçici olarak kaybolduğu süreçte gerçekleştirilen bir davranış sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğu doğmamaktadır. Bu durumda devletin uluslararası sorumluluğu, devlet ilgili hareketi önlemede, bu hareketi gerçekleştiren kişileri cezalandırmada gereken özeni göstermediyse veya bu hareketin davranışlarını daha sonradan onayladıysa doğmaktadır. Bir isyan hareketini ya da benzerini gerçekleştiren kişilerin davranışları sebebiyle bireysel cezai sorumlulukları devam etmektedir.¹⁶⁹

Taslak Maddeler m. 11'de, yukarıda bahsedilen düzenlemeler çerçevesinde gerçekleştirildiği anda devlete isnat edilemeyen bir davranışın, devlet tarafından kendi

¹⁶⁸ ACER, KAYA, 2011, s. 296.

¹⁶⁹ ACER, KAYA, 2011, s. 296- 297.

davranışı olarak tanındığı ve benimsendiği takdirde ve ölçüde, devletin fiili kabul edileceği ve devletin uluslararası sorumluluğunu doğuracağı belirtilmektedir.¹⁷⁰

UAD, Tahran'daki Diplomatik ve Konsolosluk Personeli Kararı'nda bu konuda hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Karar'a göre gerçekleştirildiği anda devlete isnat edilemeyen fiiller, devlet tarafından benimsendiği, sürdürüldüğü takdirde ya da bu fiillerin sürdürülmesine göz yumulduğu takdirde devletin uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır.¹⁷¹ Olayda Humeyni elçilik binasının işgalini ABD'ye karşı baskı aracı olarak kullanmış, işgale onay vermiş, işgali sürdürmüştür. Bu durum İran'ın, fiili kendi fiili olarak tanıdığı, benimsediğini göstermektedir ve uluslararası sorumluluğunu doğurmaktadır.¹⁷²

Taslak Maddeler m. 11'in uygulanması için uluslararası haksız fiilin mevcut olduğunun kabul edilmesi ya da sözlü olarak onaylanması yeterli değildir. Devletin, fiili kendi fiili olarak tanınması ya da benimsemesi gerekmektedir.¹⁷³

III. Uluslararası Sorumluluğun Sonuçları

Taslak Maddeler'in birinci bölümünde uluslararası sorumluluğun şartları düzenlenmektedir. İkinci bölümde ise 'uluslararası sorumluluğun sonuçlarına'¹⁷⁴ ilişkin düzenlemeler getirilmektedir. Taslak Maddeler m. 28, iki bölüm arasındaki ilişkiyi

¹⁷⁰ GEYİK, 2016, s. 87.

¹⁷¹ BAL, 2007, s. 237.

¹⁷² UZUN, 2007, s. 91.

¹⁷³ BAL, 2006, s. 237.

¹⁷⁴ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Umut KEDİKLİ, **Uluslararası Terörizm ve Devlet Sorumluluğu**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 215 – 239.

kurmakta, uluslararası sorumluluğun şartlarından uluslararası sorumluluğun sonuçlarına geçişi sağlamaktadır.¹⁷⁵

‘Uluslararası haksız fiil ile bir uluslararası yükümlülüğün ihlalinin doğal sonucu olarak doğan uluslararası sorumluluk’¹⁷⁶, uluslararası hukuka uygunluğun sağlanmasında önemli rol oynamaktadır.¹⁷⁷ Uluslararası sorumluluk, uluslararası adaleti ve uluslararası toplumun çıkar dengesini sağlama, uluslararası toplum düzeni ile uluslararası barış ve güvenlik konusunda belirleyici olma işlevlerini, sonuçları aracılığıyla yerine getirmektedir. Uluslararası sorumluluğun ve sonuçlarının önemi bu çerçevede bahsedilen hususlardan kaynaklanmaktadır.

1. Uluslararası Haksız Fiile Son Verme ve Uluslararası Haksız Fiilin Tekrar Edilmeyeceğine Dair Uygun Güvenceleri Sunma

Taslak Maddeler m. 29’a göre uluslararası sorumluluğun sonuçları, sorumlu devletin uluslararası haksız fiil ile ihlal ettiği uluslararası yükümlülüğe uygun davranma ödevinin devam etmesini etkilememektedir.

Uluslararası haksız fiil ile bir uluslararası yükümlülüğün ihlal edilmesi ve bu ihlalin doğurduğu uluslararası sorumluluğun sonuçlarının yerine getirilmesi, ihlal edilen uluslararası yükümlülüğün geçerliliğine etki etmemektedir. Sorumlu devletin,

¹⁷⁵ ERKİNER, 2010, s. 186.

¹⁷⁶ Beyza ÖZTURANLI, **Sınıraşan Hava Kirliliğinden Dolayı Devletin Sorumluluğu**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Erzurum, 2008, s. 66. Uluslararası haksız fiilin uluslararası sorumluluk dışında da sonuçları söz konusu olabilmektedir. ERKİNER, 2010, s. 183.

¹⁷⁷ ERKİNER, 2010, s. 184 – 186.

uluslararası haksız fiil ile ihlal ettiği uluslararası yükümlülüğe uygun davranma ödevi devam etmektedir.¹⁷⁸

Uluslararası haksız fiil ile bir uluslararası yükümlülüğün ihlal edilmesi halinde sorumlu devlet ve zarar gören devlet arasında, uluslararası sorumluluğun sonuçlarının yerine getirilmesini gerektiren yeni bir ilişki kurulmaktadır. Bu ilişki, uluslararası haksız fiil ile ihlal edilen uluslararası yükümlülüğün iki devlet arasında kurduğu eski ilişkiyi ortadan kaldırmamaktadır.¹⁷⁹

Örneğin, uluslararası andlaşmalar taraf devletler arasında bir ilişki kurmaktadır ve taraf devletlere uluslararası yükümlülükler yüklemektedir. Uluslararası andlaşmanın ihlali; uluslararası andlaşmanın sona ermesi ve uluslararası andlaşmadan kaynaklanan uluslararası yükümlülüklerin geçersiz olması için yeterli sebebi teşkil etmemektedir, ihlalden kaynaklanan uluslararası sorumluluğun sonuçlarının yerine getirilmesini gerektirmektedir. Bu durumda uluslararası andlaşmaya taraf devletler arasında hem eski hem de yeni ilişki geçerliliğini korumaktadır.¹⁸⁰ Bahsedilen husus Gabcikova Nagymaros Projesi Kararı'nda da ifade edilmektedir.¹⁸¹

Uluslararası sorumluluğun sonuçları arasında yer alan bu düzenleme bir uluslararası yükümlülüğün ihlale rağmen geçerliliğini koruduğunu, devletin bu uluslararası yükümlülüğe uygun davranma ödevinin devam ettiğini belirterek uluslararası hukuka uygunluğun sağlanması amacına hizmet etmektedir.

Uluslararası haksız fiil ile ihlal edilmesine rağmen bir uluslararası yükümlülüğün geçerliliğini koruması, sorumlu devletin uluslararası haksız fiile son verme ve

¹⁷⁸ UZUN, 2007, s. 93. ÖZTURANLI, 2008, s. 65. ERKİNER, 2010, s. 186.

¹⁷⁹ UZUN, 2007, s. 93. ÖZTURANLI, 2008, s. 65. ERKİNER, 2010, s. 188.

¹⁸⁰ VAHS m. 60.

¹⁸¹ UZUN, 2007, s. 94. ÖZTURANLI, 2008, s. 65.

uluslararası haksız fiilin tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunma yükümlülüğünün sebebini teşkil etmektedir.¹⁸²

Taslak Maddeler m. 30'a göre, devam eden bir uluslararası haksız fiil söz konusu ise, uluslararası haksız fiil ile ihlal edilmesine rağmen uluslararası yükümlülük geçerliliğini koruduğu ve devletin bu uluslararası yükümlülüğe uygun davranma ödevi devam ettiği için öncelikle uluslararası haksız fiile son verilmesi gerekmektedir.¹⁸³ Uluslararası haksız fiile son verme için, devam eden bir uluslararası haksız fiil ve geçerliliğini koruyan bir uluslararası yükümlülüğün bulunması gerektiği Rainbow Warrior Kararı'nda ifade edilmektedir.¹⁸⁴

Sorumlu devlet uluslararası haksız fiile son vererek, uluslararası yükümlülüğüne uygun davranma ödevini yerine getirmeye başlamış olmaktadır.¹⁸⁵ Devam eden uluslararası haksız fiile son verme, uluslararası sorumluluğun sonuçlarının yerine getirilmesinin ilk şartıdır.¹⁸⁶

Uluslararası haksız fiile son verme ile hedeflenen, bu fiil sebebiyle bozulan uluslararası toplum düzeninin yeniden sağlanmasıdır.¹⁸⁷ Uluslararası haksız fiil devam ettiği sürece, uluslararası toplum düzeninin yeniden sağlanması mümkün değildir. Uluslararası haksız fiile son verme, ihlal edilen uluslararası yükümlülüğün geçerliliğinin korunması ve etkinliğinin artırılması bakımından da önem arz etmektedir.¹⁸⁸ Bu durum

¹⁸² UZUN, 2007, s. 94. ÖZTURANLI, 2008, s. 65. ERKİNER, 2010, s. 190.

¹⁸³ UZUN, 2007, s. 93. ÖZTURANLI, 2008, s. 66. ERKİNER, 2010, s. 189.

¹⁸⁴ UZUN, 2007, s. 93. ERKİNER, 2010, s. 190.

¹⁸⁵ ERKİNER, 2010, s. 190.

¹⁸⁶ ÖZTURANLI, 2008, s. 66.

¹⁸⁷ ERKİNER, 2010, s. 189.

¹⁸⁸ UZUN, 2007, s. 95.

uluslararası sorumluluğun, uluslararası hukuka uygunluğun sağlanmasına sonuçları aracılığıyla yaptığı katkıya işaret etmektedir.

Uluslararası haksız fiile son vermenin ardından, eğer şartlar gerektiriyorsa, sorumlu devletin uluslararası haksız fiilin tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunması gerekmektedir.¹⁸⁹ Rainbow Warrior Kararı'na göre uluslararası haksız fiile son verme ve uluslararası haksız fiilin tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunma birbirinden farklı ve fakat birbirine bağlı iki uluslararası yükümlülüktür.¹⁹⁰

Uluslararası haksız fiil ile bir uluslararası yükümlülüğün ihlali, devletin uluslararası yükümlülüklerine uygun davranma ödevine ve ahde vefa ilkesine aykırılık teşkil etmekte, devletler arasındaki güven ilişkisini zedelemektedir. Sorumlu devletin eğer şartlar gerektirirse bozulan ilişkileri tekrar güvenilir hale getirmek için uygun güvenceleri sunması gerekmektedir.¹⁹¹ Uluslararası haksız fiilin tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunma her olayda gerekli olmayabilir. Bu yükümlülük, uluslararası haksız fiile son vermeye göre daha esnek bir yükümlülüktür.¹⁹²

Uluslararası haksız fiilin tekrar edilmeyeceğine dair sunulacak uygun güvencelerin ortak özelliği, geleceğe yönelik olmaları ve uluslararası yükümlülüklerin potansiyel ihlalleri ile ilgili endişeleri gidermeyi hedeflemeleridir.¹⁹³

¹⁸⁹ UZUN, 2007, s. 95. ÖZTURANLI, 2008, s. 66. ERKİNER, 2010, s. 190.

¹⁹⁰ ERKİNER, 2010, s. 190.

¹⁹¹ UZUN, 2007, s. 95. Uluslararası haksız fiilin tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunma ile ilgili ifadeler LaGrand Kararı'nda yer almaktadır. Karar metni için bkz. *LaGrand Case*, <http://www.icj-cij.org/files/case-related/104/7738.pdf>, 20. 08. 2017. Karar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. G. Engin ŞİMŞEK, 'LaGrand Davası (27 Haziran 2001 Tarihli Karar)', **Milletlerarası Adalet Divanı Kararları (1990 - 2007)**, Ed. : Ayşe Nur TÜTÜNCÜ, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 169 – 186.

¹⁹² ÖZTURANLI, 2008, s. 66.

¹⁹³ İbid. , s. 67.

Uluslararası haksız fiilin gelecekte tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunma, geleceğe yönelik bir yükümlülük olarak, uluslararası sorumluluğun diğer sonuçlarından ayrılmaktadır. Uluslararası sorumluluğun diğer sonuçları geçmişe yöneliktir ve uluslararası haksız fiilin gerçekleştirilmesinden önceki hali yeniden tesis etmeyi hedeflemektedir.¹⁹⁴ Uluslararası haksız fiilin tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunma, uluslararası sorumluluğun sonuçları aracılığıyla gelecekte de uluslararası hukuka uygunluğun sağlanmasına katkıda bulunduğuna işaret etmektedir.

2. Onarım

Taslak Maddeler m. 31'e göre sorumlu devlet, uluslararası haksız fiil sebebiyle ortaya çıkan bütün zararı onarmak zorundadır. Sorumlu devletin onarması gereken zararın kapsamına, uluslararası haksız fiil sebebiyle ortaya çıkan maddi ve manevi bütün zararlar girmektedir. Sorumlu devletin, uluslararası haksız fiilin bütün sonuçlarını ortadan kaldırması gerekmektedir.¹⁹⁵

Uluslararası sorumluluğun sonucu olarak onarım, uluslararası haksız fiile son verme ve uluslararası haksız fiilin tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunmanın ardından gelmektedir.¹⁹⁶ Onarım, uluslararası sorumluluğun genel bir sonucudur ve kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁷

Chorzow Fabrikası Kararı'nda, bir uluslararası yükümlülüğün ihlalinin, ihlal sebebiyle ortaya çıkan zararı onarmayı gerektirdiği, bunun uluslararası hukukun genel bir ilkesi olduğu belirtilmektedir. Karar'da onarımın uluslararası andlaşmanın ayrılmaz

¹⁹⁴ CRAWFORD vd. , 2001, s. 985. UZUN, 2007, s. 96.

¹⁹⁵ UZUN, 2007, s. 97. ÖZTURANLI, 2008, s. 68.

¹⁹⁶ GEYİK, 2016, s. 78.

¹⁹⁷ ERKİNER, 2010, s. 192.

bir parçası olduğu ve uluslararası andlaşmada yazılı bulunmasının gerekli olmadığı da ifade edilmektedir.¹⁹⁸

Karar'a göre onarım, uluslararası haksız fiilin bütün sonuçlarını ortadan kaldırmalı ve uluslararası haksız fiilin gerçekleştirilmesinden önceki hali yeniden tesis etmelidir. Eski hale getirme ya da bu imkansız ise yerini tutacak tazminat yoluyla onarım gerçekleştirilmelidir.¹⁹⁹

Taslak Maddeler m. 34'e göre onarım; ayrı ayrı ya da birlikte eski hale getirme, tazminat ve manevi onarım yoluyla gerçekleştirilebilmektedir. Zarar gören devlet, somut durumun özelliğine göre onarım çeşitlerinden birini ya da birkaçını seçme hakkında sahiptir. Uluslararası hukuk onarım çeşitleri arasında herhangi bir ayırım yapmamaktadır.²⁰⁰

Onarım gerçekleştirilirken orantılılık ilkesine uygun davranılması, onarımın sorumlu devlet üzerindeki etkilerinin dikkate alınması gerekmektedir. Taslak Maddeler'de onarım çeşitleri ilgili düzenlemelerde orantılılık ilkesine ayrıca değinilmektedir.²⁰¹

a. Eski Hale Getirme

Taslak Maddeler m. 35'e göre sorumlu devlet, uluslararası haksız fiilin gerçekleştirilmesinden önceki hali yeniden tesis etme yükümlülüğü altındadır. Eski hale getirme, maddi olarak imkansız ise ya da orantılılık ilkesine göre tazminata nazaran tercih edilmeye değer bir fayda getirmiyorsa uygulanmaz.

¹⁹⁸ UZUN, 2007, s. 97. ÖZTURANLI, 2008, s. 68. ERKİNER, 2010, s. 191.

¹⁹⁹ UZUN, 2007, s. 97. ÖZTURANLI, 2008, s. 69. ERKİNER, 2010, s. 191.

²⁰⁰ UZUN, 2007, s. 100 – 101.

²⁰¹ ERKİNER, 2010, s. 200.

Chorzow Fabrikası Kararı'na göre de sorumlu devlet, uluslararası haksız fiilin gerçekleştirilmesinden önceki hali yeniden tesis etme yükümlülüğü altındadır. Eski hale getirme imkansız ise, bunun yerini tutmak üzere tazminat devreye girmektedir.²⁰² Benzer uluslararası yargı organı kararlarından da anlaşıldığı üzere, eski hale getirme öncelikli yükümlülüktür.²⁰³

Eski hale getirme, dar ve geniş şekilde yorumlanabilmektedir. Dar yoruma göre eski hale getirme, uluslararası haksız fiilin gerçekleştirilmesinden önceki halin yeniden tesis edilmesidir. Geniş yoruma göre eski hale getirme, uluslararası haksız fiil gerçekleştirilmeseydi nasıl bir hal ortaya çıkacak idiyse o halin tesis edilmesidir.²⁰⁴ Taslak Maddeler'de, dar yorum benimsenmektedir. Çünkü, geniş yorumdaki varsayımsal durumun tespit edilmesi oldukça zordur.²⁰⁵

Zarar gören devletin eski hale getirmede ısrarcı olması mümkündür.²⁰⁶ Eski hale getirmenin diğer onarım çeşitleri ile birlikte talep edilmesi de mümkündür.²⁰⁷ Eski hale getirme; maddi olarak imkansız ise ya da orantılılık ilkesine göre tazminata nazaran tercih edilmeye değer bir fayda getirmiyorsa, zarar gören devlet açısından önemini yitirmişse zarar gören devletin eski hale getirmeyi tercih etmesini sağlayacak bir sebep kalmamaktadır.²⁰⁸

Eski hale getirme, maddi ve hukuki açıdan eski hale getirme olarak ikiye ayrılmaktadır. Maddi açıdan eski hale getirme; işgal edilmiş bir toprağın, el konulmuş

²⁰² ÖZTURANLI, 2008, s. 69. ERKİNER, 2010, s. 202.

²⁰³ ERKİNER, 2010, s. 202.

²⁰⁴ UZUN, 2007, s. 101. ERKİNER, 2010, s. 202.

²⁰⁵ UZUN, 2007, s. 101.

²⁰⁶ ÖZTURANLI, 2008, s. 69.

²⁰⁷ UZUN, 2007, s. 101.

²⁰⁸ UZUN, 2007, s. 101. ERKİNER, 2010, s. 203.

gemi ya da uçak gibi araçların iadesi şeklinde gerçekleştirilebilmektedir. Hukuki açıdan eski hale getirme ise, uluslararası yükümlülüklerle aykırılık teşkil eden yasama organı işlemlerinin, örneğin yabancıların haklarını ihlal eden ulusal hukuk düzenlemelerinin iptali yoluyla gerçekleştirilebilmektedir.²⁰⁹ Eski hale getirme esasında herhalde hukuki açıdan eski hale getirme anlamına gelmektedir.²¹⁰

Eski hale getirme uluslararası haksız fiil sebebiyle bozulan uluslararası toplum düzeninin yeniden tesis edilmesi için öncelikli olarak başvurulmasında fayda bulunan, bu konuda önemli rol oynayan bir onarım çeşididir.²¹¹ Eski hale getirme uluslararası sorumluluğun işlevlerini yerine getirmesinin en doğrudan yoludur.

b. Tazminat

Taslak Maddeler m. 36'ya göre sorumlu devlet, uluslararası haksız fiil sebebiyle ortaya çıkan zararı, bu zarar eski hale getirme ile onarılamadığı ölçüde tazmin etme yükümlülüğü altındadır. Tazminat, mali olarak hesaplanabilir bütün zararı ve saptanabilir olmak kaydıyla mahrum kalınan kazançları kapsamaktadır.

Eski hale getirme, bazı durumlarda imkansız olabilmektedir. Bu durumda tazminat, eski hale getirme yerine devreye girmektedir. Bazı durumlarda ise eski hale getirme uluslararası haksız fiil sebebiyle ortaya çıkan bütün zararı giderme konusunda yetersiz kalabilmektedir. Bu durumda tazminat zararı eski hale getirme ile onarılamadığı ölçüde onarmaktadır.²¹²

²⁰⁹ UZUN, 2007, s. 101 – 102. ÖZTURANLI, 2008, s. 69. ERKİNER, 2010, s. 203.

²¹⁰ UZUN, 2007, s. 102.

²¹¹ UZUN, 2007, s. 101. ÖZTURANLI, 2008, s. 69.

²¹² ÖZTURANLI, 2008, s. 70. ERKİNER, 2010, s. 206.

Tazminat bir cezalandırma aracı değildir. Bu sebeple uluslararası haksız fiil sebebiyle ortaya çıkan, mali olarak hesaplanabilir bütün zararı kapsamaktadır, bunun ötesine geçmemektedir. Tazminat eski hale getirmeye ek olarak uygulanmamaktadır, eski hale getirmenin zararı onarmakta yetersiz kaldığı durumlarda ve bu ölçüde devreye girmektedir.²¹³

UAD, Gabcikovo Nagymaros Projesi Kararı'nda zarar gören devletin, sorumlu devletten tazminat talep etmesinin uluslararası hukukun yerleşmiş bir kuralı olduğunu ifade etmektedir.²¹⁴ Bu çerçevede tazminat, uluslararası hukuk uygulamasında sık başvurulan onarım çeşitlerinden biridir.²¹⁵

Tazminat, bir devletin ya da uyruklarının gördüğü; maddi ya da manevi, mali olarak hesaplanabilir, parasal değer atfedilebilir bütün zararı onarma işlevini yerine getirmektedir.²¹⁶ Maddi zarar, devletin kendine ya da uyruklarına ait mallara veya maddi olarak değer biçilebilen çıkarlarına verilen zarardır. Bireylere verilen maddi zarar konusunda en çok karşılaşılan örnekler; yabancıların mallarına usulsüz el konulması, yabancıların mallarının usulsüz kamulaştırılması ya da mülkiyet hakkının kullanımının engellenmesidir.²¹⁷

Manevi zarar, mali olarak hesaplanabilir olmak kaydıyla kişilerin uluslararası haksız fiil sebebiyle çektikleri acı ve ızdırabı kapsamaktadır.²¹⁸ Manevi zarar, kişinin sevdiği birini kaybetmesi ya da özel hayatına tecavüz edilmesi halinde vb. hallerde ortaya çıkabilmektedir. Lusitania Kararı'nda, manevi ızdırıp, duygusal yaralanma,

²¹³ UZUN, 2007, s. 103. ERKİNER, 2010, s. 207.

²¹⁴ UZUN, 2007, s. 102. ERKİNER, 2010, s. 206.

²¹⁵ ERKİNER, 2010, s. 206.

²¹⁶ UZUN, 2007, s. 98.

²¹⁷ İbid. , s. 100.

²¹⁸ İbid. , s. 98.

aşğıılanma gibi durumlarda uluslararası hukukun tazminata imkan verdiği belirtilmektedir.²¹⁹ Rainbow Warrior Kararı'nda da manevi zararın tazminat talebine konu olabileceği ifade edilmektedir.²²⁰

Diplomatik himaye, devlete uyruklarının gördüğü zararı talep etme imkanı vermektedir. Devlet bu gibi durumlarda, aynı uluslararası haksız fiil sebebiyle doğrudan kendisinin gördüğü zarar için ayrıca tazminat talep edebilmektedir.²²¹

Tazminat için uluslararası haksız fiil ve onarımı talep edilen zarar arasında uygun bir nedensellik bağı bulunması gerekmektedir.²²² Uluslararası haksız fiilin kaçınılmaz ve doğal sonucu olarak ortaya çıkan zarar ve uluslararası haksız fiil arasında uygun nedensellik bağı vardır, bu zarar doğrudan zarardır ve tazminat kapsamına girmektedir. Dolaylı zarar tazminat kapsamına girmemektedir.²²³ Tazminatın kapsamının belirlenmesinde zarar gören devletin kusuru da dikkate alınmaktadır. Bu husus Taslak Maddeler m. 39'da ve LaGrand Kararı'nda ifade edilmektedir.²²⁴

c. Manevi Onarım

Taslak Maddeler m. 37'ye göre sorumlu devlet, uluslararası haksız fiil sebebiyle ortaya çıkan zararı eski hale getirme ya da tazminat ile onaramadığı ölçüde manevi onarım yoluna gitme yükümlülüğü altındadır. Manevi onarım; bir uluslararası yükümlülüğün ihlali kabul edilerek, üzüntü beyan edilerek, resmi özür dilenerek ya da

²¹⁹ ERKİNER, 2010, s. 208.

²²⁰ UZUN, 2007, s. 100.

²²¹ UZUN, 2007, s. 99. ÖZTURANLI, 2008, s. 71. ERKİNER, 2010, s. 208.

²²² ÖZTURANLI, 2008, s. 68.

²²³ ÖZTURANLI, 2008, s. 70. ERKİNER, 2010, s. 95.

²²⁴ UZUN, 2007, s. 103.

diğer uygun biçimlerde gerçekleştirilebilmektedir. Manevi onarımın diğer onarım çeşitlerinde olduğu gibi zarar ile orantılı olması ve sorumlu devlet için küçük düşürücü bir hal almaması gerekmektedir.

Manevi onarım klasik, standart bir onarım çeşidi değildir. Manevi onarım yoluna, zararın eski hale getirme ya da tazminat ile onarılamadığı durumda ve bu ölçüde gidilmektedir.²²⁵ Manevi onarım; mali açıdan hesaplanabilir olmayan, devletin onurunun zedelenmesi gibi bir manevi zararın ortaya çıkması halinde başvurulabilecek onarım çeşididir.²²⁶

Rainbow Warrior Kararı'nda da özellikle manevi zararın söz konusu olduğu durumlarda manevi onarım yoluna gidilebileceği ifade edilmektedir. Ayrıca, manevi onarımın uluslararası yargı organı kararlarında uzun zamandır yer aldığı belirtilmektedir.²²⁷

Manevi onarımın ne şekilde gerçekleştirileceğine somut durumun özelliğine bakarak karar vermek gerekmektedir. Sorumlu ve zarar gören devlet arasındaki görüşmeler sonucunda, ihlal edilen uluslararası yükümlülük dikkate alınarak manevi onarımın ne şekilde gerçekleştirileceği belirlenebilmektedir.²²⁸

Taslak Maddeler'de sayılan manevi onarım yöntemlerinin sonunda yer alan diğer uygun biçimlerde ifadesi, manevi onarım yöntemlerinin sınırlandırıcı şekilde sayılmadığını ortaya koymaktadır.²²⁹ Taslak Maddeler'de sayılanlar dışındaki manevi onarım yöntemlerinden biri, yetkili bir uluslararası yargı organının bir davranışı hukuk

²²⁵ ÖZTURANLI, 2008, s. 71. ERKİNER, 2010, s. 215.

²²⁶ ÖZTURANLI, 2008, s. 72.

²²⁷ ÖZTURANLI, 2008, s. 72. ERKİNER, 2010, s. 216.

²²⁸ UZUN, 2007, s. 104. ERKİNER, 2010, s. 216.

²²⁹ ERKİNER, 2010, s. 216.

dışı ilan etmesidir.²³⁰ Sembolik ödemeler de tazminat değil manevi onarım yöntemi olarak kabul edilmektedir.²³¹

Manevi onarımın zarar ile orantısız, sorumlu devleti küçük düşürücü, akıl dışı olmaması, devletlerin egemen eşitliği ilkesine aykırılık teşkil etmemesi gerekmektedir.²³²

Manevi onarım, eski hale getirme ve tazminat yoluyla onarılamayan zararı onarmaktadır. Bu sebeple diğer onarım çeşitleri ile birlikte manevi onarıma sıklıkla başvurulmaktadır.²³³ Manevi onarım uluslararası haksız fiilin ortaya çıkardığı mali olarak hesaplanabilir olanların dışındaki zararın giderilmesine, uluslararası sorumluluğun sonuçlarının tam olarak yerine getirilmesine dolayısıyla uluslararası hukuka uygunluğun sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

²³⁰ ERKİNER, 2010, s. 216.

²³¹ UZUN, 2007, s. 104.

²³² UZUN, 2007, s. 104. ÖZTURANLI, 2008, s. 71. ERKİNER, 2010, s. 215.

²³³ UZUN, 2007, s. 104.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TEHLİKE SORUMLULUĞU

Uluslararası sorumluluk ile ilgili kodifikasyon çalışmaları sırasında uluslararası tehlike sorumluluğunun ayrıca incelenmesi kararlaştırılmıştır. Ayrı ayrı incelenmelerine rağmen, aralarındaki yakın ilişki iki uluslararası sorumluluk rejiminin birbirini tamamlayacak şekilde yorumlanmasını gerektirmektedir. Bu sebeple çalışmanın ilk bölümünde uluslararası haksız fiil sorumluluğuna, ikinci bölümünde ise uluslararası tehlike sorumluluğuna yer verilmiştir.

Tehlike sorumluluğu ile ilgili düzenlemelerin modern teknolojinin beraberinde getirdiği tehlikelere bağlı olarak ulusal hukuklar bağlamında uzun zamandır yapıyor olması, tehlike sorumluluğunun yeni bir konu olmadığına, tarihsel gelişim sürecinin oldukça gerilere götürülebileceğine işaret etmektedir.²³⁴

Ancak, uluslararası hukuku ve uluslararası tehlike sorumluluğunu kendi içinde anlamlı bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir. Uluslararası tehlike sorumluluğunun değerlendirilmesinde, ulusal hukuklardaki tehlike sorumluluğu ile ilgili düzenlemelerden, bu düzenlemeler uluslararası hukuk ve uluslararası tehlike sorumluluğu ile uyumlu olduğu sürece yararlanmak mümkündür.²³⁵ Bu çerçevede

²³⁴ Julia BARBOZA, **The Environment, Risk and Liability in International Law**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2011, s. 153.

²³⁵ Uluslararası hukuk ve ulusal hukuklar arasındaki ilişkiyi, çevre hukuku ile ilgili örneklerden hareketle açıklamak mümkündür. Uluslararası çevre hukuku düzenlemeleri, ulusal çevre hukuku düzenlemelerine yansımaktadır. Bu durumun tam tersi de geçerlidir. Örneğin ulusal çevre hukuku düzenlemeleri arasında yer alan çevresel etki değerlendirmesi, katılım ve ihtiyat ilkeleri uluslararası çevre hukukunca kabul edilmektedir. Deniz kirliliği, tehlikeli atıkların taşınması gibi uluslararası çevre hukukunun getirdiği

uluslararası tehlike sorumluluğunun değerlendirilmesinde yararlanmak üzere ulusal hukukumuzdaki tehlike sorumluluğu ile ilgili düzenlemelerin incelenmesi gerekmektedir.

Ulusal hukukumuzda tehlike sorumluluğu, TBK’da kusursuz sorumluluk başlığı altında ele alınmaktadır. Kusursuz sorumluk; hakkaniyet, özen ve tehlike sorumluluğu olarak üçe ayrılmaktadır.²³⁶

Hakkaniyet sorumluluğu, TBK m. 65 ve m. 59’da düzenlenmektedir. TBK m. 65’e göre, hakkaniyet gerektiriyorsa hakim, ayırt etme gücü bulunmayan kişinin verdiği zararın, tamamen veya kısmen onarılmasına karar verir. Bu maddenin uygulanabilmesi için zararı ortaya çıkartan fiil, ayırt etme gücü mevcut olsaydı zarar verenin kusurlu sayılmasını gerektirecek nitelikte olmalıdır. Ayrıca, tarafların karar verme zamanındaki durumu ve zararın üçüncü kişiye onartılmasının mümkün olup olmadığı araştırılmalıdır. Hakkaniyet gereği zararın ayırt etme gücünden yoksun kişi tarafından tamamen veya kısmen onarılıp onarılamayacağı belirlenmelidir.²³⁷

TBK m. 59’a göre ise, ayırt etme gücünü geçici olarak kaybeden kişi, bu sırada verdiği zararı onarmakla yükümlüdür. Bu kişi ancak, ayırt etme gücünü kaybetmede

düzenlemeler de ulusal çevre hukuklarınca kabul edilmektedir. Nükhet YILMAZ TURGUT, **Çevre Politikası ve Hukuku**, 3. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2017, s. 79 – 80.

²³⁶ 01. 07. 2012’de yürürlüğe giren TBK m. 65 – m. 71 arasında kusursuz sorumluluk ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk N. NOMER, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 12. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 124 – 146. Uluslararası Hukuk Komisyonu hazırladığı Taslak Maddeler’de uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası haksız fiil sorumluluğu ayrımı yapmıştır. Türk hukukundaki kusur sorumluluğu (sübjektif sorumluluk) ve kusursuz sorumluluk (objektif sorumluluk) ayrımı Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından benimsenmemiştir.

²³⁷ Safa REİSOĞLU, **Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 23. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 179 – 180.

kusuru olmadığını ispat ederse sorumluluktan kurtulur. Ayırt etme gücüne sahip olmayanlar kural olarak, haksız fiilleriyle sebep oldukları zarardan sorumlu tutulamamaktadır. Bu kuralın istisnasız uygulanması bazı durumlarda hakkaniyete aykırı sonuçlar ortaya çıkartmaktadır. Bu sebeple, TBK ilgili maddelerinde iki istisnai hal için hakkaniyet sorumluluğuna yer vermektedir.²³⁸

Adam çalıştıranın, hayvan bulunduranın ve yapı malikinin sorumluluğu, özen sorumluluğudur.²³⁹ Sayılan durumlarda sorumluluk, kişi veya şeyler üzerindeki egemenlikten kaynaklanmaktadır.²⁴⁰ Olağan sebep sorumluluğu olarak da adlandırılan özen sorumluluğunda, sorumlu kişinin kurtuluş kanıtı getirmesi mümkündür. Buna göre kişi, gerekli özeni gösterdiğini veya bu özeni gösterseydi bile zararın ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğunu kanıtlayarak sorumluluktan kurtulabilmektedir.²⁴¹

Tehlike sorumluluğu, TBK m. 71’de düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre, önemli ölçüde tehlike arz eden bir işletmenin faaliyeti sebebiyle zarar ortaya çıktığı takdirde, bu zarardan işletme sahibi ve varsa işleten müteselsilen sorumlu tutulur.²⁴²

Önemli ölçüde tehlike arz eden işletme iki durumda söz konusu olmaktadır. Bu durumların ilkinde göre işletme, niteliği ve faaliyette kullanılan malzemeler göz önünde bulundurulduğunda, bu işlerde uzman bir kişiden beklenen tüm özeninin gösterilmesi halinde dahi, sıkça ve ağır zarar ortaya çıkarmaya elverişli ise önemli ölçüde tehlike arz etmektedir. İkinci duruma göre ise, herhangi bir kanunda, benzer tehlike arz eden

²³⁸ İbid. , s. 179 – 180.

²³⁹ İbid. , s. 179.

²⁴⁰ EREN, 2006, s. 574.

²⁴¹ Ahmet M. KILIÇOĞLU, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 16. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2012, s. 311.

²⁴² Türk hukukunda tehlike sorumluluğu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özge YÜCEL, **Türk Borçlar Kanununa Göre Genel Tehlike Sorumluluğu**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014.

işletmeler için özel bir tehlike sorumluluğunun öngörölmüş olması halinde işletme önemli ölçüde tehlike arz etmektedir.²⁴³

Tehlike sorumluluğunda şartlar ağırlaştırılmıştır ve bu sorumluluktan kurtuluş kanıtı getirerek kurtulmak mümkün değildir. Sorumluluk, özen yükümlölüğünün ihlaline değil tehlikeye dayanmaktadır.²⁴⁴ Tehlike sorumluluğunun düzenlenme sebebi, önemli ölçüde zarar tehlikesinin gerekli özen gösterilse dahi fazla olması ve bu tehlikenin ağırlaştırılmış bir sorumluluk rejimi getirilerek azaltılmak istenmesidir.²⁴⁵

Tehlike sorumluluğunun düzenlenmesine sebep olan, önemli ölçüde tehlike arz eden ve teknolojik gelişmelerin ürünü olarak ortaya çıkan işletmeler arasında nükleer santraller, petrol ve maden arama ve üretme işletmeleri vb. yer almaktadır.²⁴⁶

Uluslararası tehlike sorumluluğu ulusal hukuklardaki tehlike sorumluluğuna benzer şekilde, uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesinin ortaya çıkması sonucu doğmaktadır. Ulusal hukuklardaki ve uluslararası hukuktaki tehlike sorumluluğunun benzerliğı, ‘ulusal hukuklar ile uluslararası hukukun birbirini tamamladığına’²⁴⁷ işaret etmektedir. Bu durum, ulusal hukuklardaki tehlike sorumluluğu ile ilgili düzenlemelerden, bu düzenlemeler uluslararası hukuk ve

²⁴³ RESİOĞLU, 2012, s. 198 – 199.

²⁴⁴ KILIÇOĞLU, 2012, s. 312.

²⁴⁵ İbid. , s. 360.

²⁴⁶ REİSOĞLU, 2012, s. 197.

²⁴⁷ Yusuf AKSAR, **Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I**, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 45. Uluslararası hukuk ve ulusal hukuk ilişkisi hakkındaki tartışmalar ve ayrıntılı bilgi için bkz. Martin DIXON, Robert McCORQUODALE, **Cases & Materials on International Law**, 4. Edition, Oxford University Press, Oxford, 2003, s. 104 – 130.

uluslararası tehlike sorumluluğu ile çelişmediği sürece, uluslararası tehlike sorumluluğunun değerlendirilmesinde yararlanılabileceğini ortaya koymaktadır.

I. Uluslararası Tehlike Sorumluluğunu Ortaya Çıkartan Sebepler

1. Teknolojik Gelişmeler

Teknolojik gelişmeler sadece uluslararası tehlike sorumluluğunun değil genel olarak uluslararası hukukun tarihsel gelişim sürecinde önemli rol oynamaktadır. Uluslararası hukukun teknoloji geliştikçe, bu gelişmelerin yarattığı ihtiyaçları karşılayacak şekilde yeni düzenlemeler yapması gerekmektedir.²⁴⁸

Teknolojik gelişmeler ve uluslararası hukuk ilişkisini, nükleer teknoloji ile ilgili gelişmeler örneğinden hareketle açıklamak mümkündür. Nükleer teknoloji konusunda yaşanan gelişmeler nükleer silahların sebep olabileceği zararı oldukça yıkıcı hale getirmiştir. Bu durum, nükleer silahlar ile ilgili denemelerin atmosferde, uzayda ve su altında yapılmasını yasaklayan uluslararası andlaşmanın kabulünü gerektirmiştir.²⁴⁹

Nükleer silahların kullanımını tüm devletler için yasaklayan bir uluslararası andlaşma henüz yapılamamıştır. Nükleer silahların kullanımını tüm devletler için yasaklamak yerine nükleer silahların yayılmasını önlemeye yönelik bir uluslararası andlaşma yapılmıştır. Bu uluslararası andlaşmanın pek çok açıdan eleştirilmesi

²⁴⁸ Teknolojik gelişmeler ve uluslararası hukuk ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Carl J. SENEKER, 'The Impact of Science and Technology on International Law: Introduction', **CLR**, Vol. : 55, No : 2, 1967, s. 419 – 422.

²⁴⁹ İlgili uluslararası andlaşma metni için bkz. *Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water*, <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002801313d9>, 08.09.2016.

mümkündür.²⁵⁰ Bununla birlikte bu uluslararası andlaşma uluslararası hukukun teknolojik gelişmelerin yarattığı ihtiyaçlara cevap vermeyi hedefleyen bir adımı olması sebebiyle önem arz etmektedir. Nükleer silahların kullanımı, uluslararası andlaşmalar dışında UAD'nin danışma görüşünün de konusunu teşkil etmiştir.²⁵¹

Teknolojik gelişmeler ve uluslararası hukuk ilişkisini ortaya koyan örnekleri çoğaltmak mümkündür. Örneğin, sıcak hava balonlarının savaşlar sırasında ulaşım vb. amaçlarla kullanılması, uçağın keşfi gibi havacılık ile ilgili teknolojik gelişmeler, uluslararası hukukun bu konu ile ilgili düzenlemeler yapmasını gerektirmiştir.²⁵²

²⁵⁰ İlgili uluslararası andlaşma metni, eleştiriler ve konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*, <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infocircs/1970/infocirc140.pdf>, 22. 09. 2016. Erdem DENK, 'Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar', **AÜSBFD**, Cilt: 66, No : 3, 2011, s. 93 – 136. Uluslararası hukuk çerçevesinde nükleer silahların kullanımı hakkında ayrıntılı bilgi ve tartışmalar için ayrıca bkz. Saeed BAGHERI, **Uluslararası İnsancıl Hukuk ve Nükleer Silahlar**, Adalet Yayınları, Ankara, 2015. Azmiye Ayça UÇAR, **Uluslararası Hukuk Kuralları Çerçevesinde Nükleer Silah Kullanımı**, Adalet Yayınları, Ankara, 2016. Erkan AKDOĞAN, **21. Yüzyılda Yeni Silah Teknolojileri, Silahların Kontrolü ve Uluslararası Hukuk**, Legem Yayıncılık, Ankara, 2018.

²⁵¹ Danışma görüşü hakkında ayrıntılı bilgi ve tartışmalar için bkz. Gökçen ALPKAYA, 'Nükleer Silahlar ve Uluslararası Adalet Divanı', **AÜSBFD**, Cilt: 52, Sayı: 1, 1997, s. 105 – 115. Ayşe Nur TÛTÛNCÛ, 'Nükleer Silahlar ve Milletlerarası İnsancıl Hukuk İlişkisinin Divan'ın 1996 Tarihli Danışma Görüşü Çerçevesinde Değerlendirilmesi', **MHB**, Yıl: 23, 2003, s. 791 – 816. Danışma görüşü için bkz. *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons Advisory Opinion of 8 July 1996*, <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>, 20. 09. 2016.

²⁵² Ayhan SORGUCU, **Hava ve Uzay Hukuku**, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014. Hava ve uzay hukuku ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. I. H. Philepina DİEDERİKS VERSCHOOR, **An Introduction to Air Law**, 8. Edition, Kluwer Law International, The Netherlands, 2006. I. H. Philepina

Havacılık ile ilgili gelişmeleri ve uluslararası hukuk düzenlemelerini takiben uzay teknolojisi ile ilgili gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin, uzay araçlarının yer çekiminden kurtulmasını sağlayan roket teknolojisi geliştirilmiş, SSCB tarafından Sputnik I adlı uydu uzaya fırlatılmıştır. Uzay teknolojisinin gelişmesi, uzaydan yararlanma imkanı yaratmıştır. Buna paralel olarak uluslararası hukuk, uzayın ve uzay faaliyetlerinin hukuki rejimini düzenlemiştir.²⁵³

Uluslararası tehlike sorumluluğunun tarihsel gelişim sürecinde teknolojik gelişmeler önemli rol oynamıştır. Özellikle 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren yaşanan teknolojik gelişmeler devletlerin tehlikeli faaliyetleri gerçekleştirmesini kolaylaştırmış, bu faaliyetlerin yıkıcı etkisini artırmıştır. Bu durum karşısında uluslararası haksız fiil sorumluluğunun yetersiz kalması, uluslararası tehlike sorumluluğunun özel olarak düzenlenmesini gerektirmiştir.²⁵⁴ Uluslararası haksız fiil sorumluluğunun, teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin yarattığı tehlikeler karşısında yetersiz kalması, sadece sorumluluk açısından değil aynı zamanda modern hayat açısından da yetersiz olduğu anlamına gelmektedir.²⁵⁵

Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili kodifikasyon çalışmaları sırasında, tehlikeli faaliyetleri sayan bir liste hazırlanması tartışılmıştır. Teknolojik gelişmeler yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere tehlikeli faaliyetleri sürekli değiştirdiğinden, nükleer enerjinin barışçıl amaçlı kullanımı ve uzay

DİEDERİKS VERSCHOOR, Vladimir KOPAL, **An Introduction to Space Law**, 3. Edition, Wolters Kluwer Law & Business, The Hage – London – Boston, 2008.

²⁵³ Merve ERDEM, **Uzayın ve Uzay Faaliyetlerinin Hukuki Rejimi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2014.

²⁵⁴ BOZKURT vd. , 2010, s. 306.

²⁵⁵ BARBOZA, 2011, s. 28.

faaliyetleri örneğinde olduğu gibi bazı faaliyetler özel düzenleme gerektirdiğinden liste yapılmaması tercih edilmiştir.²⁵⁶

Tehlikeli faaliyetleri sayan bir liste yapılmamış olmasına rağmen uzay faaliyetleri Uluslararası Hukuk Komisyonu çalışmalarında tehlikeli faaliyetler çerçevesinde ele alınmıştır.²⁵⁷ Uzay faaliyetlerinden doğan uluslararası sorumluluk ise özel bir uluslararası andlaşma ile düzenlenmiştir.²⁵⁸ Uzay faaliyetleri, uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetlerdir. Bu faaliyetlerin uzayda ya da dünya

²⁵⁶ Ayşe Nur TÜTÜNCÜ, ‘Milletlerarası Hukuk Komisyonu’nun 53. Oturumunda Kabul Edilen 2001 Tarihli Taslak Çerçevesinde Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Sınır Aşan Zararın Önlenmesi Sorununa Bir Bakış’, **MHB**, Yıl: 22, 2002, s. 895

²⁵⁷ Uzay faaliyetleri dışında, nükleer enerjinin barışçıl amaçlı kullanımı gibi faaliyetler de bu çerçevede ele alınmıştır. Bu konuda bkz. *Survey of State Practice Relevant to International Liability for Injurious Consequences Arising Out of Acts Not Prohibited by International Law, Prepared by the Secretariat, Yearbook of the International Law Commission, Vol. : II, 1985, http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/a_cn4_384.pdf&lang=EFS, 08. 09. 2016.*

²⁵⁸ Uzay faaliyetlerinden doğan sorumluluk konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. ERDEM, 2014, s. 174 – 197. M. Serhat KAŞIKARA, **Devletlerin Uzay Faaliyetlerinden Doğan Sorumluluğu**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2017. Frans von der DUNK, ‘Liability Versus Responsibility in Space Law: Misconception or Misconstruction?’, http://digitalcommons.unl.edu/spacelaw/43/?utm_source=digitalcommons.unl.edu%2Fspacelaw%2F43&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages, 01. 11. 2016. Uzay faaliyetlerinden doğan uluslararası sorumluluğu düzenleyen uluslararası andlaşma metni için bkz. *Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects*, <http://www.unoosa.org/pdf/publications/STSPACE11E.pdf>, 06. 09. 2016. Uzay faaliyetlerinden doğan sorumluluk hakkındaki uluslararası andlaşma bakımından zararın anlamını, uzay teknolojisi geliştikçe bu anlamının nasıl farklılaştığını, teknolojik gelişmelere paralel olarak yeni uluslararası hukuk düzenlemelerine ihtiyacın ne şekilde ortaya çıktığını gösteren ayrıntılı bir çalışma için bkz. Elena CARPANELLI, Brendan COHEN, ‘Interpreting “Damage Caused by Space Objects” under the 1972 Liability Convention’, <http://www.iislweb.org/docs/Diederiks2013.pdf>, 01. 11. 2017.

üzerinde önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi söz konusudur. Bahsedilen hususlar, uzay faaliyetlerinin uluslararası tehlike sorumluluğunun kapsamına girdiğini ortaya koymaktadır.²⁵⁹

Uzay faaliyetleri örneğinde görüldüğü gibi, teknolojik gelişmelerin gerçekleştirilmesini kolaylaştırdığı, yıkıcı etkilerini artırdığı, uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetleri gerçekleştiren, bu faaliyetlerin sağladığı yararlarla sahip olan devletin, ilgili faaliyetlerin önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içermesi halinde uluslararası tehlike sorumluluğu doğmaktadır.²⁶⁰

2. Uluslararası Sorumluluğun Teknolojik Gelişmeler Karşısında Yetersiz Kalması

Uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası haksız fiil sorumluluğu yakın ilişki içindedir.²⁶¹ Buna rağmen, iki uluslararası sorumluluk rejimi ayrı ayrı düzenlenmektedir. Bu sebeple aralarındaki farkların iyice anlaşılması ve her iki

²⁵⁹ Ayşe Nur TÛTÛNCÛ, ‘Lanoux Gölü Hakem Mahkemesi Kararı: Hukukun Kodlaştırılmasında Örnek Olay Olarak Etkisi ve Kararın Özeti’, **İHFM**, Cilt: LVI, No : 1- 4, 1998, s. 305.

²⁶⁰ Ayşe Nur TÛTÛNCÛ, ‘Trail Smelter Hakem Kararı, Hukukun Kodlaştırılmasında Örnek Olay Olarak Etkisi ve Kararın Özeti’, **İHFM**, Cilt: LV, No : 4, 1997, s. 313. Teknolojik gelişmelerin sebep olduğu kirlilik, küresel ölçekli çevre sorunları arasında yer almaktadır. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 4. Teknolojik gelişmelerin sebep olduğu kirlilik ve zararın hem uluslararası tehlike sorumluluğunun hem de uluslararası çevre hukukunun konusu olması, uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır.

²⁶¹ Sompong SUCHARITKUL, ‘State Responsibility And International Liability Under International Law’, **Loy. L. A. Int’l & Comp. L. J.**, Vol. : 18, 1996, s. 838.

uluslararası sorumluluk rejiminin kendi içinde anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde, ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir.²⁶²

Uluslararası tehlike sorumluluğu, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun çalışmalarında 'uluslararası hukukun yasaklamadığı faaliyetlerin zararlı sonuçları sebebiyle uluslararası sorumluluk'²⁶³ başlığı altında incelenmiştir.²⁶⁴ Uluslararası haksız

²⁶² Uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası haksız fiil sorumluluğunun farklı uluslararası sorumluluk rejimleri olduğunu belirten ve bu uluslararası sorumluluk rejimlerini karşılaştırarak inceleyen bir çalışma için bkz. Larisa KRALJ, 'State Responsibility and the Environment', http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/787/295/RUG01-001787295_2012_0001_AC.pdf, 04. 10. 2016. Uluslararası tehlike sorumluluğunun, uluslararası haksız fiil sorumluluğundan açık ve net olarak ayrılmadığını, uluslararası hukuk çerçevesinde kodifikasyona ve uygulamaya elverişli olmadığını ileri süren çeşitli görüşler de ileri sürülmektedir. Uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası haksız fiil sorumluluğu ayırımın gereksiz olduğu yönündeki görüşler için bkz. Ian BROWNLIE, **System of the Law of the Nations State Responsibility Part I**, Clarendon Press, Oxford, 1986. Alan E. BOYLE, 'State Responsibility and International Liability for Injurious Consequences of Acts Not Prohibited by International Law: A Necessary Distinction?', **ICLQ**, Vol. : 39, No : 1, 1990, s. 1 – 26. Peter MALANCZUK, **Akehurst's Modern Introduction to International Law**, 7. Edition, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 1997, s. 255. Malgosia FITZMAURICE, 'International Liability for Injurious Consequences of Acts Not Prohibited by International Law (the "Liability Draft")', **24 Polish Yearbook of International Law**, 1999 – 2000, s. 47 – 76.

²⁶³ Uluslararası Hukuk Komisyonu, uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili çalışmalarını 'International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law' başlığı altında yürütmüştür.

²⁶⁴ Çalışmanın bu bölümünde Taslak Maddeler ile ifade edilen, devletin uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetlerden doğan uluslararası sorumluluğunu ve önleme yükümlülüğünü düzenleyen Taslak Maddeler'dir. Taslak Maddeler için bkz. *Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, With Commentaries*, http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf, 06. 10. 2016.

fiil sorumluluğu ise ‘devletlerin uluslararası haksız fiiller sebebiyle sorumluluğu’²⁶⁵ başlığı altında incelenmiştir. İki uluslararası sorumluluk rejiminin Uluslararası Hukuk Komisyonu’nda farklı başlıklar altında incelenmesi ve incelemeler neticesinde farklı taslak maddelerin ortaya çıkması, ayrı ayrı değerlendirilmeleri gerekliliğine işaret etmektedir.²⁶⁶ İki uluslararası sorumluluk rejiminin ayrı ayrı incelenmesinin en önemli sebeplerinden biri, birlikte incelenmeleri halinde anlaşılmasının zor olmasıdır.²⁶⁷

Uluslararası haksız fiil sorumluluğu için uluslararası haksız fiil şart olarak aranmaktadır. Bu durum, fiilin uluslararası hukuka aykırılık teşkil edip etmediğine ilişkin değerlendirme yapmayı gerektirmektedir.²⁶⁸ Zorunlu yargı yetkisinin söz konusu olmadığı uluslararası hukuk düzeninde, egemen eşit devletlerin değerlendirmeleri sübjektif olabilmektedir.²⁶⁹ Egemen eşit devletlerden biri tarafından yapılan değerlendirmenin başka bir devlet tarafından benimsenmesi zorunluluğu da bulunmamaktadır.²⁷⁰

Uluslararası haksız fiil ile ilgili delillerin, gerekli ve ayrıntılı bilgilerin, kusurla ilgili deliller gibi bu fiili gerçekleştiren devletin elinde bulunması, uluslararası sorumluluğu ileri sürecektir olan devletin iddialarını ispat konusunda dezavantajlı olması anlamına gelmektedir.²⁷¹ Devletlerin egemen eşitliği ilkesi ve uluslararası hukukta

²⁶⁵ Uluslararası Hukuk Komisyonu, uluslararası haksız fiil sorumluluğu ile ilgili çalışmalarını ‘Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts’ başlığı altında yürütmüştür.

²⁶⁶ BAL, 2006, s. 32.

²⁶⁷ MAGRAW, 1986, s. 306.

²⁶⁸ ÇELİK, 1969, s. 8. ÖZMAN, 1974, s. 18. BOZKURT vd. , 2010, s. 277.

²⁶⁹ Uluslararası hukukta ulusal hukuklardakine benzer bir zorunlu yargı yetkisi bulunmamaktadır. Bu durum, uluslararası hukuka çeşitli eleştiriler yöneltilmesine sebep olmaktadır. AKSAR, 2013, s. 48.

²⁷⁰ BOZKURT vd. , 2010, s. 277

²⁷¹ UZUN, 2007, s. 34

zorunlu yargı yetkisinin bulunmaması ilgili delillerin, gerekli ve ayrıntılı bilgilerin sorumlu devletten zorla alınmasına engel teşkil etmektedir.

Uluslararası haksız fiil sorumluluğu, uluslararası hukukta zorunlu yargı yetkisinin bulunmaması, devletlerin egemen eşitliği ilkesinin geçerli olması ve yukarıda belirtilen benzer sebeplerle bazı durumlarda yetersiz kalmaktadır. Bu durum, uluslararası tehlike sorumluluğunun özel olarak düzenlenmesi sebepleri arasında yer almaktadır.²⁷²

Uluslararası tehlike sorumluluğunda; uluslararası haksız fiil şart olarak aranmamaktadır, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi uluslararası tehlike sorumluluğunun doğması için yeterli sebebi teşkil etmektedir. Bu durum, uluslararası tehlike sorumluluğunun uygulanmasını kolaylaştırmakta, özel olarak düzenlenmesi sebepleri arasında yer almaktadır.

Uluslararası tehlike sorumluluğu için önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesinin nedensellik bağı içinde ortaya çıkması, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi ve faaliyet arasında nedensellik bağının kurulması yeterlidir. Uluslararası haksız fiil sorumluluğu için ise nedensellik bağının ötesinde uluslararası haksız fiilin bir devlete isnat edilmesi gerekmektedir. Bu durum, uluslararası tehlike sorumluluğunun, uluslararası haksız fiil sorumluluğundan daha kolay uygulanabileceğine ve daha etkili bir uluslararası sorumluluk rejimi olabileceğine işaret etmektedir.²⁷³ Benzer şekilde uluslararası tehlike sorumluluğunun, uluslararası haksız fiil sorumluluğu çerçevesinde

²⁷² Teknolojik gelişmeler vb. sebeplerle ortaya çıkan çevre sorunları, mevcut hukuk kurallarının sorgulanmasını gerektirmiş, bu kurallar ile çözülememiştir. Mevcut hukuk kurallarının yetersizliği özgün bir hukuk dalı olarak çevre hukukunu ortaya çıkarmıştır. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 38. Uluslararası haksız fiil sorumluluğu ile ilgili kuralların yetersiz kalması da benzer şekilde uluslararası tehlike sorumluluğunu ortaya çıkarmıştır.

²⁷³ BARBOZA, 2011, s. 29.

onarımın sağlanamayacağı durumlarda, tehlikeli faaliyetler sonucu ortaya çıkan zararlar için sağladığı onarım da etkililiğine işaret etmektedir.²⁷⁴

Uluslararası tehlike sorumluluğunun özel olarak düzenlenmesinin bir diğer sebebi, teknolojik gelişmelerin, uluslararası toplumun doğaya saygı, çevrenin korunması gibi ortak değerleri için yarattığı tehlike karşısında uluslararası haksız fiil sorumluluğunun yetersiz kalmasıdır.

‘Sürdürülebilir kalkınma’²⁷⁵, çevrenin korunması için uluslararası tehlike sorumluluğunun özel olarak düzenlenmesini gerektirmektedir. Uluslararası Hukuk Komisyonu uluslararası tehlike sorumluluğunu, çevresel zarar tehlikesi bağlamında ele

²⁷⁴ İbid. , s. 3.

²⁷⁵ Sürdürülebilir kalkınma, çevrenin korunması bakımından temel kavramlardan biridir ve dünya gündemindeki yerini Rio Konferansı sonrasında almıştır. İlk olarak Ortak Geleceğimiz Raporu’nda tanımlanmıştır. Bu tanıma göre sürdürülebilir kalkınma, sosyal ve çevresel açıdan sürdürülebilir, yeni bir ekonomik büyüme anlayışıdır, ulaşılmaması gereken bir hedeftir. Sürdürülebilir kalkınma, çevrenin korunması ve kalkınma arasındaki dengeyi ve kalkınmanın gelecekte de sürmesini sağlamaya çalışmaktadır. Bu kavram, yaşam kalitesi ve sosyal adalet ile ilişkilidir. Yaşam kalitesi, gelecek kuşakların yaşam kalitesini de kapsamaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın özünü oluşturan sosyal adalet ise gelecek kuşaklar açısından bu kuşaklara temel gereksinimlerini karşılayacak kaynakların bırakılmasını, bugünkü kuşak açısından ise kaynakların akılcı kullanılmasını ve adil şekilde dağıtılmasını gerektirmektedir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet M. GÜNEŞ, ‘Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme’, **İÜHF**, Cilt: LXX, No : 1, 2012, s. 102. Philippe SANDS, Jacqueline PEEL, Adriana FABRA, Ruth MACKENZIE, **Principles of International Environmental Law**, 3. Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, s. 206 – 217. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 105 – 121. Uluslararası hukuk ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Meltem SARIBEYOĞLU SKALAR, **Uluslararası Hukuk ve Sürdürülebilir Kalkınma, Kavram, İlkeler ve Yargısal Uygulama**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2015. Ortak Geleceğimiz Raporu için bkz. *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>, 12. 12. 2017.

almaktadır. Uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili kodifikasyon çalışmaları, uluslararası çevre hukukunun kodifikasyonu niteliğindedir.²⁷⁶ Bahsedilen hususlar uluslararası tehlike sorumluluğu ve ‘uluslararası çevre hukuku’²⁷⁷ arasındaki yakın ilişkiye ve uluslararası tehlike sorumluluğunu ortaya çıkartan en önemli sebeplerden birinin teknolojik gelişmelerin yarattığı çevresel zarar tehlikesi olduğuna işaret etmektedir.

²⁷⁶ BAL, 2006, s. 33. Çevre hukukunun konusu Lugano Sözleşmesi’ne göre; toprak, su, hava, flora, fauna gibi biyotik ve abiyotik doğal kaynaklar, bu faktörler arasındaki karşılıklı etkileşim, kültürel mirasın parçası olan mülkler ve peyzajın karakteristik yönleridir. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 60. Sözleşme metni için bkz. *Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment*, <https://rm.coe.int/168007c079>, 08.12. 2017. Başka bir ifade ile çevre hukukunun konusu, çevresel varlıklar ve korunmasında genel menfaat olan küresel ortak varlıklardır. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 64. Çevre hukukunun kapsamına kirlilik, doğal varlıklar ile ilgili hususlar ve çevrenin korunması girmektedir. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 67. Çevre hukukunun amacı, çevrenin korunmasıdır. Çevrenin korunması geniş kapsamlı bir kavramdır ve çevrenin geliştirilmesi ile iyileştirilmesini de içermektedir. Çevre hukukunun amacı çevresel varlıkları insanlardan soyutlamak değildir. Çevre hukuku, hem ekosistem içinde çevresel varlıkların gelişmesini hem de genel menfaat doğrultusunda bu varlıkların toplumsal kullanımını sağlamayı hedeflenmektedir. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 68. Çevre hukukunun amacı, genel menfaattir. Burada hedeflenen menfaatin genelliği hem zaman hem de coğrafya bakımındandır. Coğrafi açıdan sınır tanımayan genel menfaat, insanlığın ortak menfaatine işaret etmektedir. Zaman bakımından genel menfaat ise, gelecek kuşakların menfaatine işaret etmektedir. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 69 – 70. Çevre hukuku hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H. Güzin ÜÇİŞİK, H. Fehim ÜÇİŞİK, **Çevre Hukuku**, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2012. Ahmet M. GÜNEŞ, **Çevre Hukuku**, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2015. Emin MEMİŞ, **Çevre ve Çevre İdare Hukuku, Teori ve Pratik**, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2015. Handan YOKUŞ SEVÜK, **Çevre Hukuku Doğal Çevrenin Korunması**, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2017.

²⁷⁷ Çevre sorunlarının karmaşık, çok yönlü ve evrensel sorunlar olması, bu sorunların çözümünde ulusal politikaların yetersiz kalması, çevrenin korunması için uluslararası iş birliğinin gerekli olması, çevrenin korunmasının uluslararası hukuk konularından birini teşkil etmesi gibi sebepler bir araya gelerek yeni bir hukuk dalı olarak uluslararası çevre hukukunu ortaya çıkarmıştır. GÜNEŞ, 2012, s. 83.

Sonuç olarak uluslararası tehlike sorumluluğunu ortaya çıkartan sebepler, uluslararası sorumluluğunun yeni bir bakış açısıyla, yeniden yorumlanması gerektiğine işaret etmektedir. Uluslararası tehlike sorumluluğu, uluslararası sorumluluğa ilişkin yeni yorumu ortaya koymaktadır.²⁷⁸ Uluslararası sorumluluk, uluslararası toplumu etkileyen gelişmelere paralel olarak değişmiş, farklılaşmış ve daha karmaşık hale gelmiştir.²⁷⁹ Bu çerçevede ortaya çıkan uluslararası tehlike sorumluluğu, ‘uluslararası hukukun yasaklamadığı’²⁸⁰ tehlikeli faaliyetlerin önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesinden doğan uluslararası sorumluluktur.²⁸¹

²⁷⁸ Uluslararası tehlike sorumluluğunun yakın ilişkide olduğu uluslararası çevre hukuku bakımından da benzer bir durum söz konusudur. Çevre hukuku; teknolojik gelişmeler, sanayileşme, nüfus artışı gibi sebeplerle ortaya çıkan çevre sorunsalının ve insan doğa ilişkisinin yeniden, yeni bir bakış açısıyla kurulması gerektiğine işaret etmektedir. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 11 – 13.

²⁷⁹ PELLET, 2010(a), s. 3.

²⁸⁰ Uluslararası hukukun yasaklamadığı faaliyetler sebebiyle devletin uluslararası sorumluluğuna ilişkin bir örnek BMDHS’de yer almaktadır. BMDHS m. 110, uluslararası hukukun yasaklamadığı bir faaliyet sebebiyle uluslararası sorumluluğu düzenlemektedir. Antonio CASSESE, **International Law**, 2. Edition, Oxford University Press, Oxford and New York, 2005, s. 245. Bu düzenleme devletin savaş gemilerine, bazı istisnai hallerde açık denizde yabancı ticaret gemilerini durdurma ve ziyaret etme yetkisi vermektedir. Sözleşmede sayılan hallerde, savaş gemisinin yabancı ticaret gemisini ziyaret hakkı vardır. Şüpheler doğru çıkmazsa, ziyaret sebebiyle gemiye verilen her türlü zararın ve geminin bu sebeple maruz kaldığı her türlü kaybın giderilmesi gerekmektedir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Selami KURAN, **Uluslararası Deniz Hukuku**, 3. Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 251 – 252. Sözleşme ve ilgili madde metni için bkz. *United Nations Convention on the Law of the Sea*, http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf, 03. 10. 2016. Ziyaret örneğinde de görüldüğü üzere Sözleşme devlete, makul şüphenin bulunması halinde ziyaret yetkisi vermektedir. Dolayısıyla, devletlerin makul şüphe halinde yabancı bayraklı bir ticaret gemisini ziyaret etmesi uluslararası hukuk tarafından yasaklanmamaktadır. Ziyareti gerektiren şüphelerin yersiz olması halinde ise bu faaliyet sonucu ortaya çıkan zararların giderilmesi gerekmektedir. Başka bir ifade ile,

Tehlikeli faaliyetleri gerçekleştiren, kaynak devlet, bu faaliyetlerin sağladığı yararları elde etmektedir, potansiyel tehlikeyi görmesine rağmen tehlikeli faaliyetleri sürdürmektedir.²⁸² Etkilenmesi muhtemel devlet tehlikeli faaliyetleri gerçekleştirmemekte, bu faaliyetlerin sağladığı yararları elde etmemektedir buna rağmen, önemli sınıraşan zarara maruz kalma tehlikesi altındadır. Böyle bir durumda uluslararası adaletin sağlanması, tehlikeli faaliyetleri gerçekleştiren, kaynak devletin, bu faaliyetler uluslararası hukuk tarafından yasaklanmamış olmasına rağmen sorumlu tutulmasını gerektirmektedir.²⁸³

Aristoteles, adaletin toplum ve devlet hayatı açısından arz ettiği önem üzerinde durmuştur. Aristoteles'e göre hukuk ve adalet; toplumun ve devletin temelidir, devletin amaçlarıdır, devlet yönetiminin egemen unsurlarıdır. Aristoteles, adaleti genel olarak tanımlamanın ötesine geçmiştir, dağıtıcı ve denkleştirici/düzeltilici adalet ayrımını

uluslararası hukukun yasaklamadığı bir faaliyet sonucu ortaya zarar çıkması halinde bu zararın onarılması sorumluluğu doğmaktadır. Şeref ÜNAL, **Uluslararası Hukuk**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005, s. 152.

²⁸¹ Cavid ABDULLAYEV, **Uluslararası Hukuk Açısından Gemilerden Kaynaklanan Petrol Kirliliği (Yetki-Sorumluluk-Zararın Tazmini)**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005. Gemilerden kaynaklanan petrol kirliliği ile ilgili sözleşme metni için bkz. *International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (MARPOL)*, [http://www.imo.org/en/about/conventions/listofconventions/pages/international-convention-for-the-prevention-of-pollution-from-ships-\(marpol\).aspx](http://www.imo.org/en/about/conventions/listofconventions/pages/international-convention-for-the-prevention-of-pollution-from-ships-(marpol).aspx), 07. 01. 2017.

²⁸² Larisa KRALJ, 'State Responsibility and the Environment', http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/787/295/RUG01-001787295_2012_0001_AC.pdf, 04. 10. 2016.

²⁸³ Benzer bir durum uluslararası tehlike sorumluluğu ile yakın ilişkisi olan çevre hukuku bakımından da söz konusudur. Çevre sorunlarına sebep olan faaliyetleri gerçekleştiren ve bu faaliyetlerin sağladığı yararları elde eden devletler, çevresel zarardan diğer devletlere göre daha az etkilenebilmektedir. Çevre sorunlarının ortaya çıkmasında payı az olan devletler ise, çevresel sorunlardan daha fazla etkilenebilmektedir. Bu durum, çevresel adaletsizliğe sebep olmaktadır. Çevresel adalet, bu tarz olumsuzlukların ortaya çıkış şekillerine göre; dağıtıcı, düzeltilici, sosyal ve usule ilişkin adalet ile giderilmesini gerektirmektedir. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 15 – 16.

yapmıştır. Dağıtıcı adalet, şeref ve malların paylaşılması gibi hususlarda herkesin yeteneğine, toplum içindeki durumuna göre payına düşeni alması anlamına gelmektedir. Bu anlamıyla adalet, kişi ve devlet arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir. Dağıtıcı adaletin gereği olan eşitlik, mutlak bir eşitlik değildir, görelidir. Denkleştirici/düzeltilici adalet ise, hukuki ilişkinin taraflarının eşit muamele görmesini, kişisel ve sübjektif durumların dikkate alınmamasını gerektirmektedir. Tazminat hukukuna göre zarar verenin sebep olduğu zararı tazmin etmesi, sözleşmeyi ihlal edenin sebep olduğu zararı ödemesi denkleştirici/düzeltilici adaletin gereğidir. Aristoteles'in yaptığı ayrım günümüzde hukuk düşüncesi bakımından önemini korumaktadır.²⁸⁴ Tehlikeli faaliyetleri gerçekleştiren devletin sorumlu tutulmasını gerektiren adalet, daha çok denkleştirici/düzeltilici adalet anlayışı ile denk düşmektedir.

İnsan nüfusu artıkça, adaletsizlikler ve adalet talepleri artmaktadır. Adalet talep edenlerin bu konuda umutlarını yitirmeleri ise silaha sarılmalarına, barışı bozacak fiiller gerçekleştirmelerine sebep olmaktadır. Dolayısıyla, adalete ulaşma umudunun kaybolması, barışı bozmaktadır. Bu durum adalet ve barış arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.²⁸⁵

Adalet ve barış arasındaki ilişki, uluslararası adalet ve barış bakımından da söz konusudur. Uluslararası adaletin sağlanması konusundaki taleplerin karşılanmaması durumunda, uluslararası barış ve güvenlik bozulmaktadır. Tehlikeli faaliyetleri gerçekleştiren, kaynak devlet ile etkilenmesi muhtemel devlet arasında adaletin uluslararası tehlike sorumluluğu ile sağlanması, ilgili adalet taleplerinin barışçı olmayan yollardan sağlanmaya çalışılmasının önüne geçmektedir, uluslararası barış ve

²⁸⁴ Adnan GÜRİZ, 'Adalet Kavramının Belirsizliği', **Adalet Kavramı**, Ed. : Adnan GÜRİZ, 4. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 7 – 37.

²⁸⁵ İoanna KUÇURADİ, 'Adalet Kavramı', **Adalet Kavramı**, Ed. : Adnan GÜRİZ, 4. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 39 – 48.

güvenliğin bozulmasını önlemektedir. Böylece uluslararası tehlike sorumluluğu, uluslararası adaleti sağlamaya çalışan diğer mekanizmalar ile birlikte uluslararası barış ve güvenliğe katkıda bulunmaktadır.

II. Uluslararası Tehlike Sorumluluğu ve Egemenlik İlişkisi

1. Kendi Mülkünü Başkalarınınkine Zarar Vermeyecek Şekilde Kullan İlkesi²⁸⁶

Kendi mülkünü başkalarınınkine zarar vermeyecek şekilde kullan ilkesinin karşılığını çeşitli uluslararası yargı organı kararlarında görmek mümkündür. Palmas Adası Uluslararası Hakemlik Kararı'na göre, ülkesel egemenlik, ülkesel sınırlar içinde devletin münhasıran yetki kullanma hakkını içermektedir. Bu hak bir yükümlülüğü beraberinde getirmektedir. Bu yükümlülük, devletin ülkesel sınırları içinde diğer devletlerin haklarını, özellikle savaş ve barış zamanında ülkesel bütünlük ve saldırmazlığı, her devletin yabancı ülkedeki vatandaşları için isteyebileceği hakları koruma yükümlülüğüdür.²⁸⁷

²⁸⁶ Sic utere tuo ut alienum non laedas, bu ifade malımızı başkasına zarar vermeyecek şekilde kullanmak gerekir anlamına gelmektedir. Belgin ERDOĞMUŞ, **Hukukta Latince Teknik Terimler Özlü Sözlük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 121.

²⁸⁷ PAZARCI, 2012, s. 34. Karar metni için bkz. *Island of Palmas Case*, http://legal.un.org/riaa/cases/vol_II/829-871.pdf, 18. 10. 2016.

Korfu Kanalı Kararı'na göre, devlet ülkesel sınırları içindeki diğer devletlere zarar verebilecek, tehlikeli durumları önceden ilgili devletlere bildirme yükümlülüğü altındadır.²⁸⁸

Trail Smelter Uluslararası Hakemlik Kararı'na göre de, bir devletin ülkesini, diğer devletlerin ülkesini kirletecek şekilde kullanmaması ve kullandırmaması gerekmektedir.²⁸⁹ Ciddi nitelikte sınıraşan çevresel zarara sebep olma yasağı ilk olarak ABD ve Kanada arasındaki Trail Smelter uyuşmazlığının çözümü ile ilgili olarak uygulanmıştır. Uluslararası Hakemlik, Trail Smelter maden eritme tesisinden çıkan dumanların ABD'de çevresel zarara sebep olduğuna ve Kanada'nın bu zararı tazmin etmekle yükümlü olduğuna hükmetmiştir.²⁹⁰

Lanoux Gölü'ne ilişkin uluslararası uyuşmazlıkla ilgili Uluslararası Hakemlik Kararı'nda da sınıraşan çevresel kirliliğe sebep olma yasağı kabul edilmektedir.²⁹¹ Bu Karar'a göre bir devletin kıyıdaş devletlerin menfaatlerini ihlal edecek şekilde suyu kirletme veya suyun kimyasal yapısını, ısısını ya da diğer özelliklerini değiştirme hakkı bulunmamaktadır.²⁹² Bir devletin ülkesel sınırları içine giren suların, komşu bir devlet tarafından kirletilmesi durumunda kirleten devletin uluslararası sorumluluğu doğmaktadır.²⁹³

²⁸⁸ Hüseyin PAZARCI, 'Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk', **Prof. Fehmi YAVUZ'A Armağan**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 528, Ankara, s. 209. PAZARCI, 2012, s. 35.

²⁸⁹ PAZARCI, 1983, 209. TÜTÜNCÜ, 1997, s. 315. Karar metni için bkz. *Trail Smelter Case*, http://legal.un.org/riaa/cases/vol_III/1905-1982.pdf, 20. 10. 2017.

²⁹⁰ GÜNEŞ, 2012, s. 99.

²⁹¹ İbid. , s. 99.

²⁹² İbid. , s. 104.

²⁹³ PAZARCI, 1983, s. 209.

Kendi mülkünü başkalarınınkine zarar vermeyecek şekilde kullan ilkesinin yorumlanmasında Roma hukukundaki ve ulusal hukukumuzdaki mülkiyet hakkı ve mülkiyet hakkının sınırlanması ile ilgili düzenlemelerden bu düzenlemeler uluslararası hukuk ve uluslararası tehlike sorumluluğu ile çelişmediği sürece yararlanılabilir. Bu çerçevede Roma hukukundaki ve ulusal hukukumuzdaki mülkiyet hakkı ve mülkiyet hakkının sınırlanması ile ilgili düzenlemelerin incelenmesi gerekmektedir.

Mülkiyet, malike malı üzerinde üçüncü kişilerin haklarını ve hukuku ihlal etmediği sürece, her türlü egemenliği sağlayan bir haktır.²⁹⁴ Mülkiyet; maliklik, kişinin bir şey üzerindeki egemenliğidir. Malik olan kişi, mülkiyet hakkına sahip olduğu şey üzerinde dilediği gibi tasarruf edebilir. Mülkiyet hakkının kamu yararına sınırlandırılması mümkündür. Bu hakkın kullanımı toplum yararına aykırılık teşkil edemez.²⁹⁵ Benzer yönde bir başka tanıma göre mülkiyet, bir şeye malik olanın o şeyden hukuki yolla dilediği gibi tasarruf edebilmesidir.²⁹⁶ Başka bir ifade ile, kişinin bir mal üzerindeki hakimiyeti, en güçlü hakkı olarak mülkiyet, bir mala sahip olmadır, mal üzerinde kişinin veya devletin hakimiyetidir.²⁹⁷

Roma hukukunda mülkiyet hakkı ile ilgili genel kural; malikin özellikle taşınmaz mülkiyetinde, kendi taşınmazı üzerinde faaliyetler gerçekleştirirken, komşu taşınmazlara zarar vermemek kaydıyla her türlü yetkiye sahip olmasıdır.²⁹⁸ Roma

²⁹⁴ Özcan KARADENİZ ÇELEBİCAN, **Roma Eşya Hukuku: Yeni Medeni Kanun'a Uyarlanmış**, 4. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008, s. 91. Türk Dil Kurumu'nun mülkiyet tanımı için bkz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57fb4b4783d539.909919 22, 10. 10. 2016.

²⁹⁵ YILMAZ, 2005, s. 530.

²⁹⁶ Şakir ATALAY, **Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1983, s. 319.

²⁹⁷ Ali ŞAFAK, **Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü**, 4. Baskı, Selim Kitabevi, Ankara, 2002, s. 373.

²⁹⁸ KARADENİZ ÇELEBİCAN, 2008, s. 101.

hukukunda mülkiyet hakkı sınırsız değildir. Mülkiyet hakkına getirilen sınırlamalar; komşuluk ilişkilerinin düzenlenmesinden, kamu hukukundan ya da özel hukuktan kaynaklanabilmektedir.²⁹⁹

Uluslararası tehlike sorumluluğu bakımından, komşuluk ilişkilerinin düzenlenmesi sebebiyle mülkiyet hakkının sınırlandırılması önem arz etmektedir. Malikin taşınmazı üzerinde gerçekleştirdiği neredeyse her faaliyet, komşu taşınmaza bir şekilde etki etmektedir. Komşu taşınmaza etki edebilecek tüm faaliyetlerin yasaklanması mümkün değildir. Bununla birlikte malike sınırsız bir faaliyet serbestisi tanımak da mümkün değildir. Roma hukukçuları bu soruna çözüm bulmak için denge arayışı içinde olmuşlardır. Denge arayışının neticesinde komşu taşınmaz üzerindeki etkilerin normal kullanım sınırları dahilinde olması halinde katlanılabilir olduğu sonucuna varılmıştır. Komşuluk ilişkilerinin, komşu taşınmaz üzerindeki etkileri belli bir seviyeye kadar katlanılabilir kılması söz konusu olmuştur.³⁰⁰

Roma hukukunda mülkiyet hakkı, toplum zararına kullanılamamaktadır.³⁰¹ Malikin sırf başkalarına zarar vermek amacıyla kendi malı üzerinde tasarrufta bulunmaması, hakkını kötüye kullanmaması gerekmektedir.³⁰²

Roma hukukunda komşuluk ilişkilerinin düzenlenmesi çerçevesinde mülkiyet hakkını sınırlandıran, kendi mülkünü başkalarınınkine zarar vermeyecek şekilde kullanılması, uluslararası tehlike sorumluluğunun temelini teşkil etmektedir.³⁰³ Bu ilkenin

²⁹⁹ Ziya UMUR, **Roma Hukuku Ders Notları**, 3. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 420 – 423.

³⁰⁰ UMUR, 1999, s. 420. ÇELEBİCEN KARADENİZ, 2008, s. 101.

³⁰¹ Şahin AKINCI, **Roma Hukuku Dersleri**, 2. Baskı, Sayram Yayıncılık, Konya, 2003, s. 301.

³⁰² ÇELEBİCEN KARADENİZ, 2008, s. 101.

³⁰³ Roma hukukunun hukuk bilimine katkıları oldukça fazladır. Bir görüşe göre, Roma hukukunun uluslararası hukukun tarihsel gelişim sürecine katkısı sınırlıdır. Roma İmparatorluğu döneminde modern anlamda bir uluslararası toplum yapısından bahsetmek mümkün değildir. Bu dönemde Roma

ulusal hukuklardaki karşılığının incelenmesi, uluslararası tehlike sorumluluğunun ve bu çerçevede devletin yetkilerine getirilen sınırlamanın anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Ulusal hukukumuzda mülkiyet hakkı, TMK m. 683'te düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre, bir şeye malik olan kimse, hukuk düzeninin sınırları içinde, o şey üzerinde dilediği gibi kullanma, yararlanma ve tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir. Malik, malını haksız olarak elinde bulunduran kimseye karşı istihkak davası açabileceği gibi, her türlü haksız el atmanın önlenmesini dava edebilir.³⁰⁴

İmparatorluğu dış ilişkilerinde kuvvete başvurmayı esas kabul etmiş, diğer toplulukları ise kendisiyle eşit görmemiştir. Roma hukukunda Romalılara uygulanacak kurallar, jus civile ve yabancılar arasındaki ilişkilere ya da yabancılarla Romalılar arasındaki ilişkilere uygulanacak kurallar, jus gentium ayrılmıştır. Bu çerçevede oluşturulan kurallar modern hukuk sistemlerinin temelini teşkil etmiştir. Ancak, jus gentium, uluslararası hukukun tarihsel gelişim sürecine katkıda bulunacak şekilde Roma İmparatorluğu'nun diğer topluluklarla olan ilişkilerini düzenlememiştir, aksine Roma İmparatorluğu içerisindeki yabancılara ilişkin kuralları düzenlemiştir. Bahsedilen hususlar bir araya gelerek Roma hukukunun uluslararası hukuka etkisini azaltmıştır. Bununla birlikte, Roma hukukunun uluslararası hukukun tarihsel gelişim sürecine hiçbir katkısının bulunmadığını ileri sürmek mümkün değildir. PAZARCI, 2011, s. 40 – 43. Roma hukukunun uluslararası hukukun tarihsel gelişim sürecinde önemli rol oynadığını ileri süren görüşler için ise bkz. CAŞIN, 2013, s. 99 – 100. Randall LESAFFER, 'Modern Uluslararası Hukukta Roma Hukuku Argümanları: İşgal ve Kazandırıcı Zamanaşımı', Çev. : Ahmet KARAKOCALI, **Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Akar ÖZAL Armağanı**, Özel Sayı (3), 2016, s. 1 – 26.

³⁰⁴ Başak BAŞOĞLU, Kadir Berk KAPANCI, **Karşılaştırmalı – Kavram Endekli Türk Medeni Kanunu – Türk Borçlar Kanunu ve İlgili Mevzuat**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2015, s. 1 – 353. TMK için ayrıca bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>, 11. 10. 2016.

Mülkiyet hakkı, malike eşya üzerinde en geniş yetkileri tanıyan aynı hak olmasına rağmen sınırsız değildir. Bu hak, TMK’da hukuk düzeninin sınırları içinde kullanma, yararlanma ve tasarrufta bulunma ile sınırlanmıştır.³⁰⁵

Mülkiyet hakkı, malike aktif ve koruyucu olmak üzere iki grup yetki vermektedir. Mülkiyet hakkının aktif yönü, olumlu içeriği; malike hukuk düzeninin sınırları içinde, o şey üzerinde dilediği gibi kullanma, yararlanma ve tasarrufta bulunma yetkisi vermektedir. Mülkiyet hakkının koruyucu yönü, olumsuz içeriği ise, malike malını haksız olarak elinde bulunduran kimseye karşı istihkak davası açma ya da haksız el atmanın önlenmesini dava etme imkanı vermektedir.³⁰⁶

Mülkiyet hakkının konusunu, taşınır ya da taşınmaz bir eşya oluşturabilmektedir. Hakkın konusunu oluşturan eşyanın taşınır ya da taşınmaz olmasına göre mülkiyet hakkına yönelik sınırlamalar farklılık arz etmektedir. Taşınmaz mülkiyetinin sınırlamaları, malikin hukuki işlemlerinden ya da kanundan kaynaklanabilmektedir. Kanundan kaynaklanan sınırlamalar, kamu hukuku ya da özel hukuk kaynaklı olabilmektedir. Özel hukuktan kaynaklanan sınırlamalar; paylı mülkiyette önalım hakkı, herkesin yararlanabileceği sınırlamalar ve komşuluk lehine konulmuş sınırlamalardır.³⁰⁷

Komşuluk lehine konulmuş sınırlamalar, TMK m. 737 – m. 750 arasında düzenlenmektedir. Bu sınırlamalar; komşuların birbirlerini rahatsız etmemelerini, zarara sokmamalarını ve birbirlerine yardımcı olmalarını sağlamayı hedeflemektedir.³⁰⁸

³⁰⁵ M. Kemal OĞUZMAN, Özer SELİÇİ, Saibe OKTAY ÖZDEMİR, **Eşya Hukuku**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 229.

³⁰⁶ İbid. , s. 230 – 231.

³⁰⁷ İbid. , s. 419 – 464.

³⁰⁸ İbid. , s. 444.

Komşuluk lehine sınırlamalar arasında; taşınmazın kullanılma tarzına ilişkin sınırlamalar, kazı ve yapılara ilişkin sınırlamalar, komşu kaynakları kesme ve kirletmekten kaçınma vb. yer almaktadır.³⁰⁹

Mülkiyet hakkına ve özellikle taşınmaz mülkiyetine getirilen sınırlamalardan uluslararası tehlike sorumluluğu bakımından en fazla önem arz edeni taşınmazın kullanılma tarzına ilişkin sınırlamalardır. Taşınmazın kullanılma tarzına ilişkin sınırlamalar TMK m. 737'de düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre herkes, taşınmaz mülkiyetinden doğan yetkilerini kullanırken ve işletme faaliyetlerini sürdürürken, komşularını olumsuz şekilde etkileyecek taşkınlıktan kaçınmakla yükümlüdür. Taşınmazın durumuna, niteliğine ve yerel adete göre komşular arasında hoş görülebilecek, katlanılabilecek dereceyi aşan duman, buğu, kurum, toz, koku çıkartarak, gürültü veya sarsıntı yaparak rahatsızlık vermek yasaktır. Yerel adete uygun ve kaçınılmaz taşkınlıklardan doğan denkleştirmeye ilişkin haklar saklıdır.

Malike yüklenen yükümlülük, kendi taşınmazını kullanırken, komşularına zarar verebilecek, komşular arasında katlanılabilecek seviyeyi aşan taşkınlıklardan kaçınmaktır.³¹⁰ Malikin bu yükümlülüğünü ihlal etmesi TMK m. 730 uyarınca sorumluluğunu doğurmaktadır. Taşınmaz malikinin mülkiyet hakkını bu hakkın yasal kısıtlamalarına aykırı kullanması sonucunda zarar gören veya zarar tehlikesi ile karşılaşan kimse, durumun eski hâline getirilmesini, tehlikenin giderilmesini ve uğradığı zararın onarılmasını dava edebilir. Hâkim, yerel âdete uygun ve kaçınılmaz taşkınlıklardan doğan zararların uygun bir bedelle denkleştirilmesine karar verebilir.³¹¹

³⁰⁹ Fikret EREN, **Mülkiyet Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011, s. 365 – 395.

³¹⁰ OĞUZMAN vd. , 2006, s. 444.

³¹¹ Taşınmaz malikinin sorumluluğu hakkında bkz. EREN, 2011, s. 456 – 483.

Çevre sorunlarının gittikçe arttığı günümüzde bu yönde düzenlemeler ile sorumluluk rejiminin getirilmesi, çevrenin korunması açısından da önem arz etmektedir.³¹²

Mülkiyet hakkına komşuluk ilişkilerinin düzenlenmesi amacıyla getirilmiş sınırlamalar, uluslararası tehlike sorumluluğunun bu çerçevede devletin yetkilerine getirilen sınırlamaların anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Çünkü mülkiyet hakkına komşuluk ilişkilerinin düzenlenmesi amacıyla getirilmiş sınırlamalar, devletin yetkilerinin sınırları ile paraleldir.

Komşuluk ilişkileri ile ilgili düzenlemeler, Roma hukukuna ve ulusal hukuklara paralel olarak uluslararası hukukta, BM Andlaşması giriş kısmında ve m. 74'te yer almaktadır.³¹³ Ayrıca, Devletler Arasında BM Andlaşması'na Uygun Şekilde Dostane İlişkiler Kurma ve İş Birliği Yapmaya Dair Uluslararası Hukuk İlkeleri Hakkında Bildiri'de de devletler arasında iyi komşuluk ilişkileri kurulması hakkında ifadeler yer almaktadır.³¹⁴ 'Devletler arasında iyi komşuluk ilişkileri kurulması hukukun genel ilkesidir'³¹⁵ ve uluslararası tehlike sorumluluğunun temelini teşkil eden hukukun genel ilkeleri arasında yer almaktadır. Devletler arasında iyi komşuluk ilişkileri kurulmasının

³¹² OĞUZMAN vd. , 2006, s. 466.

³¹³ KRALJ, s. 18. Devletler arasında iyi komşuluk ilişkileri kurulması ilkesinden hareketle devletin egemenliğinin sınırlanması ve bu durumun pozitif hukuka yansımaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. PAZARCI, 1983, s. 208 – 209.

³¹⁴ Bildiri metni için bkz. *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations*, <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm>, 13.11.2017.

³¹⁵ BM Andlaşması m. 74'te hukukun genel ilkesi olan, devletler arasında iyi komşuluk ilişkileri kurulması ilkesi yer almaktadır. GÜNEŞ, 2012, s. 99.

uluslararası örf adet hukuku kuralına dönüşmüş olduğuna yönelik görüşler de ileri sürülmektedir.³¹⁶

2. Devletin Yetkilerinin Sınırları

Uluslararası hukuk kişisi olarak devlet, uluslararası hukuktan kaynaklanan yetkilere sahiptir. Devletin yetkileri, egemenliğinin göstergesidir ve sınırsız değildir. Devletin yetkilerinin niteliğini ve sınırlarını uluslararası hukuk belirlemektedir.³¹⁷

Devletin yetkilerini çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Ülkesel – ülke dışında kullanılan yetkiler, ülkesel – kişisel yetkiler, devletin tek başına kullandığı – diğer devletlerle ortaklaşa kullandığı yetkiler ayrımı yapılabilmektedir.³¹⁸ Benzer şekilde devletin düzenleme – uygulama yetkileri ayrımı da yapılabilmektedir.³¹⁹ Bu

³¹⁶ Yüksel İNAN, ‘Sınır Aşan Suların Hukuksal Boyutları (Fırat ve Dicle)’, **AÜSBF**, Cilt: 49, No : 1, 1994, s. 248.

³¹⁷ AKSAR, 2013, s. 275. Genel olarak yetki, hukuk düzenlerinde kişilerin iradelerini açıklayarak hukuki durumlar yaratabilme iktidarını belirtmektedir. Her hukuk düzeni, hangi kişilere hangi yetkilerin verileceğini ve bu yetkilerin sınırlarını belirlemektedir. PAZARCI, 2013, s. 28. Yetki, bir işi veya görevi yapabilme hakkı olarak da tanımlanabilmektedir. YILMAZ, 2005, s. 760. Bir başka tanıma göre yetki, hangi mahkemelerin hangi davaları görebileceğini, bir davanın hangi yer mahkemesinde görüleceğini belirten hükümler anlamına gelmektedir. ALTAY, 1983, s. 480. ŞAFAK, 2002, s. 653. TDK'nın bir görev ya da işin hukuki düzenlemelere uygun yerine getirilmesini sağlayan hak şeklindeki yetki tanımı için ayrıca bkz.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58071b97ebee92.197465
18, 19. 10. 2016.

³¹⁸ PAZARCI, 2012, s. 29.

³¹⁹ AKSAR, 2013, s. 276 – 277.

ayrımalar içinde uygulamadaki etkileri göz önünde bulundurulduğunda en kullanışlı olan, devletin yetkilerini kullanabileceği yer bakımından yapılan ayırmadır.³²⁰

Devletin yetkilerini kullanabileceği yerin sınırlarının belirlenmesi, devletlerin birbirlerinin yetki alanlarına müdahalelerinin önlenmesi açısından önem arz etmektedir.³²¹ Devletin ülkesel sınırları, kural olarak yetkilerini kullanabileceği yerin sınırlarını teşkil etmektedir. Bu husus, Palmas Adası Uluslararası Hakemlik Kararı'nda belirtilmektedir.³²² Karar'a göre her devlet, ülkesel sınırları içinde tek yetkilidir. Başka bir devletin ülkesel sınırları içinde yetki kullanmak ancak, uluslararası hukukun bunu öngörmesi halinde mümkündür. Bu durum, devletin yetkilerinin münhasırlığına işaret etmektedir.³²³

Devletin ülkesel sınırları; kara ülkesini, yeraltını, karasularını ve bunun üzerindeki hava sahasını kapsamaktadır. Devletin ülkesel sınırlarının belirli olması devletlerin birbirlerinin ülkesel sınırlarına ve yetki alanlarına müdahalesinin önlenmesi açısından önem arz etmektedir. Buna rağmen, ülkesel sınırların kesin olarak belirlenmesi her zaman mümkün olmayabilir. Örneğin İsrail, Arap - İsrail uyuşmazlığı sebebiyle ülkesel sınırları kesin olarak belirlenememiş olmasına rağmen bir devlet olarak kabul edilmektedir.³²⁴

Devletin ülkesel sınırları içinde kullanabileceği yetkileri, her türlü yasama, yürütme ve yargı işlemini kapsamaktadır. Devlet, ülkesel sınırları içinde sürekli ya da

³²⁰ PAZARCI, 2012, s. 29.

³²¹ AKSAR, 2013, s. 275.

³²² Karar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Daniel Erasmus KHAN, 'Max Huber as Arbitrator: The Palmas (Miangas) Case and Other Arbitrations', **EJIL**, Vol. : 18, No : 1, 2007, s. 145 – 170.

³²³ PAZARCI, 2012, s. 30. AKSAR, 2013, s. 277.

³²⁴ MALANCZUK, 1997, s. 76.

geçici olarak yaşayan herkes ve bulunan her şey bakımından yetki sahibidir. Bu durum devletin yetkilerinin tamlığına ve genelliğine işaret etmektedir.³²⁵

Devletin yetkileri sınırsız değildir. Bu yetkilerin, sınırları ve istisnaları söz konusudur. Devletin yetkilerinin sınırını, diğer devletlere ve vatandaşlarına zarar vermeme, diğer devletlerin yetkilerine dayanan kamusal işlemlerine saygı yükümlülüğü oluşturmaktadır.³²⁶

Devletin ülkesel sınırları içinde kullanabileceği yetkilerinin istisnaları arasında; devletlerin ya da uluslararası örgütlerin dokunulmazlıkları ve bağımsızlıkları, devletin ülkesinden başka devletler lehine geçiş hakkı tanınması, devletin ülkesini askerden ve silahtan arındırması, devletin tarafsızlaştırılması, diğer devletlerin askeri üslerine ya da

³²⁵ PAZARCI, 2012, s. 30.

³²⁶ İbid. , s. 34. Kural olarak her devlet, yetkilerini ülkesel sınırları içinde kullanmaktadır. Bazı durumlarda devletin yetkilerini ülkesel sınırlarının dışında da kullanması mümkündür. Böyle bir yetki kullanımının söz konusu olması için uluslararası hukukun bu durumu öngörmüş olması gerekmektedir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. PAZARCI, 2012, s. 50 – 79. Uluslararası Daimi Adalet Divanı Lotus Bozkurt uyuşmazlığı ile ilgili danışma görüşünde, devletin yetkileri ile ilgili bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Danışma görüşünde benimsenen yaklaşıma göre, uluslararası hukukça yasaklanmadığı sürece devlet yetkilerini, ülkesel sınırları dışında gerçekleşen filler, ülkesel sınırları dışındaki kişiler ve şeyler bakımından da kullanabilmektedir. Lotus Bozkurt uyuşmazlığı ile ilgili danışma görüşünde benimsenen bu yaklaşım terk edilmiştir. Günümüzde benimsenen yaklaşıma göre, devletin ülkesel sınırları dışında gerçekleşen bir fiil bakımından ya da ülkesel sınırları dışındaki kişiler ve şeyler bakımından yetkilerini kullanabilmesi için uluslararası hukukun bunu yasaklamamış olması yeterli değildir. Devletin yetki kullanımını ülkesellik, kişiselik, evrensellik, koruma ilkelerinden biri bağlamında uluslararası hukuka dayandırması gerekmektedir. Devletin yetkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cedric RYNGAERT, **Jurisdiction in International Law**, Oxford University Press, New York, 2008. Lotus Bozkurt uyuşmazlığı ile ilgili danışma görüşü için bkz. *The Case of the S.S. "LOTUS"*, http://www.icj-cij.org/pcij/serie_A/A_10/30_Lotus_Arret.pdf, 19. 10. 2016.

kuvvetlerine tanınan çeşitli ülkesel yetkiler, yabancı konsolosluklara verilen kimi yetkiler vb. yer almaktadır.³²⁷

Devlet yetkilerine getirilen sınırlamalar doğrultusunda, ülkesini diğer devletlere ve vatandaşlarına zarar verecek şekilde kullanmama ve kullandırmama yükümlülüğü altındadır.³²⁸ Devletin bu yükümlülüğü ile ilgili ifadeler çeşitli uluslararası andlaşmalarda, uluslararası yargı organı ve uluslararası örgüt kararlarında yer almaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere devletin ülkesel sınırları içinde gerçekleştirdiği faaliyetler ile diğer devletlere ve vatandaşlarına zarar vermeme yükümlülüğü ile ilgili ifadeler Korfu Kanalı Kararı'nda, Palmas Adası, Trail Smelter ve Lanoux Gölü Uluslararası Hakemlik Kararlarında yer almaktadır.

Devletin ülkesel sınırları içinde gerçekleştirdiği faaliyetler ile diğer devletlere ve vatandaşlarına zarar vermeme yükümlülüğüne ilişkin bir düzenleme Atmosferde, Uzayda ve Sualtında Nükleer Silahların Denenmesini Yasaklayan Uluslararası Andlaşma'da yer almaktadır. Bu düzenlemeye göre, bir devletin egemenliği ya da denetimi altında yapılan bir patlatma, devletin karasuları dışında radyoaktif kalıntılara yol açarsa, böyle bir patlatma yapılamaz.³²⁹

³²⁷ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. PAZARCI, 2012, s. 36 – 50.

³²⁸ İbid. , s. 34.

³²⁹ CAŞIN, 2013, s. 308. İlgili uluslararası andlaşma metni için bkz. *Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water* <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002801313d9>, 08.09.2016.

Devletin ülkesini diğer devletlere ve vatandaşlarına zarar verecek şekilde kullandırmama yükümlülüğü ile ilgili ifadeler BM Genel Kurulu'nun Saldırının Tanımı ile ilgili 3314 sayılı 1974 tarihli kararında da yer almaktadır.³³⁰

Uluslararası andlaşmalar, uluslararası yargı organı ve örgüt kararları devletin ülkesini diğer devletlere ve vatandaşlarına zarar vermeyecek şekilde kullanma yükümlülüğünün, hukukun genel ilkesi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ilke, devletler arasında iyi komşuluk ilişkileri kurulmasına ilişkin hukukun genel ilkesi ile birlikte, kendi mülkünü başkalarınınkine zarar vermeyecek şekilde kullan ilkesinin uluslararası hukuk alanındaki karşılığı olarak devletin yetkilerini sınırlamaktadır ve uluslararası tehlike sorumluluğunun temelini teşkil etmektedir.

Bahsedilen çerçevede uluslararası tehlike sorumluluğu; devletin, uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetleri ülkesel sınırları içinde gerçekleştirirken diğer devletlerin menfaatlerini göz önünde bulundurmasını, diğer devletlere ve vatandaşlarına önemli sınıraşan zarar vermemesini gerektirmektedir.³³¹

Devletin yetkileri, doğal kaynakları üzerinde daimi egemenliği beraberinde getirmektedir.³³² Devlet, ülkesel sınırları içinde doğal kaynaklarını kullanarak çeşitli faaliyetler gerçekleştirebilmekte ya da bu faaliyetlerin başka devletlerce gerçekleştirilmesine izin verebilmektedir. Devletin doğal kaynakları üzerinde, ülkesel sınırları içinde gerçekleştirdiği ya da gerçekleştirilmesine izin verdiği tehlikeli faaliyetlerin diğer devletlere ve vatandaşlarına önemli sınıraşan zarar verme tehlikesi

³³⁰ PAZARCI, 2012, s. 34. Karar metni için bkz. *Definition of Aggression General Assembly Resolution 3314 (XXIX)*, http://legal.un.org/avl/pdf/ha/da/da_ph_e.pdf, 18. 10. 2016.

³³¹ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 893.

³³² Doğal Kaynaklar Üzerinde Daimi Egemenlik Hakkındaki BM Genel Kurul Kararı için bkz. *Permanent Sovereignty over Natural Resources*, [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1803\(XVII\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1803(XVII)), 07. 11. 2016.

içermesi durumunda uluslararası tehlike sorumluluğu doğmaktadır.³³³ Bu çerçevede uluslararası tehlike sorumluluğu, devletin doğal kaynaklarının araştırılması ve işletilmesi konusundaki yetkilerini de sınırlamaktadır.³³⁴

1972 Stockholm Konferansı, çevre ile ilgili uluslararası konferansların ilkidir. Bu konferans, uluslararası çevre hukuku bakımından bir ilk olması sebebiyle önem arz etmektedir. Konferans sonucu kabul edilen Stockholm Bildirisi'nde yer alan 26 ilke, uluslararası çevre hukukunun tarihsel gelişim sürecini etkilemiştir ve 1972'de BM Çevre Programının kurulmasını sağlamıştır.³³⁵ Stockholm Bildirisi'nde devletin doğal kaynaklarının araştırılması, işletilmesi ve geliştirilmesi faaliyetleri ile önemli sınıraşan zarara sebep olmaması gerektiği belirtilmektedir.³³⁶

Çevre ile ilgili sorunları ele alan ilk uluslararası konferans olan Stockholm Konferansı'nda devletleri, sınıraşan çevresel zararın onarımı ve sorumluluk ile ilgili hukuk kurallarının geliştirilmesi için iş birliği etmeye davet eden ancak, çok net olmayan bir çağrı yapılmıştır.³³⁷

Stockholm Konferansı sonrasında kurulan BM Çevre Programı, kendi organlarına sahip bir uluslararası örgüttür. Bu Örgüt, bölgesel ve küresel ölçekte çevrenin korunması ile ilgili uluslararası anlaşmaların oluşturulmasında ve

³³³ TÜTÜNCÜ, 1997, s. 313.

³³⁴ SOMPONG, 1996, s. 829.

³³⁵ GÜNEŞ, 2012, s. 86.

³³⁶ Bildiri metni için bkz. *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*, <http://www.unep.org/documents.multilingual/default.asp?documentid=97&articleid=1503>, 07. 11. 2016.

³³⁷ Sean D. MURPHY, 'Prospective Liability Regimes for the Transboundary Movement of Hazardous Wastes', *AJIL*, Vol. : 88, No : 1, 1994, s. 24.

uygulanmasında önemli rol oynamakta, böylece uluslararası çevre hukukunun gelişimine katkıda bulunmaktadır.³³⁸

1992 Rio Konferansı sonucunda 5 metin kabul edilmiştir. Bu metinlerde genel olarak vurgulanan nokta, gelişme politikalarının sürdürülebilir kalkınma ilkesine dayanması gerektiğidir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere 1992’de BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu kurulmuştur.³³⁹ Rio Bildirisi’nde devletin doğal kaynaklarının işletilmesi ile ilgili yetki ve kontrol alanı içindeki faaliyetlerinin, ulusal yetki alanının dışına veya diğer devletlerin çevresine zarar vermesini önleme yükümlülüğü yer almaktadır.³⁴⁰

Rio Konferansı sonucunda çevresel sorunların muazzam büyüklüğü ortaya konmuştur. Çevresel sorunların önemi düşünüldüğünde bu bile bir başarıdır. Konferans sonucunda çevresel sorunların önem, büyüklük ve karmaşıklığının anlaşılması, bu sorunların çözümünün de karmaşık olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, sınıraşan çevresel zararın onarımı ve sınıraşan çevresel zarardan sorumluluk ile ilgili çabaların özel konularla ilgili, özel sorumluluk rejimleri yoluyla sürdürülmesini gerektirmiştir.³⁴¹

³³⁸ GÜNEŞ, 2012, s. 86. BM Çevre Programı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://web.unep.org/about/>, 18. 12. 2017.

³³⁹ GÜNEŞ, 2012, s. 87. BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://sustainabledevelopment.un.org/csd.html>, 18. 12. 2017.

³⁴⁰ Bildiri metni için bkz. *Rio Declaration on Environment and Development 1992*, <http://www.jus.uio.no/lm/environmental.development.rio.declaration.1992/portrait.a4.pdf>, 07. 11. 2016.

³⁴¹ MURPHY, 1994, s. 24.

Bahsedilen çerçevede sınıraşan zararın özel çeşitleri ile ilgili uluslararası andlaşmalarda, uluslararası sorumluluk konusu düzenlenmiştir ve bununla sınırlı bir başarı elde edilmiştir.³⁴²

Çevre ve Gelişime Dair Dünya Komisyonu, Çevre Hukuku Uzman Grubu'nca hazırlanan tavsiyeler arasında, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi söz konusu olduğunda devletin bu tehlikeyi azaltma yükümlülüğü yer almaktadır.³⁴³

Benzer düzenlemeler; Devletler Arasında Çevre Konusunda İş Birliği'ne Dair 15. 11. 1972 tarihli 2995 sayılı BM Genel Kurul Kararı'nda, '1989 Çevre ve Gelişime Dair BM Konferansı'na İlişkin 228 Sayılı BM Genel Kurul Kararı'nda³⁴⁴ da yer almaktadır.³⁴⁵

Devletin yetkilerine bahsedilen çerçevede getirilen sınırlamalar, çevresel zarar tehlikesi ile ilgili kaygılardan kaynaklanmaktadır. Bu kaygılar, uluslararası tehlike sorumluluğu ile 'uluslararası çevre hukukunun'³⁴⁶ ortak kaygılarıdır. Bu durum, uluslararası tehlike sorumluluğu ile uluslararası çevre hukuku arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

³⁴² İbid. , s. 24.

³⁴³ İlgili belge için bkz. *Summary of Proposed Legal Principles for Environmental Protection and Sustainable Development Adopted by the WCED Experts Group on Environmental Law*, <http://www.un-documents.net/ocf-a1.htm>, 08. 01. 2017.

³⁴⁴ Karar metni için bkz. *United Nations Conference on Environment and Development, A/RES/44/228*, <http://www.un.org/documents/ga/res/44/ares44-228.htm>, 07. 11. 2016.

³⁴⁵ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 891.

³⁴⁶ Çevre hukuku ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nûkhet TURGUT, 'Çevre Hukukunun Temel Kavram ve İlkeleri', **Çevre Hukuku Sempozyumu**, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara, 2006, s. 15 – 35.

Devletin ülkesel sınırları içinde, yetkilerini kullanarak gerçekleştirdiği, uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetleri ile diğer devletlere ve vatandaşlarına zarar vermeme yükümlülüğü, UAD Statüsü m. 38 bağlamında uluslararası hukuk kaynağı olan hukukun genel ilkelerinden kaynaklanmaktadır.³⁴⁷ Uluslararası tehlike sorumluluğunun temelini teşkil eden ilkelerin uluslararası örf adet hukuku kurallarına dönüşmesini engelleyen bir grup devletin karşıtlığı söz konusudur. Bu karşıtlık, konu ile ilgili uluslararası örf adet hukuku kurallarının oluşması için gerekli olan genel kabulün oluşmasını engellemektedir.³⁴⁸

Bahsedilen ilkeler devletin yetkilerini sınırlandırarak uluslararası tehlike sorumluluğunun temelini teşkil etmektedir, ayrıca sorumluluk olarak egemenlik anlayışının benimsenmesini gerektirmektedir. Uluslararası tehlike sorumluluğu, sorumluluk olarak egemenlik anlayışında ifadesini bulmaktadır.

3. Sorumluluk Olarak Egemenlik ve Uluslararası Tehlike Sorumluluğu

Küreselleşme, pek çok yapı, kurum ve kavramı değiştirip dönüştürmektedir. Ulus devlet ve egemenlik de, küreselleşme sürecinde yaşanan gelişmelerden etkilenmektedir. Küreselleşmenin ulus devlet ve egemenliğe etkileri ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bu görüşlerden birine göre, küreselleşme ulus devlet ve egemenliği ortadan kaldırmaktadır. Diğer görüşe göre ise, küreselleşme ulus devlet ve egemenliği ortadan kaldırmamakta sadece sınırlamakta, değiştirip dönüştürmektedir.³⁴⁹

³⁴⁷ TÛTÛNCÛ, 1997, s. 315.

³⁴⁸ BARBOZA, 2011, s. 154.

³⁴⁹ Küreselleşme ile ulus devlet ve egemenlik ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent ŞENER, 'Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet ve Egemenlik Olguları', **TOD**, Yıl: 7, Sayı: 18, 2014, s. 51 – 77.

Ulus devletler ve egemenlik henüz ortadan kalkmadığına göre, küreselleşmenin ulus devlet ve egemenliğe etkileri konusunda ikinci görüşü benimsemek gerekmektedir. Bu görüşe göre sınırlanmış, değişip dönüşmüş egemenlik, sorumluluk olarak egemenliktir.

‘Sorumluluk olarak egemenlik’³⁵⁰ egemenliğin iş birliğine yönelik ve sorumluluk çerçevesinde kullanılması anlamına gelmektedir. Devletlerin tek başlarına çözüm bulamadıkları ortak sorunların ve devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığın artması, egemenliğin iş birliğine yönelik kullanılmasını gerektirmektedir. Egemenliğin iş birliğine yönelik kullanılması, ortak sorunların çözümünü kolaylaştırmaktadır.³⁵¹

Uluslararası tehlike sorumluluğu doğuran tehlikeli faaliyetler, bir devletin ülkesel sınırları içinde gerçekleştirilmesine rağmen diğer devletlerde önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içeren faaliyetlerdir. Önemli sınıraşan zarar, ilgili devletler için ortak bir sorundur. Bu durumda tehlikeli faaliyetleri gerçekleştiren devletin, zararın önlenmesi veya tehlikenin en aza indirilmesi için diğer devletlerle iş birliği yapması gerekmektedir. İş birliği tehlikeli faaliyetlerin sebep olduğu ortak sorunun çözümünü kolaylaştırmaktadır, hatta bu çözüm için kaçınılmazdır.

Devletler arası iş birliği, tehlikeli faaliyetleri gerçekleştirmeden önce etkilenmesi muhtemel devletlere bildirimde bulunulması, bu devletlerle istişare edilmesi, önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikesinin en aza indirilmesi konusunda ilgili devletlerle iş birliği yapılması anlamına gelmektedir. Taslak Maddeler’de bildirimde

³⁵⁰ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Francis M. DENG, Sadikiel KIMARO, Terrence LYONS, Donald ROTCHILD, I. William ZARTMAN, **Sovereignty As Responsibility: Conflict Management in Africa**, The Brookings Institution, Washington, D.C. , 1996. Anthony GIDDENS, **Üçüncü Yol ve Eleştirileri**, Çev. : Nihat ŞAD, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2001. Jürgen HABERMAS, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akibeti**, Çev. : Medeni BEYAZTAŞ, Bakış Yayınları, İstanbul, 2008.

³⁵¹ SUNAY, 2007, s. 342 - 344.

bulunma, istişare ve iş birliği etme vb. konularda getirilen düzenlemeler, egemenliğin iş birliğine yönelik kullanılması ile örtüşmektedir.

Egemenliğin sorumluluk çerçevesinde kullanılması, çevrenin ve insan haklarının korunması konularının uluslararası hukukun kapsamına dahil olması örneğinde olduğu gibi uluslararası hukukun kapsamı genişledikçe, devletin egemenliğinin sınırlarının daralmasını, diğer devletlere ve uluslararası topluma hesap verme sorumluluğunun artmasını ifade etmektedir.³⁵²

Uluslararası tehlike sorumluluğu, Uluslararası Hukuk Komisyonu çalışmalarında çevresel zarar tehlikesi bağlamında ele alınmıştır. Çevrenin korunması uluslararası hukukun kapsamına dahil olduğundan, çevresel zarara sebep olan devletin diğer devletlere ve uluslararası topluma hesap verme sorumluluğu söz konusudur. Bu çerçevede uluslararası tehlike sorumluluğu, tehlikeli faaliyetler bakımından devletin egemenliğini sınırlamaktadır ve egemenliğin sorumluluk çerçevesinde kullanılmasını gerektirmektedir. Taslak Maddeler’de yer alan düzenlemeler de bu hususu doğrular niteliktedir.³⁵³

³⁵² İbid. , s. 357.

³⁵³ Günümüzde uluslararası sorumluluk bakımından kusur şart olarak aranmamaktadır. Bir faaliyetin gerçekleştirilmesi ve bu faaliyetten fayda sağlanması durumunda, faaliyeti gerçekleştiren ve fayda sağlayan devletin ortaya çıkan olumsuzluklara katlanması, bu konuda sorumluluğu üstlenmesi gerekmektedir. Sorumluluk, özellikle çevresel zarar bakımından tehlikeye dayanmaktadır. Devletlerin egemenliği, çevre sorunları bakımından daha fazla sınırlanmaktadır. PAZARCI, 1983, s. 208. Bu durum uluslararası çevre hukuku ile yakın ilişki içinde olan uluslararası tehlike sorumluluğunun devletlerin egemenliğini uluslararası haksız fiil sorumluluğuna göre daha fazla sınırladığını ve sorumluluk olarak egemenlik anlayışının benimsenmesini gerektirdiğini ve ortaya koymaktadır.

III. Uluslararası Tehlike Sorumluluğuna İlişkin Kodifikasyon Çalışmaları

1. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Uluslararası Tehlike Sorumluluğuna İlişkin Kodifikasyon Çalışmaları

Uluslararası tehlike sorumluluğuna ilişkin kodifikasyon çalışmalarının tarihsel gelişim sürecini, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun uluslararası haksız fiil sorumluluğuna ilişkin kodifikasyon çalışmalarına kadar geriye götürmek ve oradan başlayarak incelemek mümkündür.³⁵⁴ Uluslararası Hukuk Komisyonu, uluslararası haksız fiil sorumluluğu ile ilgili çalışmaları sırasında, uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetlerden doğan uluslararası tehlike sorumluluğunun farklı bir konu olduğuna ve dolayısıyla ayrıca incelenmesi gerektiğine karar vermiştir.³⁵⁵

Uluslararası Hukuk Komisyonu'na bağlı alt komite, 1963'te hazırladığı raporunda, uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetlerden doğan uluslararası sorumluluğun ayrıca incelenmesi gerektiğini not etmiştir.³⁵⁶

1977'de BM Genel Kurul'u Uluslararası Hukuk Komisyonu'nu uygun bir zamanda, uluslararası haksız fiil sorumluluğu ile ilgili çalışmalar ışığında, uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetlerden doğan uluslararası sorumluluğu incelemeye davet etmiştir.³⁵⁷

³⁵⁴ Daniel Barstow MAGRAW, 'Transboundary Harm: The International Law Commission's Study of "International Liability" ', **AJIL**, Vol. : 80, 1986, s. 306. BOYLE, 1990, s. 2.

³⁵⁵ BARBOZA, 2011, s. 1.

³⁵⁶ MAGRAW, 1986, s. 306.

³⁵⁷ Khalafalla El Rasheed MOHAMED – AHMED, 'International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law: A Tribute to the Late Professor Robert Quentin

BM Genel Kurulu'nun Uluslararası Hukuk Komisyonu'nu, uluslararası haksız fiil sorumluluğu ile ilgili çalışmalar ışığında uluslararası tehlike sorumluluğunu incelemeye davet etmesi ve uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili kodifikasyon çalışmalarının uluslararası haksız fiil sorumluluğu ile ilgili kodifikasyon çalışmalarına kadar geriye götürülebilmesi iki uluslararası sorumluluk rejimi arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir.

Uluslararası Hukuk Komisyonu 1978'de uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetlerden doğan uluslararası sorumluluğu çalışma konularına dahil etmiş, bu konu ile ilgili bir çalışma grubu oluşturmuştur.³⁵⁸ Böylece aralarında yakın ilişki bulunan uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası haksız fiil sorumluluğu, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun ayrı ayrı incelediği konular haline gelmiştir.³⁵⁹

Uluslararası Hukuk Komisyonu aynı yıl Robert Quentin QUENTIN - BAXTER'i uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili özel raportör olarak atamıştır.³⁶⁰ Özel raportör olarak atanan QUENTIN – BAXTER, konu ile ilgili çalışma grubunun başı olmuştur ve 1979 – 1984 yılları arasında beş rapor hazırlayıp sunmuştur.³⁶¹

Quentin-Baxter', **Victoria U. Wellington L. Rev.** , Vol. : 17, 1987, s. 72. BM Genel Kurulu'nun ilgili Karar'ı için bkz. <http://legal.un.org/docs/?symbol=A/RES/32/151>, 14. 11. 2017.

³⁵⁸ Julia BARBOZA, 'Liability: Can We Put Humpty-Dumpty Together Again?', **Chinese Journal of International Law**, Vol. : 1, No : 2, 2002, s. 499 - 526. Bu konu ile ilgili karar için bkz. http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/reports/a_33_10.pdf&lang=EFS, 14. 11. 2017.

³⁵⁹ FITZMAURICE, 1999 – 200, s. 47. ROSENSTOCK, 2002, s. 795.

³⁶⁰ MOHAMED – AHMED, 1987, s. 72. FITZMAURICE, 1999 – 2000, s. 47. BARBOZA, 2002, s. 499.

³⁶¹ MAGRAW, 1986, s. 307. QUENTIN – BAXTER tarafından hazırlanan raporlar için bkz. <http://legal.un.org/ilc/guide/9.shtml>, 14. 11. 2017.

QUENTIN – BAXTER’in hazırladığı üçüncü raporda yer alan şematik plan uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili daha sonra yapılacak çalışmaların temelini teşkil etmiştir.³⁶²

Şematik planda Taslak Maddeler için 8 bölüm öngörülmüştür. 1. Bölüm’de, Taslak Maddeler’in kapsamı belirlenmiş, tanımlar yapılmış ve Taslak Maddeler’in diğer uluslararası hukuk kuralları ile ilişkisi düzenlenmiştir. 2. Bölüm’de, Taslak Maddeler’in kapsamına giren faaliyetlerin sebep olabileceği ya da sebep olduğu zarar hakkında devletlerin birbirini bilgilendirmesi, ulusal ya da endüstriyel güvenliği ilgilendiren bilgiler söz konusu olduğunda bilgilendirmenin nasıl gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca, tarafların zararın önlenmesi için alınacak tedbirler konusunda anlaşamaması durumunda gerçeklerin araştırılması mekanizmalarının devreye sokulabileceği ifade edilmiştir. 3. Bölüm’de, gerçeklerin araştırılması mekanizmaları aracılığıyla bir çözüme varılamaması durumunda, tarafların görüşmeler yoluyla bir çözüm bulması gerektiği ortaya konmuştur. 4. Bölüm’de, onarım ile ilgili düzenlemeler yer almıştır. 5. Bölüm’de Taslak Maddeler’in, kapsamına giren faaliyetleri gerçekleştiren devlete tanıdığı özgürlük kadar, etkilenen devlete koruma sağladığı belirtilmiştir. 6. Bölüm’de, ilgili devletlerin menfaatlerinin dengelenmesi ile ilgili faktörler düzenlenmiştir. 7. Bölüm’de, önleme ve onarım hakkındaki görüşmeler ile alakalı olabilecek konuların: gerçeklerin araştırılması ve önlenmeyi, bir onarım yöntemi olarak tazminat ve gerçeklerin araştırılmasını, önleme ve tazminat hakkında karar almaya yetkili otoriteleri içerebileceği belirtilmiştir. 8. Bölüm’de, uyuşmazlıkların çözümlenmesi ile ilgili düzenlemeler getirilmiştir.³⁶³

³⁶² MAGRAW, 1986, s. 307. ROSENSTOCK, 2002, s. 795.

³⁶³ Şematik planın yer aldığı rapor için bkz.

http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/a_cn4_360.pdf&lang=EFS, 14. 11. 2017.

QUENTIN – BAXTER’in başkanlığındaki çalışma grubunun çalışmaları, o dönem için belirsiz ve pek çok eleştiri ile karşı karşıya olan uluslararası tehlike sorumluluğunun içeriğinin belirginleşmesinde, genel olarak kabul görmesinde rol oynamıştır.³⁶⁴

1985’te Julia BARBOZA, konu ile ilgili özel raportör olarak atanmıştır ve atama işlemini takiben bir ön rapor hazırlamıştır.³⁶⁵ Bu raporda, QUENTIN – BAXTER’in hazırladığı şematik planı temel alarak uluslararası tehlike sorumluluğunu inceleyeceğini belirtmiştir.³⁶⁶ Hazırladığı ön raporun ardından BARBOZA, uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili 11 rapor daha hazırlamıştır. 1985 – 1996 yılları arasında BARBOZA tarafından toplam 12 rapor hazırlanmıştır.³⁶⁷

1992’de Uluslararası Hukuk Komisyonu, uluslararası tehlike sorumluluğunun kapsamı, uluslararası tehlike sorumluluğuna yaklaşım ve gelecekte konu ile ilgili çalışmaların gidebileceği yön hakkında değerlendirme yapmak isteyen tüm üyelere açık bir çalışma grubu kurmuştur. Çalışma grubu hazırladığı raporda uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili çalışmalarda gelişme kaydedilmesi için konunun aşamalı olarak ele alınması ve önceliklerin belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Çalışma grubuna göre uluslararası tehlike sorumluluğu, önleyici ve onarıcı tedbirlerden oluşmaktadır. Önleme,

³⁶⁴ MOHAMED – AHMED, 1987, s. 71.

³⁶⁵ BARBOZA, 2002, s. 499.

³⁶⁶ MAGRAW, 1986, s. 308. BARBOZA tarafından hazırlanan birinci rapor için bkz. http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/a_cn4_394.pdf&lang=EFS, 14. 11. 2017.

³⁶⁷ BARBOZA, 2002, s. 499. BARBOZA tarafından hazırlanan raporlar için bkz. <http://legal.un.org/ilc/guide/9.shtml>, 14. 11. 2017.

öncelikli olarak ele alınmalıdır. Önleme ilgili çalışmalar tamamlandıktan sonra onarım ile ilgili tedbirler hakkında çalışmalar yapılmalıdır.³⁶⁸

1996'da uluslararası tehlike sorumluluğunu bütün yönleriyle değerlendirmek, bu zamana kadar yapılan çalışmaları bir araya getirmek, pekiştirmek ve konu ile ilgili çözülmemiş sorunlara geçici çözümler aramak amacıyla bir çalışma grubu kurulmuştur.³⁶⁹

1997'de ise uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili çalışmaların nasıl sürdürüleceğini kararlaştırmak ve konu ile ilgili tavsiyelerde bulunmak üzere bir çalışma grubu kurulmuştur.³⁷⁰ Çalışma grubu, 1978'den itibaren yapılan çalışmaları gözden geçirmiştir ve konunun belirsiz kaldığı sonucuna varmıştır. Çalışma grubuna göre uluslararası tehlike sorumluluğu, önleme ve somut olayda uluslararası sorumluluk olarak ikiye ayrılarak incelenmelidir.³⁷¹

Çalışma grubunun raporuna göre önleme ve somut olayda uluslararası sorumluluk, ilişkili hususlar olmalarına rağmen ayrı ayrı incelenmelidir. Önleme ile ilgili çalışmalar ileri bir seviyeye varmıştır. Önleme ile ilgili maddelerin çoğu Komisyon tarafından geçici olarak kabul edilmiştir. Komisyon gelecek 5 yılda önleme ile ilgili Taslak Maddeler'in ilk okumasının tamamlanması bakımından iyi bir durumdadır. Çalışma grubu, Komisyon'a genel olarak iki şey tavsiye etmektedir. Öncelikle Komisyon, önleme ile ilgili çalışmalarına devam etmelidir. Bu çalışmalar için mümkün olan en kısa sürede bir raportör atamalıdır. Çalışmalarda 1999'a kadar Taslak

³⁶⁸ Çalışma grubu tarafından hazırlanan rapor için bkz. http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/a_cn4_1470.pdf&lang=EFS, 14. 11. 2017.

³⁶⁹ 1996'da kurulan çalışma grubunun hazırladığı rapor için bkz. http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/a_cn4_1533.pdf&lang=EF, 14. 11. 2017.

³⁷⁰ SUCHARİTKUL, 1996, s. 830. BARBOZA, 2002, s. 499.

³⁷¹ ROSENSTOCK, 2002, s. 795. BARBOZA, 2002, s. 500. BARBOZA, 2011, s. 2.

Maddeler'in ilk okumasının tamamlanması hedeflenmelidir. İkinci olarak ise Komisyon, somut olayda uluslararası sorumluluk ile ilgili kararını hükümetlerden daha ileri yorumlar gelene kadar ertelemelidir. Bu çerçevede Komisyon konu ile ilgili kararların alınmasında Komisyon'a yardımcı olması bakımından eğer henüz bildirmedilerse hükümetlerin somut olayda uluslararası sorumluluk ile ilgili yorumlarını talep etmelidir.³⁷²

1998'de Pemmaraju Sreenivasa RAO, konu ile ilgili özel raportör olarak atanmıştır. RAO, 1998, 1999 ve 2000 yıllarında konu ile ilgili 3 rapor hazırlamıştır³⁷³ RAO'nun çalışmalarının ardından 2001'de uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetlerden doğan önemli sınıraşan zararın önlenmesi ile ilgili Taslak Maddeler Uluslararası Hukuk Komisyonu'nca kabul edilmiştir. Böylece, uluslararası tehlike sorumluluğunun ilk aşamasına dair çalışmalar tamamlanmıştır.³⁷⁴

BM Genel Kurulu, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nundan önlenme ile arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak, uluslararası tehlike sorumluluğunun somut olayda uluslararası sorumluluk boyutunu yeniden ele almasını istemiştir.³⁷⁵ 2006'da somut olayda uluslararası sorumluluk ile ilgili Taslak İlkeler Uluslararası Hukuk Komisyonu'nca kabul edilmiştir.³⁷⁶

³⁷² 1997'de kurulan çalışma gurubunun hazırladığı rapor için bkz. <http://legal.un.org/docs/?symbol=A/CN.4/L.536>, 14. 11. 2017.

³⁷³ TÜTÜNCÜ, 2002, s. 893. RAO tarafından sunulan raporlar için bkz. http://legal.un.org/ilc/guide/9_7.shtml, 15. 11. 2017.

³⁷⁴ TÜTÜNCÜ, 2002, s. 892.

³⁷⁵ İbid. , s. 893. BM Genel Kurulu'nun ilgili Kararı için bkz. http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/56/PV.85, 15. 11. 2017.

³⁷⁶ Taslak İlkeler için bkz. *Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities with Commentaries*,

Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili kodifikasyon çalışmaları bakımından vurgulanması gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Çalışmaların özünü, kendi mülkünü başkalarınınkine zarar vermeyecek şekilde kullan ilkesi teşkil etmektedir. Çalışmalarda konu ile ilgili uluslararası hukuk uygulamalarından, uluslararası yargı organı kararlarından hareket edilmektedir. Korfu Kanalı Kararı, Trail Smelter Uluslararası Hakemlik Kararı, 1972 Stockholm Bildirisi bu çerçevede örnek gösterilebilir.³⁷⁷ Ekonomik Sosyal Haklar Sözleşmesi m. 30'da da konu ile ilgili düzenlemelerin yer aldığı belirtilmelidir.³⁷⁸

Uluslararası hukukta tehlike sorumluluğu ile ilgili kodifikasyon ve düzenlemelerin yapılması, ulusal hukuktaki düzenlemelere göre daha geç olmuştur. Bu durumun sebepleri arasında uluslararası hukukçuların daha muhafazakar olması, devletlerin egemenliği ile ilgili kaygılar ve uluslararası toplumun merkezi olmayan yapısının, uluslararası hukuk kurallarının yapılmasını zorlaştırması ve yavaşlatması gibi sebepler yer almaktadır.³⁷⁹

Uluslararası tehlike sorumluluğu, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun kodifikasyon çalışmalarında çevresel zarar tehlikesi bağlamında ele alınmaktadır. Uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili kodifikasyon çalışmaları, uluslararası çevre hukukunun kodifikasyonu niteliğindedir.³⁸⁰ Bu durum, uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.³⁸¹

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_10_2006.pdf, 28. 11. 2016. Taslak İlkeler ve uluslararası tehlike sorumluluğunun somut olayda uluslararası sorumluluk boyutu, bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

³⁷⁷ MAGRAW, 1986, s. 308.

³⁷⁸ MOHAMED – AHMED, 1987, s. 73.

³⁷⁹ BARBOZA, 2011, s. 153.

³⁸⁰ BAL, 2006, s. 33.

Taslak Maddeler, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun uluslararası tehlike sorumluluğuna ilişkin kodifikasyon çalışmalarının ulaştığı son noktadır. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun kodifikasyon çalışmaları 'uluslararası tehlike sorumluluğunun içeriğinin belirginleşmesinde'³⁸², genel olarak kabul görmesinde rol oynamıştır, bu sebeple önem arz etmektedir.³⁸³ Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili çalışmaları uzun sürmüştür. Ancak, çalışılan konunun önemi ve karmaşıklığı düşünüldüğünde çalışmaların uzun sürmesinin gerekli olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁴

Sonuç olarak Taslak Maddeler'de, uluslararası tehlike sorumluluğuna ilişkin hukukun genel ilkeleri kodifiye edilmiştir ve yeni kurallar getirilmiştir. Böylece, uluslararası tehlike sorumluluğunun hem kodifikasyonuna hem de gelişimine katkıda bulunulmuştur.³⁸⁵

Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun, uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili kodifikasyon çalışmaları açısından bazı zorluklar da söz konusu olmuştur. Bu noktada uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili kodifikasyon çalışmalarının başında karşılaşılan zorluklardan birinin, uluslararası tehlike sorumluluğunun çeşitli iki taraflı ya da çok taraflı uluslararası anlaşmalarda belirgin hale gelmeye başlamasına rağmen,

³⁸¹ Çevre hukukunun konusunu oluşturan çevre hakkı, pek çok devletin anayasasında ve çeşitli insan hakları belgelerinde yer almaktadır. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 83 – 96. Çevresel zararın önlenmesini ve çevrenin korunmasını hedefleyen çevre hakkının pek çok devletin anayasasında ve çeşitli insan hakları belgelerinde yer alması, uluslararası çevre hukuku ile paralel bir hedefi olan ve önemli sınıraşan zararı önlemeyi hedefleyen uluslararası tehlike sorumluluğunun kabul edilmesini gerektirmektedir.

³⁸² BARBOZA, 2011, s. 2.

³⁸³ MAGRAW, 1986, s. 308. MOHAMED – AHMED, 1987, s. 77.

³⁸⁴ BARBOZA, 2011, s. 153.

³⁸⁵ BARBOZA, 2002, s. 504.

uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili uluslararası örf adet hukuku kurallarının henüz tam olarak oluşmamış olması olduğu belirtilmelidir.³⁸⁶

Çalışmanın sonraki bölümünde uluslararası tehlike sorumluluğu Taslak Maddeler'den hareketle incelenecektir. Çünkü, konu ile ilgili genel düzenlemeler getiren bir uluslararası andlaşma yapılamamıştır.³⁸⁷ Çeşitli itirazlar sebebiyle uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili uluslararası örf adet hukuku kuralları da henüz oluşmamıştır. Uluslararası tehlike sorumluluğunun temelini teşkil eden 'hukukun genel ilkeleri'³⁸⁸ ise Taslak Maddeler'de kodifiye edilmiştir.³⁸⁹

³⁸⁶ BARBOZA, 2011, s. 2.

³⁸⁷ Bir görüşe göre uluslararası tehlike sorumluluğu, genel bir uluslararası sorumluluk rejimi değildir. Uluslararası tehlike sorumluluğu ancak, uzay faaliyetleri, nükleer enerjinin barışçıl amaçlı kullanımı örneklerinde olduğu gibi uluslararası andlaşmalar ile özel olarak düzenleme yapılması halinde söz konusu olabilmektedir. BAL, 2006, s. 36. Nükleer enerjinin barışçıl amaçlı kullanımından doğan uluslararası tehlike sorumluluğunu düzenleyen uluslararası andlaşma metinleri için bkz. *Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage*, <https://www.iaea.org/sites/default/files/infocirc500.pdf>, 13. 09. 2017. *Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy*, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201041/volume-1041-I-13706-English.pdf>, 13. 09. 2017.

³⁸⁸ Hukukun genel ilkeleri, hukuk boşluklarının doldurulmasında kullanılmaktadır. Hukukun genel ilkeleri, herhangi bir yerde yazılı değildir. Bu ilkelerin bilinen bir üreticisi bulunmamaktadır. Hukukun genel ilkeleri hakkında, doğal hukuk ve pozitif hukuk anlayışını benimseyenler farklı görüşler ileri sürmektedir. Hukukun genel ilkeleri, bu görüşler çerçevesinde genel olarak tartışılmaktadır. Hukukun genel ilkelerine ilişkin tartışmalar, uluslararası hukuk çerçevesinde de yapılmaktadır. Farklı görüşlere ve tartışmalara rağmen hukukun genel ilkeleri UAD Statüsü m. 38'de uluslararası hukuk kaynakları arasında sayılmaktadır. Uluslararası yargı organları da kararlarında hukukun genel ilkelerine dayanmaktadır. Ahmet Burak BİLGİN, 'Avrupa Birliği Hukukunda Hukukun Genel İlkeleri', **İÜHFİM**, Cilt: LXXIV, No : 1, 2016, s. 73 – 74. Bu durum hukukun genel ilkelerinin uluslararası hukukun bağımsız bir kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır.

Uluslararası yargı organı kararları, uluslararası tehlike sorumluluğunun yorumlanmasına ve gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bu sebeple, uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili belli başlı uluslararası yargı organı kararlarının incelenmesi gerekmektedir.³⁹⁰

Uluslararası tehlike sorumluluğunun yorumlanmasına ve gelişimine katkıda bulunabilecek uluslararası yargı organı kararlarından biri Korfu Kanalı Kararı'dır. Karar'da UAD, Arnavutluk'un ülkesel sınırları içindeki tehlikeler konusunda diğer devletleri bilgilendirme yükümlülüğünü hukukun genel ilkelerine dayandırmaktadır.

³⁸⁹ Çevre hukukunun temel ilkeleri; önleme, iş birliği, entegrasyon, katılım, ihtiyat ve kirleten öder ilkeleridir. Çevre hukukunun alt ilkeleri ise; kaynaktan önleme, risk değerlendirmesi ve yakınlık gibi ilkelerdir. Çevre hukukunun ilkeleri yakın bir ilişki, bütünlük ilişkisi içindedir. Örneğin, önleme ilkesinin uygulanması diğer tüm ilkelerin uygulanmasını gerektirmektedir. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 123. Çevre hukuku ilkelerinin genel ve soyut olması bu ilkelerin içeriğinin belirlenmesinde, doktrin ve yargı organı kararlarının önemini artırmaktadır. Bu çerçevede UAD, önleme ve iş birliği ilkelerinin doğal kaynakların korunmasındaki önemini kararlarında vurgulamaktadır. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 124. Uluslararası çevre hukuku ilkeleri, uluslararası tehlike sorumluluğunun temelini teşkil eden ve Taslak Maddeler'de düzenlenen ilkeler arasında yer almaktadır. Bu durum, uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır. Uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili soyut ve genel ilkelerin içeriğinin belirlenmesinde UAD gibi uluslararası yargı organı kararlarından yararlanılması da uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir.

³⁹⁰ Çevre hukukunun kaynakları arasında, esnek hukuk belgeleri ve çevre hukukunun temelinde yer alan genel ve soyut ilke ve kavramlar ile ilgili doktrin ve uluslararası yargı organı kararları yer almaktadır. Çevre bilinci artıkça, çevre ile ilgili uluslararası örf adet hukuku kurallarının artacağı düşünülmektedir. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 71. Uluslararası çevre hukuku ile yakın ilişki içinde olan uluslararası tehlike sorumluluğunun kaynakları arasında da esnek hukuk belgeleri yer almaktadır. Taslak Maddeler, bir esnek hukuk belgesi olarak uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili kuralları içermektedir. Uluslararası tehlike sorumluluğunun temelini teşkil eden hukukun genel ilkeleri ile ilgili uluslararası yargı organı kararları ve doktrin de uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili kaynaklar arasında yer almaktadır.

Böylece uluslararası sorumluluğun, sadece uluslararası anlaşmalar ve uluslararası örf adet hukuku kurallarından kaynaklanabilecek dar bir sorumluluk olarak yorumlanmasının önüne geçilmektedir.³⁹¹ Aynı durum uluslararası tehlike sorumluluğu bakımından da geçerlidir.

Devletler uluslararası sorumluluklarını sadece uluslararası anlaşmaların ve uluslararası örf adet hukuku kurallarının ihlaline dayandırarak sınırlandırmak istemektedirler. UAD Karar'ında uluslararası sorumluluğun hukukun genel ilkelerinin ihlalinden de kaynaklanabileceğini belirterek devletlerin bu yöndeki beklentilerinin aksine hareket etmiştir.³⁹² Devlet, uluslararası hukukun asli kişisi olduğundan ve uluslararası sorumluluk uluslararası hukuka uygunluğun sağlanmasına katkıda bulunduğu için, devletin uluslararası sorumluluğunun geniş yorumlanması ve UAD'nin yaklaşımının benimsenmesi yerindedir.

Uluslararası Hukuk Komisyonu, uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili çalışmalarında birkaç uluslararası yargı organı kararına sıkça atıf yapmıştır. Bu kararlardan en sık atıf yapılanı, Trail Smelter Uluslararası Hakemlik Kararı'dır. Bu sebeple bu karar, uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili çalışmalar bakımından diğer uluslararası yargı organı kararlarından daha fazla önem arz etmektedir.³⁹³ Kararı önemli kılan sebepler arasında sınıraşan hava kirliliği ile ilgili ilk karar olması, kirleten öder ilkesini beyan etmesi gibi hususlar yer almaktadır.³⁹⁴

³⁹¹ ÇELİK, 1957, s. 80.

³⁹² İbid. , s. 80.

³⁹³ TÛTÛNCÛ, 1997, s. 314.

³⁹⁴ John D. WIRTH, 'The Trail Smelter Dispute, Canadians and Americans Confront Transboundary Pollution, 1927-41', **Environmental History**, Vol. : 1, No : 2, 1996, s. 34.

Trail Smelter uyuşmazlığı, ABD ve Kanada arasındaki bir uluslararası uyuşmazlıktır. Bu uyuşmazlığın temelini, Kanada'da Amerikan sınırının birkaç mil kuzeyindeki maden ve bu madenden yayılan duman ile hava kirliliği teşkil etmiştir.³⁹⁵ Maden, sağladığı iş imkanları sebebiyle bölgenin ekonomisinde büyük ve olumlu bir rol oynamıştır. Diğer taraftan ise, hem ülkesel sınırlar içinde hem de ötesinde havaya zararlı gazların yayılmasına sebep olmuştur.³⁹⁶ Zamanla büyüyen uluslararası uyuşmazlık, barışçı yollardan çözülmeye çalışılmıştır.³⁹⁷

Uluslararası Hakemlik, Trail Smelter uyuşmazlığı ile ilgili ilk Karar'ında, madenin faaliyetine izin verip vermeyeceğine ilişkin nihai kararını verene kadar uygulanması için, madenden kaynaklanan kirliliğin azaltılmasını hedefleyen bir program tasarlamıştır.³⁹⁸

Uluslararası Hakemlik, ABD ve Kanada arasındaki sınıraşan hava kirliliği ile ilgili uyuşmazlık hakkındaki nihai kararını 11 Mart 1941'de vermiştir.³⁹⁹ Karar'a göre devletin, ülkesel sınırları içinde gerçekleştirdiği faaliyetler ile diğer devletlere zarar vermemesi ve ülkesinin diğer devletlere zarar verecek faaliyetlerde kullanılmasına izin vermemesi gerekmektedir.⁴⁰⁰ Devlet daimi egemenliği altında bulunan doğal

³⁹⁵ D. H. DINWOODIE, 'The Politics of International Pollution Control: the Trail Smelter Case', **International Journal**, Vol. : 27, No : 2, 1972, s. 219.

³⁹⁶ WIRTH, 1972, s. 220.

³⁹⁷ İbid. , s. 223.

³⁹⁸ Brian R. POPIEL, 'From Customary Law to Environmental Impact Assessment: A Approach to Avoiding Transboundary Environmental Damage Between Canada and the United States', **Boston College Environmental Affairs Law Review**, 1995, s. 3.

³⁹⁹ Arthur K. KUHN, 'The Trail Smelter Arbitration – United States and Canada', **AJIL**, Vol. : 35, No : 4, 1941, s. 665 – 666.

⁴⁰⁰ POPIEL, 1995, s. 3. Selim KILIÇ, 'Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme', **CÜİİFBDD**, Cilt: 2, No : 2, 2001, s. 140 – 141.

kaynaklarını işletirken gerçekleştirdiği faaliyetler bakımından da aynı sorumluluk altındadır. Devletin bu sorumluluğu, hukukun genel ilkelerine dayanmaktadır.⁴⁰¹

Uluslararası Hakemlik nihai kararında Kanada'yı, uluslararası hukuk çerçevesinde, ortaya çıkan zarardan sorumlu tutmuştur.⁴⁰² Karar'da ayrıca, madenin gelecekte kirliliğe sebep olmaktan kaçınması gerektiği belirtilmiştir. Karar, kendi mülkünü başkalarınınkine zarar vermeyecek şekilde kullan ilkesinin uluslararası çevre hukuku uygulamasına girmesini sağlaması bakımında da önem arz etmektedir. Kanada

⁴⁰¹ TÛTÛNCÛ, 1997, s. 315. Hukukun genel ilkelerinin bağımsız bir uluslararası hukuk kaynağı olarak kabul edilip edilmeyeceği ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Buna rağmen, hukukun genel ilkelerinin uluslararası hukukun asli şekli kaynakları arasında yer aldığı açıktır. UAD önüne bir uluslararası uyumsuzluk geldiğinde, bu uyumsuzluğu uluslararası anlaşmalar ya da uluslararası örf adet hukuku kurallarına göre çözemediği takdirde çözümsüz bırakamayacaktır ve hukukun genel ilkelerine başvurarak hukuk boşluğunu dolduracaktır. Hukuk düzeninin boşluk kaldıramayacak olması, hukukun genel ilkelerinin uluslararası hukukun asli şekli kaynağı olarak kabul edilmesini gerektirmektedir. UAD Statüsü'nde uluslararası anlaşmalar ve uluslararası örf adet hukuku kuralları dışında ayrıca hukukun genel ilkelerine yer verilmesi de bu hususa işaret etmektedir. UAD bazı kararlarında açıkça belirtmeksizin hukukun genel ilkelerini uygulamaktadır, son zamanlarda aldığı bazı kararlarda ve verdiği danışma görüşlerinde ise açıkça hukukun genel ilkelerinin uygulanmasını kabul etmektedir. Bahsedilen tüm hususlar, hukukun genel ilkelerinin uluslararası hukukun bağımsız bir kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Hukukun genel ilkeleri, ulusal hukukların ve uluslararası hukukun ortak ilkeleri ile uluslararası hukuka özgü hukukun genel ilkeleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Ulusal hukuklar ve uluslararası hukukta ortak olan hukukun genel ilkeleri arasında; iyi niyet, hakkın kötüye kullanılmaması, kazanılmış haklara saygı gibi ilkeler yer almaktadır. Uluslararası hukuka özgü hukukun genel ilkeleri arasında ise; uluslararası hukukun üstünlüğü, devletlerin egemen eşitliği ve devletlerin içişlerine karışma yasağı yer almaktadır. İlyas DOĞAN, **Devletler Hukuku**, 3. Baskı, Astana Yayınları, Ankara, 2016, s. 159 – 164.

⁴⁰² Austen L. PARRISH, 'Trail Smelter Deja Vu: Extraterritoriality, International Environmental Law, and the Search for Solutions to Canadian – U.S. Transboundary Water Pollution Disputes', **Boston University Law Review**, 2005, s. 364.

hükümeti, Karar'a uymuştur ve Trail Smelter uyuşmazlığı çerçevesinde yaşanan gelişmelerin Kanada açısından maliyeti 20 milyon dolar olmuştur.⁴⁰³ Bu karar, uluslararası çevre hukuku açısından bir dönüm noktası olmuştur.⁴⁰⁴

Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun, uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili çalışmalarında sıkça atıf yaptığı bir başka karar, Lanoux Gölü Uluslararası Hakemlik Kararı'dır. Karar, Fransa ve İspanya arasındaki Lanoux Gölü uyuşmazlığını çözmek için verilmiştir.⁴⁰⁵ Karar'ın konusunu teşkil eden Lanoux Gölü, Fransa İspanya sınırında yer almaktadır.⁴⁰⁶

Fransa ve İspanya arasındaki uyuşmazlık, Fransa'nın Lanoux Gölü'nün sularını yönlendirmeye yönelik bir girişiminden kaynaklanmaktadır. Fransa bu girişimi ile Fransa İspanya sınırına yakın bir yerde, fakat aynı zamanda ülkesel sınırları içinde Lanoux Gölü'nün sularını farklı bir şekilde yönlendirmek istemiştir. Normal şartlar altında Carol nehrine akan ve sınırı aşip İspanya'ya geçen suların Fransa'nın girişimi doğrultusunda yönlendirilmesinin bazı İspanyol şehirlerinin su kaynakları üzerinde potansiyel bir etkisi bulunmaktadır. Fransa ve İspanya arasındaki ilgili uluslararası andlaşmalar, bir nehrin doğal akışının değiştirilmesi durumunda, bundan etkilenecek devletlerin bilgilendirilmesini gerektirmektedir.⁴⁰⁷

Karar'ın konusu, Fransa tarafından Lanoux Gölü'nden yararlanma ile ilgili olarak önerilen değişikliğin, İspanya ile bir ön andlaşma yapılmadan gerçekleştirilmesinin, Fransa ve İspanya arasında yapılmış Bayonne Andlaşması ve

⁴⁰³ POPIEL, 1995, s. 3.

⁴⁰⁴ PARRISH, 2005, s. 364.

⁴⁰⁵ John G. LAYLIN, Rinaldo L. BIANCHI, 'The Role of Adjudication in International River Disputes: The Lake Lanoux Case', **AJIL**, Vol. : 53, No : 1, 1959, 34.

⁴⁰⁶ Bruson MACCHESNEY, 'Lake Lanoux Case (France – Spain)', **AJIL**, Vol. : 53, No : 1, 1959, s. 157.

⁴⁰⁷ POPIEL, 1959, s. 3.

Ekleri'ni ihlal edip etmeyeceğidir.⁴⁰⁸ Uyuşmazlığın götürüldüğü Uluslararası Hakemlik, Fransa'nın önerdiği değişiklik ile ilgili andlaşmanın gerekli olup olmadığına bakmadan önce, söz konusu değişikliğin İspanya'yı olumsuz şekilde etkileyip etkilemeyeceğine bakması gerektiğini belirtmiştir ve değişikliğin İspanya'nın menfaatlerini olumsuz şekilde etkilemeyeceği sonucuna varmıştır. Bu noktadan sonra, Fransa'nın ülkesel sınırları içinde yapılacak ve İspanya'yı olumsuz şekilde etkilemeyecek değişiklik için, bu değişiklik yapılmadan önce bir andlaşma yapılmasının gerekli olup olmadığı incelenmiştir. Sonuç olarak, bahsedilen şartlar altında bir andlaşmanın gerekli olmadığına karar verilmiştir.⁴⁰⁹ Fransa'nın yükümlülüklerini, uluslararası andlaşmaları ya da uluslararası prensipleri ihlal etmediğine hükmedilmiştir.⁴¹⁰

Karar'a göre bir devletin ülkesel sınırları içine giren suların, komşu devlet tarafından kirletilmesi durumunda, kirliliğe sebep olan devletin uluslararası sorumluluğu doğmaktadır.⁴¹¹ Bir devletin, diğer kıyıdaş devletin menfaatlerini ihlal edecek şekilde suyu kirletme, suyun kimyasal yapısını, ısısını, ya da diğer özelliklerini değiştirme hakkı bulunmamaktadır.⁴¹²

Lanoux Gölü Uluslararası Hakemlik Kararı, Trail Smelter Uluslararası Hakemlik Kararı ve Korfu Kanalı Kararı gibi kararlardan sonra, kendi mülkünü başkalarınınkine zarar vermeyecek şekilde kullan ilkesinin açıklandığı bir başka karar olması bakımından önem arz etmektedir.⁴¹³

⁴⁰⁸ MACCHESNEY, 1959, s. 160.

⁴⁰⁹ LAYLIN, BIANCHI, 1959, , s. 34 – 35.

⁴¹⁰ POPIEL, 1959, s. 4.

⁴¹¹ GÜNEŞ, 2015, s. 369.

⁴¹² İbid. , s. 376.

⁴¹³ POPIEL, 1959, s. 3.

2. Uluslararası Tehlike Sorumluluğu ve Uluslararası Sorumluluk İlişkisi

Uluslararası Hukuk Komisyonu, uluslararası tehlike sorumluluğuna ve uluslararası haksız fiil sorumluluğuna ilişkin kodifikasyon çalışmalarını ayrı ayrı yürütmüştür.⁴¹⁴ Çalışmalar neticesinde farklı taslak metinler hazırlamıştır. ⁴¹⁵ Bu sebeple, kodifikasyon çalışmalarının ardından, iki uluslararası sorumluluk rejimi arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekmektedir.

İngilizce’de sorumluluğu ifade etmek üzere iki farklı kelime kullanılmaktadır. Bu kelimeler: Liability ve Responsibility’dir.⁴¹⁶ Sorumluluk; Fransızca, İspanyolca, İtalyanca gibi diğer dillerde tek bir kelime ile ifade edilmektedir.⁴¹⁷ İngilizce’deki Liability ve Responsibility ayrımının diğer dillerde söz konusu olmaması, uluslararası sorumluluğunun yorumlanması bakımından sorun teşkil etmektedir.⁴¹⁸

Liability ve Responsibility ayrımı, Uluslararası Hukuk Komisyonu çalışmaları sırasında 1973 yılında, Amerikan üye KEARNY tarafından önerilmiştir. KEARNY, Responsibility’nin sadece uluslararası haksız fiiller ile ilgili olarak kullanılması gerektiğini, uluslararası hukuka uygun faaliyetlerin gerçekleştirilmesinden

⁴¹⁴ BAL, 2006, s. 32.

⁴¹⁵ DUNK, s. 363.

⁴¹⁶ BOYLE, 1990, s. 9.

⁴¹⁷ BARBOZA, 2011, s. 22.

⁴¹⁸ DUNK, s. 363. Türkçe’de de sorumluluk tek bir kelime ile ifade edilmektedir. TDK’nın sorumluluk tanımı için bkz.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a0c3db4b8c1f0.85984361, 15. 11. 2017.

kaynaklanabilecek muhtemel zararlı sonuçlar için Liability'nin daha uygun olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁹

Uluslararası Hukuk Komisyonu, çalışmalarında Liability ve Responsibility ayrımı yapmaktadır. Uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili Taslak Maddeler'de Liability, uluslararası haksız fiil sorumluluğu ile ilgili Taslak Maddeler'de Responsibility kelimesi tercih edilmektedir.⁴²⁰ Bu durum Liability Responsibility ilişkisine özel önem verilmesini gerektirmektedir.⁴²¹ Ayrıca, Liability ve Responsibility, dolayısıyla uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası haksız fiil sorumluluğu arasındaki ilişkinin tartışılmasına, konu ile ilgili farklı görüşlerin ileri sürülmesine sebep olmaktadır.

Bir görüşe göre Liability ve Responsibility ayrımı, yanlış anlamadan kaynaklanmaktadır. Liability ve Responsibility aynı anlamı ifade etmektedir, ayrı ayrı incelenmeleri anlam karmaşasına sebep olmaktadır.⁴²² Teorik olarak, Liability'nin hangi gerekçeyle Responsibility'den ayrıldığı açık değildir. Pratik açıdan ise, Liability'nin kodifiye edilmeye elverişli olup olmadığı tartışmalıdır.⁴²³ Liability'nin uluslararası hukuk açısından bir dayanağı bulunmamaktadır.⁴²⁴ Ayrıca, Responsibility, Liability ile ilgili tüm hususları kapsamaktadır.⁴²⁵

⁴¹⁹ BARBOZA, 2011, s. 22.

⁴²⁰ İbid, 24.

⁴²¹ BARBOZA, 2002, s. 505.

⁴²² DUNK, s. 363.

⁴²³ BOYLE, 1990, s. 1

⁴²⁴ MOHAMED – AHMED, 1987, s. 75.

⁴²⁵ BARBOZA, 2002, s. 506. BARBOZA, 2011, s. 21.

Diğer görüşe göre Liability ve Responsibility, farklı şeyler ifade etmektedir.⁴²⁶ Liability ve Responsibility'nin birlikte incelenmesi anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.⁴²⁷ Responsibility, uluslararası hukuk çerçevesinde devletin uluslararası sorumluluğuna vurgu yapmaktadır. Liability ise daha çok özel hukuk çerçevesinde kullanılmaktadır ve kapsam olarak uluslararası hukuk ile sınırlı değildir.⁴²⁸ Liability, özel hukuklardan kaynaklanan talepleri ve bu taleplerden doğan sorumluluğu da kapsamaktadır.⁴²⁹ Responsibility'de devletin fiiline vurgu yapılması, Liability'de ise devletin faaliyetleri ile sınırlamanın söz konusu olmaması bahsedilen hususu doğrular niteliktedir.⁴³⁰ Uluslararası hukuk uygulamaları da, Liability ve Responsibility'nin farklı olduğuna işaret etmektedir.⁴³¹

Liability ve Responsibility'nin tarihsel kökenleri farklıdır. Liability'nin tarihsel gelişim sürecini Roma hukukuna kadar geriye götürmek ve kendi mülkünü başkalarınınkine zarar vermeyecek şekilde kullan ilkesine dayandırmak mümkündür. Responsibility'nin tarihsel gelişim süreci ise devletin, ülkesel sınırları içindeki yabancılara ve mallarına verilen zararlardan sorumlu tutulmasına dayanmaktadır.⁴³² Tarihsel kökenlerindeki farklılık, Liability ve Responsibility'nin birbirinden farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Liability'de uluslararası sorumluluğun sonucu olarak, karşılıklı menfaatlerin dengelenmesi söz konusudur ve tazminat ödenmektedir. Ancak, Liability sadece

⁴²⁶ İbid. , s. 22.

⁴²⁷ BARBOZA, 2002, s. 505.

⁴²⁸ BOYLE, 1990, s. 9. BAL, 2006, s. 34.

⁴²⁹ SUCHARİTKUL, 1996, s. 822. BAL, 2006, s. 34.

⁴³⁰ BOYLE, 199, s. 12

⁴³¹ MOHAMED – AHMED, 1987, s. 74.

⁴³² SUCHARİTKUL, 1996, s. 828.

tazminat ya da onarım ile ilgilenmemektedir. Liability, önemli sınıraşan zararın önlenmesi ile de ilgilenmektedir ve önemli sınıraşan zararı önlemeyi amaçlamaktadır.⁴³³ Responsibility'de ise uluslararası sorumluluğun sonuçları arasında; uluslararası haksız fiile son verme, uluslararası haksız fiilin tekrar edilmeyeceğine dair uygun güvenceleri sunma ve onarım yer almaktadır.⁴³⁴ Uluslararası sorumluluğun sonuçlarının farklı olması, Liability ve Responsibility'nin birbirinden farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Liability'de uluslararası sorumluluk için önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesinin ortaya çıkması gerekmektedir. Responsibility'de zarar uluslararası sorumluluğun şartları arasında yer almamaktadır.⁴³⁵ Uluslararası sorumluluğun şartları ve zarar ile ilgili bu durum, Liability ve Responsibility'nin birbirinden farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Zarar, Responsibility için uluslararası sorumluluğun şartları arasında yer almamasına rağmen önem arz etmektedir. Uluslararası sorumluluğun somut olayda ileri sürülebilmesi için Liability'de olduğu gibi zararın ortaya çıkması gerekmektedir.⁴³⁶ Bu durum, Liability ve Responsibility arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir.

Responsibility, uluslararası haksız fiili uluslararası sorumluluğun şartı olarak aramaktadır. Bu görüş, sorumluluğun klasik anlamından hareket etmekte ve uluslararası haksız fiil olmazsa gerçek anlamda bir uluslararası sorumluluk olmayacağı düşüncesine dayanmaktadır.⁴³⁷ Liability'de uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetler sebebiyle önemli sınıraşan zarara sebep olması tehlikesinin ortaya çıkması halinde

⁴³³ BARBOZA, 2011, s. 29.

⁴³⁴ BOYLE, 1990, s. 17.

⁴³⁵ BOYLE, 1990, s. 16. BARBOZA, 2002, s. 514.

⁴³⁶ DUNK, s. 364.

⁴³⁷ BARBOZA, 2011, s. 23.

uluslararası sorumluluk doğmaktadır. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nu uluslararası hukuka uygunluk ya da aykırılık ile ilgili değerlendirme yapmaktan kaçındığı için uluslararası hukukun yasaklamadığı faaliyetlerden sorumluluk ifadesini tercih etmektedir.⁴³⁸ Bahsedilen husus, Liability ve Responsibility'nin uluslararası sorumluluğun şartları bakımından birbirinden farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Liability'deki tehlikeli faaliyetlerin uluslararası hukuk tarafından yasaklanmamış olması, bu faaliyetler sonucu ortaya çıkan önemli sınıraşan zararın da yasaklanmadığı ve uluslararası hukuka uygun olduğu anlamına gelmemektedir. Uluslararası hukuka aykırılık Liability'de de söz konusudur ancak, tehlikeli faaliyetler değil ortaya çıkan önemli sınıraşan zarar bakımından.⁴³⁹

Tehlikeli faaliyetler ya da fiil bakımından uluslararası hukuka aykırılık şartı Liability ve Responsibility arasındaki farkı ortaya koymaktadır.⁴⁴⁰ Liability'deki tehlikeli faaliyetler uluslararası hukuka aykırılık teşkil etmemesine rağmen, ortaya çıkan önemli sınıraşan zarar bakımından uluslararası hukuka aykırılığın söz konusu olması ise Liability ve Responsibility arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir.

'Responsibility ile ilgili kodifikasyon çalışmalarında mevcut uluslararası hukuk kurallarının kodifikasyonu amacının, Liability ile ilgili kodifikasyon çalışmalarında ise uluslararası hukukun tedrici gelişimi amacının ön planda olması'⁴⁴¹ Liability ve Responsibility'nin birbirinden farklı olduğunu ortaya koyan bir başka husustur.

Liability ve Responsibility arasında kodifikasyon çalışmalarının amacı bakımından fark olmasına rağmen bu fark çok kesin ve net değildir. Hem mevcut

⁴³⁸ BOYLE, 1990, s. 12.

⁴³⁹ MOHAMED – AHMED, 1987, s. 76.

⁴⁴⁰ BARBOZA, 2002, s. 513.

⁴⁴¹ MOHAMED – AHMED, 1987, s. 79. KARLJ, s. 4.

kuralların kodifikasyonu hem de uluslararası hukukun tedrici gelişimi amacının iki uluslararası sorumluluk rejimi ile ilgili kodifikasyon çalışmaları bakımından da söz konusu olması, Liability ve Responsibility arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir.

Liability çerçevesinde uluslararası sorumluluğun sonuçlarının yerine getirilmemesi, bir uluslararası yükümlülüğün ihlali anlamına gelmektedir. Bir uluslararası yükümlülüğün ihlali halinde devreye Responsibility girmektedir.⁴⁴² Bu durum Liability ve Responsibility arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir.

Tarihsel gelişim süreci içinde yaşanan teknolojik gelişmeler sonucunda Liability'nin Responsibility'den hareketle ortaya çıkması, Responsibility'nin kapsamının oldukça genişlemesi ve çeşitli durumlarda Liability ile çakışabilecek hale gelmesi de Liability ve Responsibility arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir.⁴⁴³

Farklı uluslararası sorumluluk rejimleri olarak Liability ve Responsibility'nin yakın ilişki içinde olduğu yukarıda bahsedilen hususlardan anlaşılmaktadır. Bu ilişki sebebiyle, Liability ve Responsibility'nin birbirinden tamamen ayrılabilmesi mümkün değildir.⁴⁴⁴

Aralarındaki yakın ilişki Liability ve Responsibility'nin bazı durumlarda çakışmasına sebep olmaktadır.⁴⁴⁵ Bu sebeple hangi durumlarda Liability hangi durumlarda Responsibility'nin uygulanacağı belirlenmeli, aynı faaliyetler ya da fiil ile ilgili iki defa uluslararası sorumluluğun işletilmesi önlenmelidir. Başka bir ifade ile, Liability ve Responsibility birbiriyle çakışmayacak ve fakat birbirini tamamlayacak şekilde yorumlanmalıdır.

⁴⁴² SUCHARİTKUL, 1996, s. 832 – 833.

⁴⁴³ İbid. , s. 821 – 824.

⁴⁴⁴ İbid. , s. 838.

⁴⁴⁵ İbid. , s. 831.

Liability ve Responsibility, faaliyetler ya da fiil sonucu zararın ortaya çıktığı durumlarda çakışabilmektedir. Liability için önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi ya da önemli sınıraşan zararın ortaya çıkması gerekmektedir. Responsibility ise zararı şart olarak aramamasına rağmen zararın ortaya çıktığı durumlarda uygulanabilmektedir. Sonuç olarak, zarar ortaya çıktıysa Liability'nin uygulanabileceği durumlarda Responsibility de uygulanabilmektedir.

Birlikte uygulamanın önüne geçmek için, Liability ve Responsibility'nin hangi durumlarda uygulanacağını açık ve net olarak belirlemek, Liability ve Responsibility'yi aralarında herhangi bir boşluk kalmasına ya da çakışma olmasına imkan bırakmayacak, birbirini tamamlayacak şekilde yorumlamak gerekmektedir. Bu şartlar altında zarara sebep olan fiil uluslararası haksız fiil teşkil ediyorsa Responsibility, zarara sebep olan faaliyetler uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetler ise Liability'nin uygulanması yoluna gidilmelidir.⁴⁴⁶

Liability ve Responsibility'yi birbirini tamamlayacak şekilde yorumlarken, responsibility ile ilgili Taslak Maddeler m. 29/b ve m. 55'ten hareket edilebilir. Taslak Maddeler m. 29/b' ye göre, uluslararası hukuka aykırılığı ortadan kaldıran sebeplerin bulunması, uluslararası haksız fiilin sebep olduğu zararın onarılmasına engel teşkil etmemektedir.⁴⁴⁷ Uluslararası hukuka aykırılığın ortadan kalktığı hallerde uluslararası sorumluluk Liability çerçevesinde tesis edilebilir ve zararın onarımı Liability çerçevesinde gerçekleştirilebilir.

Responsibility ile ilgili Taslak Maddeler m. 55'e göre ise Taslak Maddeler, bir uluslararası haksız fiilin varlığına ilişkin şartların ya da bir devletin uluslararası sorumluluğunun kapsamının ya da bunun çalıştırılmasına ilişkin hususların, uluslararası

⁴⁴⁶ DUNK, s. 368.

⁴⁴⁷ SUCHARİTKUL, 1996, s. 833.

hukukun özel hükümleri ile düzenlendiği hallerde ve ölçüde uygulanmaz. Bu düzenleme, uluslararası tehlike sorumluluğunun kapsamına giren faaliyetler söz konusu olduğunda, uluslararası haksız fiil sorumluluğunun devre dışı kalacağını ortaya koymaktadır.



ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEHLİKELİ FAALİYETLERİN DOĞURACAĞI ZARARI ÖNLEME YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Taslak Maddeler’de öncelikle genel bir yorum yapılmıştır. Bu yoruma göre Taslak Maddeler, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içeren tehlikeli faaliyetlere izin verilmesi, faaliyetlerin düzenlenmesi ve önemli sınıraşan zararın önlenmesi ile ilgilidir. Bir yükümlülük olarak önleme, önemli sınıraşan zararın ortaya çıkmasından önceki durum ile ilgilidir. Önleme yükümlülüğü ilgili devletlerin önleyici ya da telafi edici tedbirleri almasını gerektirmektedir.⁴⁴⁸

Önleme yükümlülüğü konusunun çok önemli ve güncel olduğu varsayılmaktadır. Onarım ya da tazminat yükümlülüğünün aksine önleme yükümlülüğüne yapılan vurgunun birçok önemli boyutu vardır. Önleme bir politika olarak benimsenmelidir. Çünkü, zarar çoğu zaman, olay ya da kazadan önceki durumu yeniden tesis edecek şekilde onarılamaz. Her durumda bir politika olarak önleme, onarımdan iyidir.⁴⁴⁹

Tehlikeli faaliyetlerin sebep olabileceği önemli sınıraşan zararın önlenmesi, Rio Bildirisi 2. ilkede vurgulanmıştır ve UAD’nin Nükleer Silahların Tehdidi ya da Kullanımının Hukukiliği Danışma Görüşü’yle onaylanmıştır ve uluslararası hukukun bir parçasını teşkil etmektedir.⁴⁵⁰

Önleme yükümlülüğü, Çevre ve Gelişime Dair Dünya Komisyonu, Çevre Hukuku Uzman Grubu’na (Brundtland Komisyonu) da vurgulanmıştır. Grup

⁴⁴⁸ Taslak Maddeler Genel Yorum Paragrafi 1.

⁴⁴⁹ Taslak Maddeler Genel Yorum Paragrafi 2. BARBOZA, 2002, s. 500.

⁴⁵⁰ Taslak Maddeler Genel Yorum Paragrafi 3.

tarafından, sınır aşan doğal kaynaklar ve çevresel müdahaleler açısından önerilen 10. maddeye göre, devletler 11. ve 12. maddelerde yer alan düzenlemelere halel getirmeksizin tüm sınır aşan çevresel zararı ya da esaslı zarara sebep olmaya ilişkin önemli tehlikeyi örneğin küçük ya da önemsiz olmayan zararı azaltmalı ya da önlemelidirler. Önleme ilkesi, Trail Smelter Uluslararası Hakemlik kararında, Stockholm Bildirisi 21. ilkede, Rio Bildirisi 2. ilkede, Genel Kurul'un 2995 (XXVII) sayılı ve 15 Aralık 1972 tarihli devletlerin çevre konusunda iş birliği etmesi ile ilgili kararında da vurgulanmaktadır. Bu ilke ayrıca, devletlere çevre konusundaki davranışları ile ilgili bir rehber teşkil eden ilkeler de de yer almaktadır. Bu ilkeler, BM Çevre Programı tarafından 1978'de kabul edilmiştir ve iki ya da daha fazla devlet tarafından paylaşılan doğal kaynakların uyumlu şekilde kullanılması ve korunması ile ilgilidir.⁴⁵¹

Çevreye, kişilere ve mallara yönelik sınıraşan zararın önlenmesi, çevrenin korunması, nükleer kazalar, uzay nesnelere, sınıraşan sular, tehlikeli atıkların yönetimi ve deniz kirliliğinin önlenmesi ile ilgili pek çok uluslararası sözleşmede önemli bir ilke olarak kabul edilmektedir.⁴⁵²

Taraf devletler, BM Genel Kurulu'na uluslararası hukukun gelişimi ve kodifikasyonu için çalışmalar başlatma ve tavsiyelerde bulunma yetkisi veren BM Andlaşması m. 13/1/a'yı, devletlerin ülkesel sınırları içindeki veya yetki ya da kontrolleri altındaki alanlardaki doğal kaynakları üzerindeki egemenliğini ve ayrıca devletlerin ülkesel sınırları içindeki veya yetki ya da kontrolleri altındaki faaliyetlere izin verme ya da bu faaliyetleri gerçekleştirme konusundaki özgürlüklerinin sınırsız olmadığını akıllarında tutarak, Rio Bildirisi'ni hatırlatarak ve uluslararası iş birliğinin

⁴⁵¹ Taslak Maddeler Genel Yorum Paragrafı 4.

⁴⁵² Taslak Maddeler Genel Yorum Paragrafı 5.

geliştirilmesinin öneminin farkında olarak Taslak Maddeler konusunda anlaşmışlardır.⁴⁵³

Ön söz, önleme yükümlülüğünün genel çerçevesini, Uluslararası Hukuk Komisyonu'na uluslararası hukuku geliştirme ve kodifiye etme konusunda verilen yetkiyi göz önünde bulundurarak anlatmaktadır. Önleme yükümlülüğünün kapsamına giren faaliyetler devletlerin karşılıklı çıkarları konusunda uzlaşmalarını ve iş birliği etmelerini gerektirmektedir. Devletler doğal kaynaklarını geliştirmek için formüller oluşturma ve kendi nüfuslarının ihtiyaçlarını karşılamak için faaliyetler gerçekleştirme ya da bu faaliyetlere izin verme konusunda serbesttirler. Ancak, devletler bunu yaparken diğer devletlerin menfaatlerinin dikkate alınmasını garanti etmelidir. Bu durum, devletlerin yetkilerinin sınırsız olmadığını ortaya koymaktadır.⁴⁵⁴

Tehlikeli faaliyetlerin sebep olabileceği önemli sınıraşan zararın önlenmesi, Rio Bildirisi'ne dahil genel ilkelerde ve çevre ve gelişme konuları arasındaki yakın ilişkiyi vurgulayan diğer ilkelerde görülebilir. Ön sözün 4. paragrafında Rio Bildirisi'ne yapılan genel atıf, bu bildirideki tüm ilkelerin etkileşimli yapısının önemine işaret etmektedir. Bahsedilen husus, uygun olduğunda Taslak Maddeler'in yorumlarında Rio Bildirisi'nin özel bazı ilkelerine vurgu yapılmasına engel teşkil etmemektedir.⁴⁵⁵

I. Önleme Yükümlülüğünün Kapsamı

Önleme yükümlülüğü ile ilgili terimlerin kullanımı, Taslak Maddeler m. 2'de düzenlenmektedir. Taslak Maddeler m. 2'de düzenlenen terimlerin kullanımı, Taslak Maddeler m. 1'de düzenlenen Taslak Maddeler'in kapsamını sınırlamaktadır. Bu

⁴⁵³ Taslak Maddeler Ön Söz.

⁴⁵⁴ Taslak Maddeler Ön Söz Yorum Paragrafı 1.

⁴⁵⁵ Taslak Maddeler Ön Söz Yorum Paragrafı 2.

sebeple Taslak Maddeler m. 1'den önce Taslak Maddeler m. 2'nin incelenmesi gerekmektedir.

Taslak Maddeler m. 2/a'da, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi, felaket boyutunda sınıraşan zarara sebep olmaya ilişkin düşük olasılığı ve önemli sınıraşan zarara sebep olmaya ilişkin yüksek olasılığı kapsamaktadır.⁴⁵⁶ Uluslararası Hukuk Komisyonu, Taslak Maddeler'i hazırlarken tehlike ve zararı ayrı ayrı incelemek yerine, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesini incelemeyi tercih etmiştir. Aralarındaki ilişki sebebiyle, tehlike ve zarar birlikte incelenmiştir. Önemli sıfatı, tehlike ve zararın ikisini birlikte nitelemektedir.⁴⁵⁷

⁴⁵⁶ FITZMAURICE, 1999 – 2000, s. 57. JAIN, 2008, s. 15.

⁴⁵⁷ Taslak Maddeler m. 2, Yorum Paragrafı 1. Çevre hukukunun konusunu teşkil eden çevre sorunlarından biri kirliliktir. Kirlilik, çevresel bozulmayı da içeren geniş kapsamlı bir kavramdır. Çevre hukuku açısından kirliliğin bazı unsurları bulunmaktadır. Bu çerçevede kirliliğin doğal felaketlerden değil, insan faaliyetlerinden kaynaklanması gerekmektedir. Kirlilik; istenmeyen gelişmeleri, önemli sonuçları, zararlı ve olumsuz etkileri ifade etmektedir. Bahsedilen olumsuz etkiler, insan sağlığı, çevresel ve maddi varlıklar üzerinde ortaya çıkmaktadır. Kirlilik için olumsuz etkilerin ortaya çıkmış olması gerekmemektedir, bu etkilerin ortaya çıkma tehlikesi yeterlidir. Kirleticiler arasında düşük ve yüksek yoğunluklu, en çok tehlikeli ve en az tehlikeli kirleticiler ayrımı yapılabilmektedir. Ayrıca, kirlilik yerel olarak ortaya çıksa da küresel etkileri beraberinde getirmektedir YILMAZ TURGUT, 2017, s. 281 – 285. Uluslararası çevre hukukunun konusunu teşkil eden kirlilik, uluslararası tehlike sorumluluğunun konusunu teşkil eden önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi ile genel olarak örtüşmektedir. Önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesinin; kirliliğe benzer şekilde insan faaliyetlerinden kaynaklanması, insan sağlığı, çevresel ve maddi varlıklar üzerindeki önemli ve olumsuz etkileri ve bu etkilerin ortaya çıkma tehlikesini içermesi, felaket boyutunda sınıraşan zarar ve önemli sınıraşan zarar ayrımı gibi ayrımlara tabi tutulabilmesi uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Taslak Maddeler açısından önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi, bir tehlikenin gerçekleşmesi olasılığı ve zararlı etkilerinin büyüklüğünün birleşik etkisine vurgu yapmaktadır. Bu düzenleme, 'BM Avrupa İçin Ekonomik Komisyon'⁴⁵⁸ tarafından 1990'da kabul edilen 'Sınıraşan İç Suların Kazalar Dolayısıyla Kirlenmesine Dair Davranış Kodu'ndan⁴⁵⁹ etkilenmiştir. Kod m. 1/f'e göre tehlike, istenmeyen bir olay meydana gelmesi olasılığı ve zararlı etkilerinin büyüklüğünün birleşik etkisini ifade etmektedir. Tehlike ve zararın birleşik etkisine dayalı tanım, Taslak Maddeler'e uygundur. Taslak Maddeler'in uygulanması için, tehlike ve zararın birleşik etkisi önemli seviyeye varmalıdır. Tehlike ve zararın birleşik etkisinin önemli seviyeye varması şartı aranarak önleme yükümlülüğü, her türlü faaliyetle ilgili olarak uygulanmaması için etkili şekilde sınırlanmıştır. Amaç, ilgili devletlerin menfaatleri arasında gerçek bir denge sağlamaktır.⁴⁶⁰ Başka bir ifade ile, tehlike ve zararın birleşik etkisinin önemli seviyeye varması şartı aranarak, önleme yükümlülüğünün belli faaliyetler ile sınırlanması ve ilgili devletlerin menfaatleri arasında gerçek bir denge sağlanması hedeflenmektedir.

Önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi ile ilgili tanım, tehlike ve zararın birleşik etkisinin hangi durumlarda önemli sayılacağına dair bir çeşitlilik ortaya koymaktadır. Bu tanım, iki çeşit faaliyete atıf yapmaktadır. Biri, felaket boyutunda sınıraşan zarara sebep olmaya ilişkin düşük olasılık içeren, fevkalade tehlikeli

⁴⁵⁸ BM Avrupa İçin Ekonomik Komisyon hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.unece.org/info/ece-homepage.html>, 20. 12. 2017.

⁴⁵⁹ Davranış Kodu için bkz. *Code of Conduct on Accidental Pollution of Transboundary Inland Waters*, <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/eur16417.pdf>, 20. 12. 2017.

⁴⁶⁰ Taslak Maddeler m. 2, Yorum Paragrafı 2.

faaliyetlerdir. Diğeri ise önemli sınıraşan zarara sebep olmaya ilişkin yüksek olasılık içeren, tehlikeli faaliyetlerdir.⁴⁶¹

Tehlikeli faaliyetler, felaket boyutunda olmasa da önemli sınıraşan zarara sebep olma olasılığı yüksek faaliyetlerdir. Bu noktada, önemli sınıraşan zarara sebep olma olasılığı düşük faaliyetlerin, tehlikeli faaliyetler ve dolayısıyla Taslak Maddeler kapsamına girmediği belirtilmelidir. Taslak Maddeler m. 2/a'da yer alan içermek kelimesi, yapılan tanımın hangi faaliyetlerin Taslak Maddeler'in kapsamına girdiğini belirleme konusunda bir çeşitlilik ortaya koyduğuna işaret etmektedir.⁴⁶²

Önemli ifadesinin içeriği net değildir, bu sebeple her somut durumun özelliğine göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu ifade, hukuki belirlemelerden çok olgusal hususlar, somut durumlar ile ilgilidir ve ortaya çıkarılabilir olandan daha fazla zararı gerektirmektedir. Ancak, zararın ciddi, esaslı seviyesine varmasını gerektirmemektedir. Önemli sınıraşan zarar, başka bir devlette insan sağlığı, endüstri, mülkiyet, çevre ya da tarımda ortaya çıkan zararlı etkilerdir. Zararlı etkiler, objektif ve olguya dayalı standartlarla ölçülmeye elverişli olmalıdır.⁴⁶³

Evrenin ekolojik bütünlüğü, politik sınırları tanımamaktadır. Devletlerin ülkesel sınırları içinde gerçekleştirdikleri uluslararası hukuka uygun faaliyetler, diğer devletleri de etkilemektedir. Devletlerin ülkesel sınırları içinde gerçekleştirdikleri faaliyetlerin, diğer devletler üzerindeki etkileri, önemli sınıraşan zarar seviyesine varmadığı sürece katlanılabilir etkilerdir.⁴⁶⁴ Bu durum katlanılabilir olan ve olmayan etkiler arasındaki sınırın belirlenmesini gerektirmektedir.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ BARBOZA, 2011, s. 5.

⁴⁶² Taslak Maddeler m. 2, Yorum Paragrafı 3.

⁴⁶³ Taslak Maddeler m. 2, Yorum Paragrafı 4.

⁴⁶⁴ Taslak Maddeler m. 2, Yorum Paragrafı 5.

Katlanılabilir olan ve olmayan etkiler arasındaki sınırın ne olacağı ile ilgili ifadeler, Trail Smelter ve Lanoux Gölü Uluslararası Hakemlik Kararları'nda yer almaktadır. 'Trail Smelter Uluslararası Hakemlik Kararı'nda ciddi sonuçlar ifadesi'⁴⁶⁶, Lanoux Gölü Uluslararası Hakemlik Kararı'nda ise ciddi şekilde ifadesi tercih edilmektedir. Çeşitli uluslararası andlaşmalarda; önemli, ciddi, esaslı ifadeleri katlanılabilir olan ve olmayan etkiler arasındaki sınırı belirtmek üzere kullanılmaktadır. Önemli ifadesi, katlanılabilir olan ve olmayan etkiler arasındaki sınırı belirtmek üzere diğer hukuki belgelerde ve ulusal hukuklarda da kullanılmaktadır.⁴⁶⁷

Önemli ifadesi, objektif ve olguya dayalı kriterlerle tanımlanmalıdır. Önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi tespit edilirken somut durumun özelliğine uygun bir değerlendirme yapılmalıdır. Değerlendirme yapılırken içinde bulunulan zaman dilimi ve bu zaman diliminin gerekleri dikkate alınmalıdır. Örneğin özel bir zarar, belli bir zamanda önemli sayılmayabilir. Çünkü, o zamanın bilimsel bilgisi ya da değerlendirmesi, o kaynağa çok fazla değer atfetmeyebilir. Belli bir süre sonra bu görüş değişebilir ve aynı zarar önemli bir zarar olarak görülebilir.⁴⁶⁸

Taslak Maddeler m. 2/b, Taslak Maddeler açısından zararı tanımlamaktadır.⁴⁶⁹ Bu tanıma göre zarar; kişilere, mallara ve çevreye verilen zarardır.⁴⁷⁰ Çevresel zarar,

⁴⁶⁵ BARBOZA, 2011, s. 10 – 11.

⁴⁶⁶ İbid. , s. 11.

⁴⁶⁷ Taslak Maddeler m. 2, Yorum Paragrafı 6.

⁴⁶⁸ Taslak Maddeler m. 2, Yorum Paragrafı 7.

⁴⁶⁹ Taslak Maddeler m. 2, Yorum Paragrafı 8.

⁴⁷⁰ FITZMAURICE, 1999 – 2000, s. 57. BARBOZA, 2011, s. 10.

önleme yükümlülüğünün temelinde yer alan zarar kavramının özünü teşkil etmektedir.⁴⁷¹

Taslak Maddeler m. 2/c’de sınıraşan zarar tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre sınıraşan zarar; ilgili devletler kaynak devlet ile ortak bir sınırı paylaşsınlar ya da paylaşmasınlar, kaynak devlet dışında başka bir devletin ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altındaki alanlarda ortaya çıkan zarardır. Sınıraşan zarar öncelikle, bir devletin ülkesel sınırları içinde gerçekleştirilen bir faaliyet sebebiyle başka bir devletin ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altında ortaya çıkan zararı kapsamaktadır. Bir devletin ülkesel sınırları içinde gerçekleştirilen faaliyetin, başka bir devletin açık denizdeki gemilerine ya da platformlarına zarar vermesi durumu bu kapsamdadır. Sınıraşan zarar ek olarak, bir devletin yetki ya da kontrolü altında gerçekleştirilen faaliyet sebebiyle, başka bir devletin ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altında ortaya çıkan zararı kapsamaktadır. Örneğin açık denizlerdeki platform ya da gemilerin diğer devletlerin ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altındaki alanlarda sebep oldukları zararlar bu kapsama girmektedir. Uluslararası Hukuk Komisyonu sınıraşan zararın gelecekte ortaya çıkabilecek tüm çeşitlerini öngöremez. Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun yapmak istediği şey, sınıraşan zarara maruz kalan devlet ile bu zarara ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altında gerçekleştirilen faaliyet ile sebep olan devleti birbirinden ayırmaktır.⁴⁷²

⁴⁷¹ FITZMAURICE, 1999 – 2000, s. 47. TÜTÜNCÜ, 2002, s. 902. Xue HANQIN, **Transboundary Damage in International Law**, Cambridge University Press, New York, 2003, s. 5. Tarun JAIN, ‘Transboundary Harm: An Environmental Principle in International Context’, **The Icfai University Journal of Environmental Law**, Vol. : 7, No : 4, 2008, s. 11.

⁴⁷² Taslak Maddeler m. 2, Yorum Paragrafı 9. Çevre hukukunun kapsamına giren küresel ölçekli sorunlardan biri kirliliktir. Küresel kirlilikler, coğrafi açıdan sınır tanımamaktadır ve kaynağı dışında başka ulusal yetki alanlarında olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Küresel kirlilikler, sınıraşan kirlilikler

Taslak Maddeler m. 2/d'ye göre kaynak devlet, Taslak Maddeler m. 1'in kapsamına giren faaliyetler, ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altında planlanan ya da gerçekleştirilen devlettir.⁴⁷³

Taslak Maddeler m. 2/e'de etkilenmesi muhtemel devlet tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre etkilenmesi muhtemel devlet, ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altında önemli sınıraşan zarar ortaya çıkma tehlikesi söz konusu olan devlettir. Tehlikeli faaliyet sebebiyle ortaya çıkan önemli sınıraşan zarar tehlikesinden etkilenmesi muhtemel birden fazla devlet olabilmektedir.⁴⁷⁴

Taslak Maddeler m. 2/f'de ilgili devletler tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre ilgili devletler ifadesi, hem kaynak devlete hem de etkilenmesi muhtemel devletlere birlikte atıf yapmaktadır.⁴⁷⁵

Taslak Maddeler m.1'de, Taslak Maddeler'in kapsamı düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre Taslak Maddeler, fiziksel sonuçları itibariyle önemli sınıraşan zarara

şeklinde de ifade edilmektedir. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 5. Küresel kirlilikler ile ilgili olarak yapılan tanım, sınıraşan zarar tanımı ile örtüşmektedir. Bu durum uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir. Çevre sorunlarının özelliklerinden biri evrensel nitelikte olmalarıdır. Yerel ölçeklerde kabul edilen sorunlar dahi uzun vadede bölgesel ya da evrensel etkiler yaratabilmektedir. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 10. Bu durum da, uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir. Çünkü uluslararası tehlike sorumluluğu doğuran faaliyetler de bir devletin ülkesel sınırları veya yetki ya da kontrolü altında gerçekleştirilmesine rağmen bu sınırların dışında bölgesel ya da evrensel etkiler yaratma tehlikesi içeren faaliyetlerdir.

⁴⁷³ Taslak Maddeler m. 2, Yorum Paragrafı 10.

⁴⁷⁴ Taslak Maddeler m. 2, Yorum Paragrafı 11.

⁴⁷⁵ Taslak Maddeler m. 2, Yorum Paragrafı 12.

sebepl olma tehlikesi içeren, uluslararası hukukun yasaklamadığı faaliyetlere uygulanabilir.⁴⁷⁶

Taslak Maddeler'in kapsamını düzenleyen Taslak Maddeler m. 1'in, Taslak Maddeler açısından kaynak devleti tanımlayan Taslak Maddeler m. 2/d ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Taslak Maddeler m. 2/d, Taslak Maddeler'in kapsamını sınırlamaktadır. Bu düzenlemeye göre, Taslak Maddeler'in kapsamına giren tehlikeli faaliyetlerin kaynak devletin ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altında gerçekleştirilmesi ya da planlanması gerekmektedir.⁴⁷⁷

Fiziksel sonuçları itibariyle önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içeren uluslararası hukukun yasaklamadığı tüm faaliyetler, Taslak Maddeler'in kapsamına girmektedir. Taslak Maddeler'in kapsamına giren faaliyetler çeşitlidir. Örneğin; fevkalade tehlikeli ve tehlikeli faaliyetler Taslak Maddeler'in kapsamına girmektedir. Fevkalade tehlikeli faaliyetler, felaket boyutunda sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içermektedir. Fevkalade tehlikeli faaliyetlerin felaket boyutunda sınıraşan zarara sebep olma olasılığı ise düşüktür. Bu çerçevede ortaya çıkabilecek zarar önemli, ciddi, esaslı sınıraşan zararın ötesindeki bir zarardır.⁴⁷⁸

Taslak Maddeler'in hazırlanması aşamasında, tehlikeli faaliyetleri sayan bir liste yapılması, bu listenin Taslak Maddeler'e eklenmesi, gelecekteki ihtiyaçlara göre listeye eklemeler yapılması ya da listeden bazı faaliyetlerin çıkarılması önerilmiştir. Buna paralel olarak, devletlere listeye ekleme ya da listeden çıkarma yapma imkanı verilmesi

⁴⁷⁶ JAIN, 2008, s. 14.

⁴⁷⁷ Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 1.

⁴⁷⁸ Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 2.

tartışılmıştır. Böylece, devletler ulusal düzenlemelerindeki önleme yükümlülüğü ile ilgili hususları listeye ekleyebilir ya da bu doğrultuda listeden çıkarma yapabilir. ⁴⁷⁹

Tehlikeli faaliyetleri sayan bir liste hazırlanması, bazı açılardan problem teşkil etmektedir. Hızla gelişen teknoloji, tehlikeli faaliyetleri sayan listenin, teknolojik gelişmeler doğrultusunda sürekli yenilenmesini gerektirmektedir. Ayrıca, nükleer faaliyetler ve uzay faaliyetleri gibi faaliyetler özel düzenlemelerin konusudur ve genel bir liste tüm tehlikeli faaliyetleri kapsayamayabilir. ⁴⁸⁰

Devletler yapacakları bölgesel ya da iki taraflı uluslararası anlaşmalar ile çeşitli faaliyetleri Taslak Maddeler'in kapsamına dahil edebilir. Ayrıca, devletler ulusal düzenlemeleri ile çeşitli faaliyetler bakımından önleme yükümlülüğünü getirip bu yükümlülüğü uygulayabilir. ⁴⁸¹

Taslak Maddeler'in kapsamını belirleyen 4 kriter söz konusudur. ⁴⁸² Bu kriterler; uluslararası hukukun yasaklamadığı faaliyetler, kaynak devletin ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altında gerçekleştirilme, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içermeye, fiziksel sonuçları itibariyle önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içermedir.

1. Uluslararası Hukukun Yasaklamadığı Faaliyetler

Taslak Maddeler'in kapsamını belirleyen ilk kriter, Taslak Maddeler'in kapsamına giren faaliyetlerin uluslararası hukukun yasaklamadığı faaliyetler

⁴⁷⁹ Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 3.

⁴⁸⁰ Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 4.

⁴⁸¹ Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 5.

⁴⁸² Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 5. FITZMAURICE, 1999 – 2000, s. 56. ÖZTURANLI, 2008, s. 120.

olmasıdır.⁴⁸³ Bu kriter, uluslararası tehlike sorumluluğunu, uluslararası haksız fiil sorumluluğundan ayırmaktadır. Uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili bu düzenleme etkilenmesi muhtemel devlete, gerçekleştirilen faaliyet uluslararası hukukun yasaklamadığı bir faaliyet olmasına rağmen, kaynak devletten önleme yükümlülüğüne uygun davranmasını talep etme imkanı vermektedir.⁴⁸⁴ Uluslararası tehlike sorumluluğunun en önemli özelliği, tehlikeli faaliyetler ile bir uluslararası yükümlülük ihlal edilmemesine rağmen, bu faaliyetlere sonuçlar bağlamasıdır.⁴⁸⁵

Etkilenmesi muhtemel devlet tarafından Taslak Maddeler'e bir faaliyet ile ilgili olarak başvurulması, bu devletin daha sonra aynı faaliyetin uluslararası hukukun yasakladığı bir faaliyet olduğunu ileri sürmesine engel teşkil etmemektedir.⁴⁸⁶

Önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi yükümlülüğünün yerine getirilmemesi, faaliyetin uluslararası hukukça yasaklandığı anlamına gelmemektedir. Böyle bir durumda önleme yükümlülüğün yerine getirilmesi için, sivil sorumluluk veya işletenin sorumluluğu ile birlikte devletin sorumluluğu devreye girebilmektedir. Taslak Maddeler, öncelikle risk yönetimi ile ilgilidir. Ayrıca, devletlerin iş birliği yapma yükümlülüğüne ve ilgili devletler arasında istişareye vurgu yapmaktadır. Taslak Maddeler, risk yönetimi sisteminin oluşturulması ve uygun olduğunda kullanılması konusunda etkilenmesi muhtemel devlete, kaynak devlet ile

⁴⁸³ FITZMAURICE, 1999 – 2000, s. 56. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 895. ÖZTURANLI, 2008, s. 120. BARBOZA, 2011, s. 5.

⁴⁸⁴ Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 6.

⁴⁸⁵ BARBOZA, 2011, s. 3.

⁴⁸⁶ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 896. ÖZTURANLI, 2008, s. 121.

birlikte hareket etme hakkı vermektedir. Bu hak, etkilenmesi muhtemel devlete faaliyeti veto etme imkanı vermemektedir.⁴⁸⁷

2. Kaynak Devletin Ülkesel Sınırları İçinde veya Yetki ya da Kontrolü Altında Gerçekleştirilme

Taslak Maddeler'in kapsamını belirleyen ikinci kriter, kaynak devleti tanımlayan Taslak Maddeler m. 2/d'de yer almaktadır. Kaynak devlet, Taslak Maddeler'in kapsamına giren faaliyet, ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altında gerçekleştirilen ya da planlanan devlettir. Bu düzenlemede ülkesel sınırlar, yetki ve kontrol olmak üzere üç farklı ifade kullanılmaktadır.⁴⁸⁸ Devletin yetki ya da kontrolü altında ifadesi, çeşitli belgelerde genel olarak kullanılan bir ifade olmasına rağmen Uluslararası Hukuk Komisyonu ülkesel sınırlar ifadesinin de kullanılmasını faydalı bulmuştur. Ülkesel sınırlar ifadesi, Taslak Maddeler'in kapsamına giren faaliyet ve devlet arasındaki ülkesel bağın önemine vurgu yapmaktadır.⁴⁸⁹

Taslak Maddeler açısından ülkesel yetki asıldır. Taslak Maddeler'in kapsamına giren faaliyet, bir devletin ülkesel sınırları içinde gerçekleştirildiğinde, bu devletin önleme yükümlülüğü doğmaktadır. Ülkesel sınırlar, devletin yetkilerinin tamamlayıcısı olarak değerlendirilmektedir. Taslak Maddeler'in kapsamına giren faaliyet ile ilgili yarışan yetkiler, söz konusu olduğunda ülkesel yetki öncelikli gelmektedir. Devlet bazı durumlarda uluslararası hukuk gereği ülkesel yetkisinin başka bir devlet lehine sınırlandırmasını kabul etmektedir. Örneğin, kıyı devletinin karasuları üzerindeki yetkisi zararsız geçiş hakkı ile diğer devletler lehine sınırlandırılmaktadır. Böyle durumlarda,

⁴⁸⁷ Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 6.

⁴⁸⁸ FITZMAURICE, 1999 – 2000, s. 56. TÜTÜNCÜ, 2002, s. 897. ÖZTURANLI, 2008, s. 121.

⁴⁸⁹ Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 7.

önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içeren faaliyeti gerçekleştiren devletin önleme yükümlülüğü söz konusudur. Çünkü, ülkesel yetkiye sahip olan devletin yetkileri faaliyeti gerçekleştiren devlet lehine sınırlanmış bulunmaktadır. Zararsız geçiş örneğinde bu hakkı kullanan devlet önleme yükümlülüğü altındadır.⁴⁹⁰

Taslak Maddeler açısından ülkesel sınırlar, devletin yetki ve kontrolü altındaki tüm alanları kapsamamaktadır. Yetki, devletin ülkesel sınırları içinde gerçekleştirdiği faaliyetlere ek olarak, uluslararası hukuka uygun şekilde ülkesel sınırları dışında otoritesini ve imkanlarını kullanabildiği alanlardaki faaliyetlerini de kapsamaktadır.⁴⁹¹ Uluslararası Hukuk Komisyonu yetkinin tanımının karmaşık olduğunun ve çoğu zaman tartışmaya sebep olduğunun farkındadır. Taslak Maddeler’de yetkiye ilişkin tüm tartışmaların sona erdirilmesi gibi bir amaç güdülmemektedir.⁴⁹²

Bazı durumlarda devlet ile faaliyet arasındaki ülkesel bağ, yer sebebiyle kurulamamaktadır. Örneğin, uzayda ya da açık denizde gerçekleştirilen faaliyetler bakımından böyle bir durum söz konusudur. Bayrak devletinin açık denizdeki yetkileri bu çerçevede değerlendirilebilmektedir.⁴⁹³ Açık deniz, hiçbir devletin egemenliğine tabi olmayan deniz alanıdır. Dolayısıyla açık denizde gerçekleştirilen faaliyet ile herhangi bir devlet arasında ülkesel bağ kurulamamaktadır. Buna rağmen, açık denizde

⁴⁹⁰ Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 8. Karasularının hukuki rejimi ve karasularından zararsız geçiş hakkı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aydoğan ÖZMAN, **Deniz Hukuku I: Kaynaklar, Kişiler, Nesnelere, Ulusal Deniz Alanları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s. 285 – 331.

⁴⁹¹ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 897.

⁴⁹² Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 9.

⁴⁹³ Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 10.

gerçekleştirilen faaliyetten bayrak devleti sorumlu tutulmaktadır. Çünkü, bu faaliyet bayrak devletinin yetkisi altında gerçekleştirilmektedir.⁴⁹⁴

Taslak Maddeler'in kapsamına giren faaliyet bakımından birden fazla devletin ortaklaşa yetkisi söz konusu olduğunda, devletler bireysel olarak ya da gerektiğinde ortaklaşa Taslak Maddeler'e uygun davranmalıdırlar.⁴⁹⁵

Devletin kontrolü altındaki faaliyetler ile ifade edilmek istenen, uluslararası hukuka aykırı şekilde devletin yetki kullandığı faaliyetlerdir.⁴⁹⁶ Devletin kontrolü altındaki faaliyetlerde devlet de facto yetki kullanmaktadır, hukuki açıdan yetki sahibi değildir. Hukuka aykırı müdahaleler, işgal ve ilhak bu durumun örnekleridir. Bu konuda UAD'nin Namibia Danışma Görüşü'ne atıf yapılabilir. Danışma Görüşü'nde, Güney Afrika'nın Namibia'da yarattığı ve sürdürdüğü durumun uluslararası hukuka aykırı olduğu ve Güney Afrika'nın kendi yönetimini Namibia'dan çekme yükümlülüğü altında olduğu belirtilmektedir. Divan, Güney Afrika'nın Namibia üzerindeki de facto kontrolüne hukuki sonuçlar bağlamaktadır. Güney Afrika, Namibia'da yarattığı ve sürdürdüğü durumdan sorumlu tutulmaktadır.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Açık denizin hukuki rejimi ve bayrak devleti kuralı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. KURAN, 2014, s. 275 – 294.

⁴⁹⁵ Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 11.

⁴⁹⁶ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 898.

⁴⁹⁷ Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 12. UAD'nin Namibia ile ilgili danışma görüşü için bkz. *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) Notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*, <http://www.icj-cij.org/files/case-related/53/053-19710621-ADV-01-00-EN.pdf>, 20. 12. 2017.

3. Önemli Sınıraşan Zarara Sebep Olma Tehlikesi İçerme

Taslak Maddeler'in kapsamını belirleyen üçüncü kriter, faaliyetin önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içermesidir.⁴⁹⁸ Önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi, Taslak Maddeler m. 2/a'da tanımlanmaktadır. Sınıraşan zarar ifadesi, sadece gerçekleştirildiği devletin ülkesel sınırları içinde zarara sebep olan, bu sınırlar dışında zarara sebep olma tehlikesi içermeyen faaliyetleri Taslak Maddeler'in kapsamı dışında bırakmaktadır. Önemli ifadesi ile ilgili tartışmalar için ise Taslak Maddeler m. 2'nin yorumlarına bakmak gerekmektedir.⁴⁹⁹

Tehlike, geleceğe yönelik olasılıklar ile ilgilidir. Faaliyetin gerçekleştirildiği anda tam olarak bilgilendirilmiş gözlemci tarafından bilinmeyen ya da bilinmeyen bir tehlike söz konusu ise, bu durum faaliyetin tehlikeli olduğu anlamına gelmemektedir. Faaliyetin gerçekleştirildiği anda tam olarak bilgilendirilmiş gözlemci tarafından bilinmeyen ya da bilinmeyen bir tehlike söz konusu olduğunda, bu faaliyet Taslak Maddeler'in kapsamı dışında kalmaktadır.⁵⁰⁰ Taslak Maddeler'in uygulanması için faaliyetin gerçekleştirildiği anda, tam olarak bilgilendirilmiş gözlemci tarafından bilinen ya da bilinebilir olan bir tehlike söz konusu olmalıdır. Tehlikeli faaliyeti gerçekleştirenler önemli sınıraşan zarar tehlikesinin farkında olmasalar, bu tehlikeyi hafife alsalar da, esasen bilinen ya da bilinebilir bir tehlike söz konusu olduğunda Taslak Maddeler uygulanmaktadır. Tehlike, objektif şekilde ele alınmalıdır. Objektif olarak tehlike, tam olarak bilgilendirilmiş gözlemci tarafından bilinen ya da bilinebilir olan tehlikedir.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ FITZMAURICE, 1999- 2000, s. 57. TÜTÜNCÜ, 2002, s. 898. ÖZTURANLI, 2008, s. 121.

⁴⁹⁹ Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 14.

⁵⁰⁰ JAIN, 2008, s. 14.

⁵⁰¹ Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 14.

Taslak Maddeler aksi bir durum ortaya çıkmadıkça bütün olarak uygulanır. Bu çerçevede daha önce tehlikeli olmayan bir faaliyet, bazı olaylar ve gelişmeler sonucunda zaman içinde tehlikeli bir faaliyete dönüşebilir. Örneğin, çok güvenli bir depo deprem sonucu tehlikeli hale gelebilir, bu durumda deponun faaliyete devam etmesi tehlike teşkil etmektedir ve Taslak Maddeler'in kapsamına girmektedir. Bilimsel gelişmeler belli bir yapı ya da materyaldeki çökme ya da başarısız olma tehlikesi içeren bir zayıflığı ortaya çıkarabilir. Bu durumda da Taslak Maddeler uygulanabilir hale gelir.⁵⁰²

4. Fiziksel Sonuçları İtibariyle Önemli Sınıraşan Zarara Sebep Olma Tehlikesi İçerme

Taslak Maddeler'in kapsamını belirleyen dördüncü kriter, önemli sınıraşan zararın, tehlikeli faaliyetlerin fiziksel sonucu olarak ortaya çıkmasıdır.⁵⁰³ Uluslararası Hukuk Komisyonu, Taslak Maddeler'in uygulanabilir olması için kapsamının sınırlanması gerektiğine ikna olmuştur. Bu sebeple, fiziksel olmayan sonuçlar ve devlet politikalarından kaynaklanabilecek siyasal, sosyoekonomik ve benzeri sınıraşan zararlar Taslak Maddeler'in kapsamı dışında bırakılmıştır.⁵⁰⁴ Uluslararası Hukuk Komisyonu'na göre Taslak Maddeler'in kapsamının sınırlanmasının en etkili yolu, faaliyetlerin fiziksel sonucu itibariyle önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içermesi şartının aranmasıdır.⁵⁰⁵

⁵⁰² Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 15.

⁵⁰³ FITZMAURICE, 1999 – 2000, s. 57. TÜTÜNCÜ, 2002, s. 899. ÖZTURANLI, 2008, s. 122. BARBOZA, 2011, s. 11.

⁵⁰⁴ HANQIN, 2003, s. 5.

⁵⁰⁵ Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 16.

Fiziksel bağ, faaliyet ile sınıraşan etkilerini birbirine bağlamaktadır ve özel bir sonuca vurgu yapmaktadır. Bu sonuç, faaliyetin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan ya da çıkabilecek olan bir sonuçtur. Taslak Maddeler'in kapsamına giren faaliyetlerin fiziksel bir özelliği bulunmaktadır ve bu faaliyetlerin sonuçları fiziksel özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, silah depolarının bulunması bu depoların illaki savaşta kullanılacağı anlamına gelmemektedir. Buna rağmen, silah depolanması felaket boyutunda sonuçlara sebep olabilecek tehlikeli bir faaliyettir.⁵⁰⁶

II. Önleme Yükümlülüğünün Esası

Önleme yükümlülüğü, Taslak Maddeler m. 3'te düzenlenmektedir. Taslak Maddeler m. 3'e göre kaynak devlet, önemli sınıraşan zararı önlemek ya da tehlikeyi en aza indirmek için bütün uygun önlemleri almalıdır.⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ Taslak Maddeler m. 1, Yorum Paragrafı 17.

⁵⁰⁷ FITZMAURICE, 1999 – 2000, s. 57. JAIN, 2008, s. 15. ÖZTURANLI, 2008, s. 122. Önleme ilkesi, çevre hukukunun temel ilkelerindedir. Çevre sorunları bakımından ilk aşamada, ortaya çıkmış sorunların çözülmesi yöntemi benimsenmiştir. Sonraki aşamada, çevre sorunlarının yıllar sonra ortaya çıkabileceği, onarılamaz zararlar doğurabileceği göz önünde bulundurularak önleme ilkesinin uygulanmasına ağırlık verilmiştir. Önleme ilkesinin uygulanması, zararın onarılmasından daha az maliyetlidir. Bu ilkenin işlevini gerçekleştirmesi, faaliyetin en erken aşamalarından başlayarak tüm aşamalarında uygulanmasına bağlıdır. Önleme tedbirlerinin faaliyetin en erken aşamalarından itibaren alınması durumunda, çevresel zarar büyük ölçüde önlenmektedir. Çevre hukukunun onarımı hedeflemeyen ilkelerinin çoğu, doğrudan ya da dolaylı olarak çevresel zararı önlemeyi hedeflemektedir. Önleme ilkesinin uygulanması için, tehlikenin gerçek olması gerekmektedir. Bu durum önleme ilkesinin zayıf noktasını teşkil etmektedir. Çünkü, tehlikenin gerçekliğinin belirlenmesi ile ilgili bir bilimsel belirsizlik söz konusu olabilmektedir. Tehlikenin gerçekliğinin belirlenmesi ile ilgili bilimsel belirsizlik durumlarında ve önleme ilkesinin uygulanması tehlikeye düştüğünde devreye ihtiyat ilkesi girmektedir. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 126. Taslak Maddeler m. 3' te düzenlenen önleme yükümlülüğü, uluslararası çevre hukukunun

1. Kendi Mülkünü Başkalarınınkine Zarar Vermeyecek Şekilde Kullan İlkesi

Taslak Maddeler m. 3, sic utere tuo ut alienum non leads, kendi mülkünü başkalarınınkine zarar vermeyecek şekilde kullan ilkesine dayanmaktadır.⁵⁰⁸ Kendi mülkünü başkalarınınkine zarar vermeyecek şekilde kullan ilkesi, Stockholm Bildirisi'nde de yer almaktadır. Stockholm Bildirisi 21. ilke'ye göre devletler, BM Andlaşması ve uluslararası hukuk ilkelerine göre doğal kaynaklarını kullanma ve çevresel politikalarını oluşturma konusunda egemenlikten kaynaklanan haklara sahiptirler. Bununla birlikte, devletlerin yetki ya da kontrolleri altındaki faaliyetler ile diğer devletlerin ya da ulusal yetki alanlarının dışındaki alanların çevresine zarar vermeme yükümlülüğü bulunmaktadır.⁵⁰⁹

önleme ilkesi ile örtüşmektedir. Bu durum, uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır.

⁵⁰⁸ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 904. BARBOZA, 2011, s. 4.

⁵⁰⁹ Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 1. FITZMAURICE, 1999 – 2000, s. 49. Maria FLEMME, **Due Diligence in International Law**, Master Thesis, University of Lund Faculty of Law, Lund, 2004, s. 12. SANDS vd. , 2012, s. 190 – 200. Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna Dair Sözleşme'de, Taslak Maddeler ile getirilen önleme yükümlülüğüne paralel bir düzenleme bulunmaktadır. Bu düzenleme, Sözleşme'nin 7. maddesinde yer almaktadır. Önemli zarar vermeme yükümlülüğü başlıklı maddeye göre su yolu devletleri, ülkelerindeki uluslararası su yolunu kullanırken, diğer su yolu devletlerine önemli zarar vermeyi önleyecek tüm uygun tedbirleri alacaklardır. Sözleşme metni için bkz. *Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses*, http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf, 22. 12. 2017. Sözleşme'nin Türkçe çevirisi için bkz. Dolunay ÖZBEK DALYAN, 'BM Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme', **İHFİM**, Cilt: LV, No : 4, 1997, s. 363 - 377. Sözleşme 2014'te yürürlüğe girmiştir. TC, Sözleşme'nin tarafı değildir. TC'nin Sözleşme ve konu ile ilgili görüşleri için bkz. Hüseyin PAZARCI, **Türk Dış Politikasının Başlıca Sorunları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015, s.

Stockholm Bildirisi 21. ilke ile devletlerin egemenliklerine getirilen sınırlama, Taslak Maddeler m. 3 ve devamı ile daha belirgin hale getirilmektedir.⁵¹⁰

Stockholm Bildirisinde ve çeşitli bildirimlerde yer alan uluslararası çevre hukuku ile ilgili ilkelerin uygulanmasının, uluslararası çevre hukuku ile sınırlanmaması gerekmektedir. Çünkü, bu ilkelerin daha genel bir niteliği söz konusudur ve uluslararası tehlike sorumluluğu ile ilgili olarak da uygulanabilirler.⁵¹¹

Taslak Maddeler m. 3 ve m. 4, Taslak Maddeler'in ve dolayısıyla önleme yükümlülüğünün temelini teşkil etmektedir. Bu düzenlemeler, önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi konusunda devletlerin yükümlülüklerini spesifik olarak tanımlamaktadır. Taslak Maddeler m. 3, kaynak devletin önemli sınıraşan zararın önlenmesi konusundaki öncelikli yükümlülüğünü vurgulamaktadır. Önemli sınıraşan zararın tamamen önlenmesi mümkün değilse kaynak devlet, tehlikeyi en aza indirmek için çabalamalı, bu konuda elinden gelenin en iyisini yapmalıdır. Kaynak devletin öncelikli yükümlülüğü, önemli sınıraşan zararı önlemektir. Bunun mümkün olmaması halinde kaynak devletin tehlikeyi en aza indirme yükümlülüğü ikincil yükümlülük olarak devreye girmektedir. Tehlikenin en aza indirilmesi ile ifade edilmek istenen, zarar olasılığının en düşük seviyeye indirilmesi amacının güdülmesidir.⁵¹²

228 - 235. Sözleşme ile getirilen düzenlemeler ve kıyıdaş devletlerin sınıraşan sular üzerindeki kullanım hakkı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Münevver AKTAŞ ACABEY, **Sınıraşan Sular Hukuki Rejim Dicle - Fırat ve Türkiye'nin Diğer Sınıraşan Suları**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2006.

⁵¹⁰ Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 2.

⁵¹¹ BARBOZA, 2011, s. 4.

⁵¹² Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 3. ÖZTURANLI, 2008, s. 123.

Taslak Maddeler’de öncelikli yükümlülük olarak yer alan önemli sınıraşan zararın önlenmesi, genel olarak onarımdan daha iyidir.⁵¹³ Önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi, hukuki araçlarla ve belli önlemlerle en aza indirilmeye çalışılmalıdır. Önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi ile mücadele edilmelidir. İnsanın gelişimini durdurmadan riskin tamamen ortadan kaldırılması mümkün değildir. Günümüzde içinde yaşadığımız toplum, ‘risk toplumdur’⁵¹⁴. Bu çerçevede, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesinin önlenmesinin mümkün olmadığı durumlarda benimsenebilecek en iyi çözüm yolu, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesinin en aza indirilmesi için çalışılmasıdır.⁵¹⁵

Taslak Maddeler m. 3, bir ilkenin beyan edilmesi niteliğindedir. Bu düzenleme, devletlerin önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi için bütün uygun önlemleri almasını gerektirmektedir. Bütün uygun önlemler ifadesi, Taslak Maddeler’de önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi için getirilen tüm spesifik eylemlere ve adımlara işaret etmektedir. Taslak Maddeler m. 3, m. 9 ve m. 10 ile birlikte uyumlu bir bütün oluşturmaktadır. Bu sebeple, Taslak Maddeler m. 3’ün, m. 9 ve m. 10 ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu maddeler birbirini tamamlamaktadır. Taslak Maddeler m. 3, kaynak devlete, uluslararası hukukça kabul edilmiş standartlara uygun ulusal düzenlemeleri yapma ve uygulama yükümlülüğü yüklemektedir. Uluslararası hukukça kabul edilmiş standartlar, önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi için alınması gereken uygun önlemlerin belirlenmesi konusunda bir referans noktası teşkil etmektedir.⁵¹⁶

⁵¹³ BARBOZA, 2011, s. 4.

⁵¹⁴ Ulrich BECK, **Risk Society: Towards a New Modernity**, Sage, London, 1992, s. 3.

⁵¹⁵ BARBOZA, 2011, s. 9.

⁵¹⁶ Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 4.

Taslak Maddeler m. 3 ile getirilen önleme yükümlülüğü, sadece önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içeren faaliyetler için uygulanabilmektedir. Kaynak devletin önleme yükümlülüğü, Taslak Maddeler'in kapsamına giren faaliyetlerin öngörülemeyen sonuçları için söz konusu değildir. Öngörülemeyen tehlikeler, kaynak devletin önleme yükümlülüğünün kapsamına girmemektedir. Öte yandan önleme yükümlülüğü, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içerdiği tam olarak belirlenmiş faaliyetler ile de sınırlanamamaktadır. Bu yükümlülük, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içeren faaliyetlerin tanımlanmasını da kapsamaktadır. Tanımlama işlemi, önleme yükümlülüğünün devamı niteliğindedir.⁵¹⁷

Önleme yükümlülüğü, Taslak Maddeler'in kapsamına giren faaliyetlerle ilgili tüm devletleri ilgilendirmektedir. Kaynak devletin önleme yükümlülüğünü yerine getirmek için uygulayabileceği yöntemler; konu ile ilgili yasaların uygulanması için gerekli hukuki, idari ya da diğer eylemleri, idari kararları ve kaynak devletin benimseyebileceği politikaları kapsamaktadır.⁵¹⁸

2. Özen Yükümlülüğü

Önleme yükümlülüğü, 'özen yükümlülüğüdür'^{519,520} Özen yükümlülüğü çerçevesinde kaynak devletin davranışına bakarak, Taslak Maddeler'e uygun davranıp davranmadığı belirlenmektedir. Kaynak devlet, önleme yükümlülüğünü yerine getirmek

⁵¹⁷ Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 5.

⁵¹⁸ Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 6.

⁵¹⁹ Özen yükümlülüğü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Robert P. BARNIDGE, 'The Due Diligence Principle Under International Law', **ICLR**, Vol. : 8, No : 1, 2006, s. 81 – 121.

⁵²⁰ FITZMAURICE, 1999 – 2000, s. 57. FLEMME, 2004, s. 13. JAIN, 2008, s. 17.

için mümkün olan en iyi performansı sergilemelidir. Önleme ve özen yükümlülüğü, eğer mümkün değilse önemli sınıraşan zararın önlenmesini garanti etmemektedir.⁵²¹

Özen yükümlülüğü, çevrenin korunması konusunda temel kriterlerden birini teşkil etmektedir. Özen yükümlülüğü ile ilgili düzenlemeler; uluslararası andlaşmalarda, uluslararası konferans ya da örgütlerin karar ve raporlarında yer almaktadır. 1986'da Almanya ve İsviçre arasında yaşanan uyuşmazlık sırasında Ren'in Sandoz tarafından kirletilmesi ile ilgili olarak özen yükümlülüğü tartışılmıştır. İsviçre, kazanın önlenmesi konusunda gerekli düzenlemeleri yapmadığını, özen yükümlülüğünü yerine getirmediğini ve bu sebeple sorumlu olduğunu kabul etmiştir.⁵²²

'Alabama Uluslararası Hakemlik Kararı'⁵²³, özen yükümlülüğü ile ilgili taraflarca ileri sürülen 2 değişik tanımı incelemiştir. Birleşik Krallık özen yükümlülüğünü, ulusal standartlara göre belirlemeyi savunmuştur. Karar'da, özen yükümlülüğünün ABD tarafından savunulan geniş tanımını benimsenmiştir.⁵²⁴

Taslak Maddeler'e göre özen yükümlülüğü, bir devletin makul çabalarını ifade etmektedir. Buna göre devletler, Taslak Maddeler'in kapsamına giren faaliyetlerin sebep olabileceği önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi için tek taraflı önlemler almalıdır. Kaynak devlet tarafından alınabilecek tek taraflı

⁵²¹ Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 7. TÜTÜNCÜ, 2002, s. 905. FLEMME, 2004, s. 12. ÖZTURANLI, 2008, s. 123.

⁵²² Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 8. TÜTÜNCÜ, 2002, s. 905. Özen yükümlülüğünün çevrenin korunması konusunda temel kriterlerden birini teşkil etmesi ve önleme yükümlülüğünün özen yükümlülüğü olması, uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır.

⁵²³ Karar metni için bkz. *Alabama Claims of the United States of America against Great Britain*, http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XXIX/125-134.pdf, 21. 12. 2017.

⁵²⁴ Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 9.

önlemler öncelikle önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi için politikalar oluşturulmasını, ikinci olarak bu politikaların uygulanmasını içermelidir. Önleme yükümlülüğünün yerine getirilmesi için oluşturulacak politikalar, hukuki ya da idari düzenlemeler ile ifade edilmeli ve çeşitli zorlama mekanizmaları ile uygulanmalıdır.⁵²⁵

Kaynak devletin davranışının inceleneceği özen yükümlülüğü kriteri, her somut durumda önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesine uygun ve orantılı olmalıdır.⁵²⁶ Örneğin, fevkalade tehlikeli faaliyetler önleme yükümlülüğü ile ilgili politikaların oluşturulması konusunda daha yüksek özen kriterini ve devletin bunların uygulanması için daha yüksek seviyede çaba harcamasını gerektirmektedir. Faaliyetin büyüklüğü, yeri, özel iklim koşulları, faaliyeti gerçekleştirirken kullanılan malzemeler özen yükümlülüğünün yerine getirilip getirilmediğinin tespitinde kullanılabilir kriterler arasında yer almaktadır. Özen yükümlülüğü kriteri zaman içinde değişebilmektedir. Bu sebeple özen yükümlülüğü, devletin teknolojik ve bilimsel gelişmeleri takip etmesini gerektirmektedir.⁵²⁷

⁵²⁵ Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 10.

⁵²⁶ BARBOZA, 2011, s. 15.

⁵²⁷ Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 11. Çevresel bozulmanın ve kirliliğin önlenmesi için başvurulabilecek yöntemler arasında çevreci teknolojilerin kullanılması yer almaktadır. Çevrenin korunması ve çevresel bozulmanın önlenmesi için kirlilik yaratmayacak yeni teknolojilerin kullanılması gerekmektedir. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 291. Çevresel bozulmanın ve kirliliğin önlenmesi için teknolojik gelişmelerin takip edilmesi, yeni ve çevreci teknolojilerin kullanılması benzeri bir durum uluslararası tehlike sorumluluğu bakımından da söz konusudur. Özen yükümlülüğü, önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi için bilimsel ve teknolojik gelişmelerin takip edilmesini ve bu amaca en uygun bilimsel ve teknolojik araçların kullanılmasını gerektirmektedir. Bu durum, uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede Rio Bildirisi 11. ilke' ye atıf yapılması gerekmektedir.⁵²⁸ Bu ilkeye göre devletler, etkili çevresel düzenlemeler yapmalıdır. Çevresel standartlar, yönetim hedefleri ve öncelikler, uygulanacakları çevresel ve gelişimsel çerçeveyi yansıtmalıdır. Bazı devletlerce uygulanan standartlar, diğer devletler için özellikle gelişmekte olan devletler için ekonomik, sosyal maliyetleri sebebiyle uygun olmayabilir.⁵²⁹

Benzer ifadeler, Stockholm Bildirisi 23. ilkede de yer almaktadır. Bu ilkeye göre ulusal standartlar, uluslararası toplum tarafından kabul edilen standartların uygulanmasına engel teşkil etmemektedir. Bir devletin ekonomik seviyesi, bu devletin özen yükümlülüğüne uygun davranıp davranmadığının tespit edilmesinde dikkate alınmaktadır. Ancak, Taslak Maddeler çerçevesinde ortaya çıkan yükümlülüklerin yerine getirilmemesinin gerekçesi olarak ileri sürülememektedir.⁵³⁰

Taslak Maddeler m. 3, kaynak devlete önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi yükümlülüğü yüklemektedir. Ciddi ya da geri dönülemez zararı önlemek için, bu konuda bilimsel kesinlik olmasa da uygun önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu husus, Rio Bildirisi 15. ilke'de açıkça yer almaktadır. Önleme yükümlülüğü ilgili devletlerin kapasitesine bağlıdır. Önleme yükümlülüğünün etkili şekilde yerine getirilmesi, faaliyet ile ilgili teknolojinin güncellenmesini, teknolojik gelişmelerin takip edilmesini, faaliyetin yönetimi ve takibi için yeterince eğitimli insan gücü ve yeterli finansal kaynağının aktarılmasını gerektirmektedir.⁵³¹

⁵²⁸ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 907. BARBOZA, 2011, s. 15.

⁵²⁹ Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 12.

⁵³⁰ Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 13.

⁵³¹ Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 14. İhtiyat ilkesi, çevre hukukunun en yeni ilkesidir. Bu ilke, önceden görülemeyen zarara karşı sigorta niteliğindedir, gelecekte ortaya çıkabilecek potansiyel

Önleme yükümlülüğü çerçevesinde faaliyeti işletenin, faaliyetten sorumlu olduğu için, önleme masraflarına katlanması beklenmektedir. Kaynak devletten ise, Taslak Maddeler m. 5'te belirtilen yönetsel, finansal mekanizmalar ve izleme mekanizmalarının kurulması için gerekli masrafları yapması beklenmektedir.⁵³²

Devletler, kapasite inşası alanındaki doğal olarak faydalı hususları, teknoloji transferini ve finansal kaynakları değerlendirmelidir. Bu tarz çabalar, tüm devletlerin

tehditlerin tespit edilmesini ve önleme için gerekli tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. İhtiyat ilkesi, bilimsel belirsizlikten hareketle ortaya çıkmıştır. Burada bahsedilen bilimsel belirsizlik, bilinebilir bir olasılığı gösteren tehlike değil, bilinmeyen bir olasılığın simgelediği gerçek bir bilinemezliktir. Bilimsel belirsizlik, ihtiyat ilkesi benimsenene kadar çevrenin korunması tedbirlerinin alınmamasının gerekçesi olarak ileri sürülmüştür. Bilimsel belirsizliğin yarattığı sorunları çözmek için ihtiyat ilkesi devreye girmiştir. İhtiyat ilkesine göre, bilimsel belirsizlik çevrenin korunması tedbirlerinin alınmamasının gerekçesi olarak ileri sürülemez. İhtiyat ilkesi özellikle baz istasyonları, biyogüvenlik ve nanoteknoloji gibi konularda uygulanmaktadır ve Rio Bildirisi 15. ilkede yer almaktadır. Bu düzenlemeye göre devletler, çevreyi korumak için ihtiyat ilkesini kapasitelerine göre geniş ölçüde uygulamalıdır. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 203 – 229. Bilimsel belirsizlik uluslararası tehlike sorumluluğu doğuran faaliyetler bakımından da söz konusudur. Uluslararası tehlike sorumluluğunun doğması için tehlikeyi gösteren yeterli ve ikna edici bilimsel verilerin bulunması gerekmektedir, aksi takdirde uluslararası tehlike sorumluluğu doğmamaktadır. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 208. İhtiyat ilkesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet M. GÜNEŞ, **Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi**, Bilge Yayınevi, Ankara, 2012. İhtiyat ilkesinin ve bilimsel belirsizlik ile ilgili düzenlemelerin hem uluslararası tehlike sorumluluğu hem de uluslararası çevre hukuku bakımından geçerli olması aralarındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir. Bilimsel belirsizliğin uluslararası tehlike sorumluluğu bakımından bilinebilir olasılıkları gösteren tehlikelere, uluslararası çevre hukuku bakımından ise gerçek bilinemezlik hallerine işaret etmesi ise uluslararası tehlike sorumluluğu ve çevre hukuku arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

⁵³² Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 15.

faydasıdır. Önleme yükümlülüğü ile ilgili ortak uluslararası standartların oluşturulması ve uygulanması tüm devletlerin faydasıdır.⁵³³

Önleme ile ilgili özen yükümlülüğünün temel unsurları şunlardır: Mevcut durumda iyi bir hükümetten beklenebilecek özen derecesi. Önleme yükümlülüğünü yerine getirecek devlet, faaliyetin kontrolü ve izlenmesi için hukuki bir sisteme, yeterli yönetsel organlara ve bunlar için yeterli kaynaklara sahip olmalıdır. Gelişmiş bir devletten beklenen özen yükümlülüğünün derecesi ile bu derece gelişmiş olmayan bir devletten beklenen özen yükümlülüğünün derecesi aynı değildir. Bununla birlikte; ihtiyatlılık ilkesi, devletin ülkesel sınırları içindeki tehlikeli faaliyetleri takip etmesini ve bu konuda altyapı hazırlamasını gerektirmektedir.⁵³⁴

Gerekli özen derecesi, ilgili zarar derecesi ile orantılıdır. Zarar öngörülebilir olmalıdır ve devlet faaliyetin önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içerdiğini bilmelidir ya da bilebilecek durumda olmalıdır. Kabul edilemez zararın derecesi yükseldikçe, gerekli özen yükümlülüğünün derecesi de yükselmektedir.⁵³⁵

III. Önleme Yükümlülüğünün Uygulanması Usulü

Taslak Maddeler m. 5'te, Taslak Maddeler'in uygulanması düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre ilgili devletler, Taslak Maddeler'in uygulanması için uygun izleme mekanizmalarının tesis edilmesi de dahil, gerekli hukuki, idari ve diğer eylemleri gerçekleştirmelidir.⁵³⁶

⁵³³ Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 16.

⁵³⁴ Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 17. FLEMME, 2004, s. 13 – 14.

⁵³⁵ Taslak Maddeler m. 3, Yorum Paragrafı 18.

⁵³⁶ TÜTÜNCÜ, 2002, s. 908. JAIN, 2008, s. 15. ÖZTURANLI, 2008, s. 123.

Taslak Maddeler m. 5'in açık olan bir şeyi düzenlediği düşünülebilir. Ancak burada kast edilen, Taslak Maddeler'in uygulanması için özel önlemlerin alınması, eylemlerin gerçekleştirilmesidir. Taslak Maddeler m. 5, yükümlülüklerin devam eden karakterine vurgu yapmaktadır. Yükümlülüklerin devam eden karakteri, zaman zaman Taslak Maddeler'in uygulanması için özel önlemlerin alınmasını ve eylemlerin gerçekleştirilmesini gerektirmektedir.⁵³⁷

Taslak Maddeler m. 5'in belirttiği eylemler, ilgili kişilere itirazda bulunmaları ve yargısal yollara başvurmaları için imkan verilmesi gibi eylemleri içermektedir. Diğer eylemler ifadesi ise, ilgili devletlerin Taslak Maddeleri uygulamak için başvurabileceği çeşitli yol ve araçları kapsamaktadır. Taslak Maddeler m. 5'te, devletlere yol göstermesi açısından bazı eylemlerden özellikle bahsedilmektedir. Uygun izleme mekanizmalarına yapılan atıf, devletler tarafından tehlikeli faaliyetlerle ilgili olarak benimsenen denetleme mekanizmalarına ışık tutmayı hedeflemektedir. Taslak Maddeler'in uygulanması için hangi eylemlerin uygun ve gerekli olduğuna ilişkin karar ilgili devletlere bırakılmaktadır.⁵³⁸

İlgili devletlerin Taslak Maddeler'in uygulanması için gerekli önlemleri almak zorunda olması, Taslak Maddeler'in kapsamına giren faaliyetlerle ilgili işletme meselelerine karışmak zorunda oldukları anlamına gelmemektedir. Uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetlerin özel teşebbüs ve kişiler tarafından gerçekleştirildiği durumlarda devletlerin sorumluluğu, Taslak Maddeler'e uygun düzenleyici çerçeveyi oluşturmak ve uygulamaktır.⁵³⁹ Somut olayda düzenleyici çerçevenin uygulanması, sıradan bir idari mesele ya da tartışma durumunda ilgili

⁵³⁷ Taslak Maddeler m. 5, Yorum Paragrafı 1. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 909.

⁵³⁸ Taslak Maddeler m. 5, Yorum Paragrafı 2.

⁵³⁹ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 909. ÖZTURANLI, 2008, s. 124.

mahkemeler ya da hakemlik önünde Taslak Maddeler m. 15'te yer alan ayırım gözetmeme ilkesinin yardımıyla sağlanabilecektir.⁵⁴⁰

Taslak Maddeler m. 5'te yer alan eylemler, önceden gerçekleştirilebilmektedir. Devletler, uygun izleme mekanizmalarını ilgili faaliyete izin verilmeden ve ilgili faaliyet başlamadan önce tesis edebilmektedir.⁵⁴¹

1. İş Birliği

Taslak Maddeler m. 4'te iş birliği düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre, ilgili devletler, önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi için iyi niyetle iş birliği yapmalıdır ve gerektiğinde bir ya da birden fazla yetkili uluslararası örgütün yardımını aramalıdır.⁵⁴²

⁵⁴⁰ Taslak Maddeler m. 5, Yorum Paragrafı 3.

⁵⁴¹ Taslak Maddeler m. 5, Yorum Paragrafı 4.

⁵⁴² FITZMAURICE, 1999 – 2000, s. 57. JAIN, 2008, s. 15. Çevre hukukuna göre iş birliği ilkesi; karşılıklı görüş alışverişi yapılması, bilgi, belge ve teknoloji vb. paylaşılması, dayanışma, ortak çaba anlamına gelmektedir. Bu ilke, çevre politikaları ve çevre hukuku kurallarının oluşturulması ve uygulanmasında kullanılmaktadır. Çevre sorunlarının evrenselliği ve karmaşık yapısı, çözüm için iş birliği ilkesinin uygulanmasını gerektirmektedir. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 127. Uluslararası çevre hukuku ve iş birliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. SANDS vd. , 2012, s. 203 – 205. Taslak Maddeler m. 4' te düzenlenen iş birliği yükümlülüğü, uluslararası çevre hukukunun iş birliği ilkesi ile örtüşmektedir. Bu durum, uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır. Rio Bildirisi 13. ilkeye göre devletler, sorumluluk ve zararının onarılmasına ilişkin düzenlemeler yapmalıdır. Ayrıca devletler, yetki alanları içindeki ya da dışındaki faaliyetler ile sebep oldukları çevresel zararın olumsuz etkilerinin onarılması ve sorumluluk konusunda, uluslararası hukuku geliştirecek şekilde iş birliği etmelidir. Bu çerçevede hukuki sorumluluk, hem kirleten öder ilkesindeki onarıcılığı hem de çevresel zarara sebep olabilecek davranışlara yönelik caydırıcılığı ve önleyiciliği sağlayabilmektedir. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 327. Uluslararası çevre hukuku ile ilgili

‘Devletler arası iş birliği’⁵⁴³, önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi için etkili politikaların oluşturulması ve uygulanmasının her aşamasında gereklidir. Stockholm Bildirisi ilke 24 ve Rio Bildirisi ilke 7, çevrenin korunması ile ilgili etkili planlama için iş birliğinin gerekli olduğunu belirtmektedir. İş birliğinin daha spesifik formları, Taslak Maddeler’in devamında şart olarak aranmaktadır. Taslak Maddeler’e göre, etkilenmesi muhtemel devletin önleme eylemlerine katılımı ve iş birliği, bu eylemlerin etkililiğini artırmak bakımından kaçınılmazdır. Çünkü etkilenmesi muhtemel devlet, söz konusu faaliyetin hangi özelliklerinin kendisi için daha zararlı olabileceğini ya da hangi ülkesel alanlarının

hukuki sorumluluğun onarıcı ve caydırıcı işlevi ile bu konudaki iş birliği, uluslararası tehlike sorumluluğu bakımından da söz konusudur. Bu durum da, uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır. Cezai ve hukuki sorumluluk boyutlarıyla çevre hukuku hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali PARLAR, Muzaffer HATİPOĞLU, **Cezai ve Hukuki Sorumluluk Boyutlarıyla Çevre Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2010.

⁵⁴³ Sınıraşan çevresel etkileri olan faaliyetler, bu faaliyetleri gerçekleştiren devlet ve etkilenmesi muhtemel devletler arasında iş birliğini gerektirmektedir. Bu durum, sınıraşan çevresel etkileri olan faaliyetleri uluslararası çevre hukukunun konusu haline getirmektedir. Ulusal seviyedeki önlemler, uluslararası çevre sorunlarının çözümünde yeterli olmamaktadır. Uluslararası çevre sorunlarının çözümü için uluslararası iş birliğinin ve uluslararası hukukun devreye sokulması gerektirmektedir. Çevrenin korunması için uluslararası iş birliğinin devreye girmesi, iş birliğine dayanan çevre hukukunun, uluslararası çevre hukukunun tarihsel gelişim sürecindeki 3. aşama olarak ortaya çıktığına işaret etmektedir. GÜNEŞ, 2012, s. 84 – 85. Bahsedilen hususlar, uluslararası iş birliğinin, uluslararası çevre hukuku açısından arz ettiği önemi ortaya koymaktadır ve uluslararası iş birliğine oldukça fazla önem veren uluslararası tehlike sorumluluğu ile uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır. Devletler arası iş birliği ile ilgili düzenlemeler BM Andlaşması m. 1/3 ve m. 56’da da yer almaktadır. GÜNEŞ, 2012, s. 101.

faaliyetin sınıraşan etkilerinden daha fazla etkilenebileceğini vb. diğer devletlerden daha iyi bilmektedir.⁵⁴⁴

Taslak Maddeler m. 4, ilgili devletlerin iyi niyetle iş birliği yapmasını gerektirmektedir.⁵⁴⁵ BM Andlaşması m. 2/2, BM'ye üye devletlerin BM Andlaşması'ndan doğan yükümlülüklerini iyi niyetle yerine getirmesini düzenlemektedir. 1969 ve 1978 Viyana Sözleşmeleri, giriş kısımlarında iyi niyet ilkesinin uluslararası hukukun evrensel olarak kabul edilmiş bir ilkesi olduğunu belirtmektedir.⁵⁴⁶ VAHS m. 26 ve m. 31'de iyi niyet ilkesinin uluslararası andlaşmalar hukukundaki önemli yerine vurgu yapılmaktadır.⁵⁴⁷ UAD Nükleer Denemeler Davası Kararı'nda, iyi niyet ilkesinin uygulamadaki yerine değinmektedir. Karar'da Divan,

⁵⁴⁴ Taslak Maddeler m. 4, Yorum Paragrafı 1. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 918.

⁵⁴⁵ Benzer bir düzenleme, Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna Dair Sözleşme m. 8'de yer almaktadır. İş birliği genel yükümlülüğü başlıklı bu maddeye göre su yolu devletleri, egemen eşitlik, ÷lkesel bütünlük, ortak fayda ve iyi niyet temelinde, su yolunun en elverişli kullanımını ve yeterli korunmasını sağlamak üzere iş birliği yapacaklardır. Su yolu devletleri, iş birliğin biçimini belirlerken gerekli gör÷ürlerse çeşitli bölgelerde var olan ortak mekanizmalar ve komisyonlardaki iş birliğinden edinilen tecrübelerden yararlanabilirler. Bu çerçevede, ilgili önlemler ve yöntemler üzerinde iş birliğini kolaylaştırmak için ortak mekanizmalar veya komisyonlar kurulmasını düşünebilirler. ÖZBEK DALYAN, 1997, s. 367.

⁵⁴⁶ VAHS'nin giriş kısmında; iyi niyet, özgür irade, ahde vefa gibi ilkelerin, uluslararası andlaşmalar ile ilgili olarak evrensel bağlamda kabul edildiği belirtilmektedir. AYBAY, 2011, s. 55. 1978 Viyana Sözleşmesi için bkz. *Vienna Convention on Succession of States in respect of Treaties*, http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/3_2_1978.pdf, 21. 12. 2017.

⁵⁴⁷ VAHS m. 31'e göre uluslararası andlaşmalar, içindeki deyimlere metnin bütünü içinde verilecek olağan anlamlar uyarınca ve andlaşmanın konusu ve amacı ışığında, iyi niyetle yorumlanmalıdır. AYBAY, 2011, s. 108. VAHS m. 26'ya göre ise ahde vefa ilkesi, andlaşmalar hukukunun temelini teşkil etmektedir. Uluslararası andlaşmaların tarafları, uluslararası andlaşmadan doğan yükümlülüklerini iyi niyetle yerine getirmelidir. SUR, 2013, s. 49.

uluslararası yükümlülüklerin kaynağı ne olursa olursun yaratılması ve uygulanmasında temel ilkelerden birinin iyi niyet ilkesi olduğunu ifade etmektedir. Karar, iyi niyet ilkesinin tek taraflı eylemlere de uygulanabileceğine işaret etmektedir. Bu çerçevede iyi niyet ilkesi, bütün uluslararası ilişkiler yapılarını etkilemektedir.⁵⁴⁸

1985'te Kanada ve Fransa arasındaki La Bretagne uyuşmazlığında Uluslararası Hakemlik, iyi niyet ilkesini taraflardan birinin hakkını kötüye kullanmasına karşı garanti unsurlarından biri olarak ele almıştır.⁵⁴⁹

Taslak Maddeler m. 4'te yer alan ilgili devletler ifadesi, kaynak devlet ve etkilenmesi muhtemel devletlere atıf yapmaktadır. Taslak Maddeler'in uygulanmasına katkıda bulunabilecek durumdaki diğer devletler, iş birliği için cesaretlendirilmektedir. Ancak, bu devletlere bu yönde davranma konusunda bir hukuki yükümlülük yüklenmemektedir.⁵⁵⁰

Taslak Maddeler m. 4 ilgili devletlerin, önleme yükümlülüğünün yerine getirilmesi için gerçekten gerekli olduğunda, yetkili bir ya da daha fazla uluslararası örgütün yardımını aramasını gerektirmektedir. Gerekli olduğunda ifadesi, bir dizi ihtimalin dikkate alınmasını gerektirmektedir. Öncelikle, uluslararası örgütlerin yardımı her durumda gerekli olmayabilir. Örneğin, kaynak devlet ya da etkilenmesi muhtemel devlet, önleme yükümlülüğünün yerine getirilmesi bakımından teknolojik olarak avantajlı konumda ve gerekli teknik kapasiteye sahip olabilir. İkinci olarak uluslararası örgütler ifadesi, yetkili ve somut durumda yardımcı olabilecek konumdaki uluslararası

⁵⁴⁸ Taslak Maddeler m. 4, Yorum Paragrafı 2.

⁵⁴⁹ Taslak Maddeler m. 4, Yorum Paragrafı 3. Karar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. William T. BURKE, 'Coastal State Fishery Regulation under International Law: A Comment on the La Bretagne Award of July 17, 1986 (The Arbitration between Canada and France)', **25 San Diego Law Review**, Vol. : 25, No : 3, 1988, s. 495 – 553.

⁵⁵⁰ Taslak Maddeler m. 4, Yorum Paragrafı 4. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 919.

örgütlere atf yapmaktadır. Üçüncü olarak, yetkili bir uluslararası örgüt bulunsa bile bu uluslararası örgüt gerekli yardımı sadece kurucu andlaşmasına uygun olarak yapabilmektedir. Taslak Maddeler ile getirilen bu düzenleme, uluslararası örgütlere kurucu andlaşmalarında belirtilen şartlardan bağımsız olarak yardım taleplerine cevap verme yükümlülüğü yüklememektedir.⁵⁵¹

Uluslararası örgütlerden yardım talebi, bir ya da birden fazla ilgili devlet tarafından yapılabilmektedir. İş birliği bağlamında bu tarz taleplerin ilgili devletlerin tümü tarafından yapılması tercih edilmektedir. İlgili devletlerinin tümü tarafından uluslararası örgütlerin yardımının aranmaması, bu yardımın gerekli olduğu durumlarda, devletlerden birinin uluslararası örgütlerin yardımını arama yükümlülüğünü sona erdirmemektedir. Uluslararası örgütün cevabı ve yardım şekli, yardım talebinin bir devlet tarafından yapıldığı durumlarda; örneğin talebin doğasına, ilgili yardımın çeşidine ve uluslararası örgütün bu yardımı nerede gerçekleştireceğine bağlıdır.⁵⁵²

2. İzin Verme

Taslak Maddeler m. 6'da izin düzenlenmektedir. Taslak Maddeler m. 6/1'e göre kaynak devlet sayılan durumlar için kendisinden ön izin alınması şartını getirmelidir: a.Ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altında gerçekleştirilen Taslak

⁵⁵¹ Taslak Maddeler m. 4, Yorum Paragrafı 5. Uluslararası örgütler, belli ilkeler çerçevesinde belli amaçları yerine getirmek için kurulmaktadır. Uluslararası örgütlerin ilke ve amaçları, kurucu andlaşmalarında belirtilmektedir. Uluslararası örgütler kurucu andlaşmalarında belirtilen amaçlar ile sınırlı, fonksiyonel bir uluslararası hukuk kişiliğine sahiptir. BAŞAK, 2012, s. 63 – 73. Uluslararası örgütler ve fonksiyonel uluslararası hukuk kişilikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet HASGÜLER, Mehmet B. ULUDAĞ, **Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler Tarihçe-Organlar-Belgeler-Politikalar**, 6. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.

⁵⁵² Taslak Maddeler m. 4, Yorum Paragrafı 6. TÜTÜNCÜ, 2002, s. 920.

Maddeler'in kapsamına giren faaliyetler b. Bu faaliyetlerde meydana gelebilecek herhangi bir büyük değişiklik c. Bir faaliyeti değiştirerek Taslak Maddeler'in kapsamına sokabilecek herhangi bir plan. Taslak Maddeler m. 6/2'ye göre, bir devlet tarafından getirilen izin şartı, Taslak Maddeler'in kapsamına giren, önceden var olan faaliyetler için uygulanabilir olmalıdır. Önceden var olan faaliyetler ilgili verilmiş izinler, Taslak Maddeler'e uygunluğu bakımından gözden geçirilmelidir. Taslak Maddeler m. 6/3'e göre, izin şartına uygunlukta bir başarısızlık söz konusu olursa, kaynak devlet uygun eylemleri gerçekleştirmelidir. Bu eylemler, iznin iptalini de içermektedir.⁵⁵³

Taslak Maddeler m. 6 ile getirilen düzenlemeler, ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altında önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içeren faaliyetler gerçekleştirilen devletin getireceği ön izin şartının temelini ortaya koymaktadır. İzin kelimesi, kamu otoriteleri tarafından Taslak Maddeler'in kapsamına giren bir faaliyetin gerçekleştirilmesi için izin verilmesini ifade etmektedir. Devletler iznin şeklini seçme konusunda serbesttirler.⁵⁵⁴

⁵⁵³ ÖZTURANLI, 2008, s. 124.

⁵⁵⁴ Taslak Maddeler m. 6, Yorum Paragrafı 1. Çevre hukukuna göre kirlilikle mücadele için alınabilecek önlemler; yasaklar, standartlar, geri kazanım, çevreci teknolojiler, izin, özel koruma alanları oluşturulması, işletme içi düzenlemeler ve bütünleştirilmiş kirlilik kontrolüdür. YILMAZ TUGRUT, 2017, s. 286 – 298. İzin sistemi, kirlilik tehlikesi içeren faaliyetleri gerçekleştirmeden önce yetkili birimlerden izin alınmasını gerektirmektedir. İzinler, genel ya da özel nitelikli, koşullu ya da koşulsuz olabilmektedir. Koşullu izinlerde, izin koşullarına uygunluk sürekli gözden geçirilmekte ve denetlenmektedir. Çeşitli uluslararası andlaşmalarda da yer alan izin sistemi ile, kirlilik tehlikesinin önlenmesi ya da azaltılması hedeflenmektedir. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 291 – 292. Taslak Maddeler m. 6 ile getirilen izin şartı, uluslararası çevre hukukunun kirlilikle mücadele bağlamında alınabilecek önlemler arasında saydığı izin sistemi ile örtüşmektedir. Uluslararası tehlike sorumluluğu bakımından izin şartının, ilgili faaliyet gerçekleştirilmeden önce yerine getirilmesi gerekmektedir. İzin verilen faaliyet ile

İzin şartı, devleti ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altında gerçekleştirilen önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içeren faaliyetler olup olmadığını araştırmaya mecbur kılmaktadır.⁵⁵⁵ Bu şart, devletin Taslak Maddeler’de belirtilen önlemleri alması gerektiğine işaret etmektedir. Aynı zamanda, devletin tehlikeli faaliyetlerin düzenlenmesinde aktif ve sorumlu rol oynamasını gerektirmektedir. Trail Smelter Uluslararası Hakemlik Kararı, Kanada’nın ilgili faaliyetin uluslararası hukuka uygunluğunu sağlama yükümlülüğü altında olduğunu kabul etmektedir. Uluslararası Hakemlik Kararı, Trail Smelter’in külleri aracılığıyla Washington’a zarar vermekten kaçınmak zorunda olduğunu belirtmektedir. Taslak Maddeler m. 6/1/a bu yükümlülük ile uygun düşmektedir.⁵⁵⁶

Benzer şekilde UAD, Korfu Kanalı Kararı’nda devletin ülkesinin kasten diğer devletlerin haklarına aykırılık teşkil edecek şekilde kullanılmasına izin vermeme yükümlülüğü altında olduğunu kabul etmektedir.⁵⁵⁷

Taslak Maddeler m. 6/1/b, ön izin şartını Taslak Maddeler’in kapsamına giren bir faaliyet ile ilgili büyük değişiklikler açısından da uygulanabilir kılmaktadır. Bu kapsamdaki büyük değişiklikler, tehlikeyi artırabilir veya tehlikenin doğasını ya da kapsamını değiştirebilir. Büyük değişikliklerin bazı örnekleri şunlardır: ilave üretim kapasitesinin tesis edilmesi, mevcut faaliyette yeni teknolojinin büyük ölçüde kullanılması, otoyolların yeniden güzergahlandırılması, otoban yollar ve havaalanı pistlerinin yeniden güzergahlandırılması. Ayrıca, değişen yatırım ve üretim, fiziki yapı ya da mevcut faaliyetleri izin verilen eşikten daha yüksek seviyeye getiren salınım ve

ilgili sonradan denetleme de söz konusu olmaktadır. Bu durum, uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır.

⁵⁵⁵ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 912. JAIN, 2008, s. 18.

⁵⁵⁶ Taslak Maddeler m. 6, Yorum Paragrafı 2. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 913.

⁵⁵⁷ Taslak Maddeler m. 6, Yorum Paragrafı 3.

değişiklikler büyük değişiklik kabul edilmektedir. Taslak Maddeler m. 6/1/c'de, faaliyeti değiştirmeye yönelik planlar ile ilgili bir düzenleme getirilmektedir. Bahsedilen planlar, faaliyeti değiştirip dönüştüren ve önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içeren faaliyet haline getiren planlardır. Bu tarz bir değişiklik planının uygulanması da devletin iznini gerektirmektedir.⁵⁵⁸

Taslak Maddeler m. 6/2'de, izin şartının önceden var olan ve Taslak Maddeler'in kapsamına giren faaliyetler için de uygulanması gerektiği belirtilmektedir. Taslak Maddeler'de yer alan yükümlülüklerin ilgili devlet tarafından, önceden var olan faaliyetler açısından hemen uygulanması mümkün olmayabilir. Bu durumda faaliyetin işletmecisi, izin şartını yerine getirmek için uygun bir zaman aralığına ihtiyaç duyabilir. Önceden var olan faaliyetin izin şartı yerine getirilene kadar durdurulması ya da bu süreçte faaliyete devam edilmesi konusundaki karar kaynak devlete bırakılmaktadır. Önceden var olan faaliyete izin verilmemesi durumunda, tehlikeli faaliyetin durdurulacağı varsayılmaktadır.⁵⁵⁹

Taslak Maddeler m. 6/2 genel olarak, güvenlik sebebiyle yeni hukuki ve idari izin şartları getirilmesi ya da yeni uluslararası standartlar ve yükümlülükler kabul edilmesi durumlarında uygulanmaktadır.⁵⁶⁰

Taslak Maddeler m. 6/3'te, bir işletenin izin şartlarına uyma konusunda başarısız olmasının sonuçları düzenlenmektedir. Tehlikeli faaliyetleri izleme yükümlülüğü altında olan kaynak devlet, işletenin Taslak Maddeler'de yer alan düzenlemelere uygunluğunun sağlanması için gerekli hareket esnekliğe sahiptir. Uygun olduğunda

⁵⁵⁸ Taslak Maddeler m. 6, Yorum Paragrafı 5.

⁵⁵⁹ Taslak Maddeler m. 6, Yorum Paragrafı 6. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 913.

⁵⁶⁰ Taslak Maddeler m. 6, Yorum Paragrafı 7.

kaynak devlet izni iptal edebilmekte ve faaliyetin gerçekleştirilmesini tamamen yasaklayabilmektedir.⁵⁶¹

3. Risk Değerlendirmesi

Taslak Maddeler m. 7’de, risk değerlendirmesi düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre, Taslak Maddeler’in kapsamına giren bir faaliyete izin verilmesine ilişkin herhangi bir karar, çevresel etki değerlendirmesi dahil olmak üzere, faaliyetten kaynaklanabilecek muhtemel sınıraşan zararın değerlendirmesine dayanmalıdır.⁵⁶²

Taslak Maddeler m. 7’ye göre kaynak devlet, Taslak Maddeler’in kapsamına giren bir faaliyet için işletene izin vermeden önce, faaliyetin sebep olabileceği önemli sınıraşan zarar ile ilgili risk değerlendirmesinin yapılmasını garanti etmelidir.⁵⁶³ Risk değerlendirmesi, kaynak devlete faaliyetin sebep olabileceği tehlikenin doğasını ve derecesini anlama ve alması gereken önleyici tedbirlerin çeşidini belirleme imkanı sunmaktadır.⁵⁶⁴

Trail Smelter Uluslararası Hakemlik Kararı’nda risk değerlendirmesinin önemine vurgu yapılmaktadır. Karar’da risk değerlendirmesi yapılmasının devlet bir yükümlülüğü olduğu belirtilmektedir.⁵⁶⁵ Karar, iyi yetiştirilmiş ve bilinen bilim insanları tarafından, endüstriyel dumanlardan kaynaklanan atmosfer kirlenmesi

⁵⁶¹ Taslak Maddeler m. 6, Yorum Paragrafı 8.

⁵⁶² JAIN, 2008, s. 15. ÖZTURANLI, 2008, s. 124 – 125.

⁵⁶³ Taslak Maddeler m. 7, Yorum Paragrafı 1.

⁵⁶⁴ FITZMAURICE, 1999 – 2000, s. 61. TÜTÜNCÜ, 2002, s. 914. BARBOZA, 2011, s. 15.

⁵⁶⁵ BARBOZA, 2011, s. 15.

konusunda yapılan çalışmanın, muhtemelen yapılmış en iyi çalışma olduğuna işaret etmektedir.⁵⁶⁶

Taslak Maddeler m. 7 ile getirilen düzenleme, Rio Bildirisi 17. ilke ile denk düşmektedir. Rio Bildirisi 17. ilke, önemli ve olumsuz çevresel etki yaratabilecek faaliyetler ile ilgili risk değerlendirmesini düzenlemektedir.⁵⁶⁷ Bu düzenlemeye göre ulusal bir araç olarak çevresel etki değerlendirmesi, önemli ve olumsuz çevresel etki yaratabilecek faaliyetler bakımından yapılmalıdır ve yetkili ulusal otoritelerin kararına tabi olmalıdır.⁵⁶⁸ Çevresel etki değerlendirmesi, önemli ve olumsuz çevresel etki yaratabilecek faaliyetler ile ilgili gerekli bir fayda maliyet analizidir ve esasında bu faaliyetlerin çevre üzerinde olumsuz etkileri olmamasını garanti etmeye çalışmaktadır.⁵⁶⁹ Çevresel etki değerlendirmesi şartı, çeşitli şekillerde birçok uluslararası andlaşmada da yer almaktadır. Bunlardan en çok dikkat çeken, ‘Sınıraşan Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi’dir.⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ Taslak Maddeler m. 7, Yorum Paragrafı 2.

⁵⁶⁷ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 914. ÖZTURANLI, 2008, s. 125. BARBOZA, 2011, s. 16.

⁵⁶⁸ Taslak Maddeler m. 7, Yorum Paragrafı 3. FLEMME, 2004, s. 17.

⁵⁶⁹ POPIEL, 1995, s. 8.

⁵⁷⁰ Taslak Maddeler m. 7, Yorum Paragrafı 3. Çevresel etki değerlendirmesi, çok sayıda ve değişik aşamayı içeren bir süreç, aynı zamanda teknik bir araçtır. Çevresel etki değerlendirmesi, gerçekleştirilmek istenen projelerin çevresel etkileri ile geleceğe yönelik tehlike olasılıklarını ve alınabilecek önleme tedbirlerini incelemektedir. Aynı zamanda çevresel etkilerin kabul edilebilir hale getirilmesini, eğer bu mümkün olmazsa çevresel açıdan elverişsiz projelerin önlenmesini hedeflemektedir. Çevresel etki değerlendirmesi, geniş ve dar yorumlanabilmektedir. Geniş yoruma göre çevresel etki değerlendirmesi, kapsayıcı ve stratejik çevresel değerlendirmedir. Stratejik çevresel değerlendirme proje dışındaki; politika, plan, program ve hatta yasama çalışmaları gibi faaliyetler ile ilgilidir. Stratejik çevresel değerlendirme, dar anlamda çevresel etki değerlendirmesi kadar geniş bir kabul ve uygulamaya sahip değildir. Çevresel etki değerlendirmesi genel olarak, dar anlamda ve proje ölçeğindeki çevresel etki

Çevresel etki değerlendirmesi, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içeren faaliyetler ile ilgili yaygın bir uygulama haline gelmiştir. Ulusal hukuklar çerçevesinde çevresel etki değerlendirmesi yükümlülüğü, ilk olarak 1970'lerde ABD'de getirilmiştir. Daha sonra Kanada aynı yaklaşımı benimsemiştir.⁵⁷¹ Çevresel etki değerlendirmesinin uygulaması ulusal hukuklara göre farklılaşmasına rağmen temel adımları aynıdır. Çevresel etki değerlendirmesinin amacı, dikkatli ve bilinçli kararlar

değerlendirmesini ifade etmektedir. Çevresel etki değerlendirmesinin aşamaları bakımından halkın katılımı önem arz etmektedir. Çevresel etki değerlendirmesinin aşamaları; ön inceleme, çevresel etki değerlendirmesi raporunun kapsamının belirlenmesi, hazırlanması, incelenmesi, karar ile projenin gözetim ve denetimi aşamalarıdır. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 243 – 265. Bir devletin ülkesel sınırları içinde gerçekleştirilen projelerin, faaliyetlerin olası olumsuz etkilerinin diğer devletlerin ülkesel sınırları içinde, özellikle sınır devletlerinin ülkesel sınırları içinde ortaya çıkabilmesi, çevresel etki değerlendirmesinin evrensel seviyede ele alınmasını gerektirmektedir. 1991 tarihli Sınıraşan Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirilmesi Sözleşmesi'nde çevresel etki değerlendirmesi evrensel seviyede ele alınmaktadır. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 247. Sözleşme'de, ciddi nitelikte sınıraşan çevresel zarara sebep olabilecek faaliyetlere ilişkin karar alınırken taraf devletlerin ve kamunun katılımı ile diğer hak ve görevler düzenlenmektedir. GÜNEŞ, 2012, s. 96. TC bu Sözleşme'ye taraf değildir. Sözleşme metni için bkz. *Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context*, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/legaltexts/Espoo_Convention_authentic_ENG.pdf, 14. 12. 2017. Çevresel etki değerlendirmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aburrahman SAYGILI, **Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007. Taslak Maddeler m. 7'de düzenlenen risk değerlendirmesi ile çevresel etki değerlendirmesi arasındaki benzerlik, uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır. Sınıraşan Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi'ne Taslak Maddeler'in yorumunda oldukça fazla atıf yapılması da uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir.

⁵⁷¹ Taslak Maddeler m. 7, Yorum Paragrafı 4.

alınmasını sağlamak, gereksiz çevresel zarardan kaçınmak için önleyici adımları atmaktır.⁵⁷²

ABD ve Kanada, çevresel etki değerlendirmesini ulusal uygulamalarında yaygın olarak benimsenmiştir. Bu durumun sebebi, çevresel etki değerlendirmesinin potansiyel olarak çevresel açıdan tehlikeli faaliyetler bakımından sonradan tepki verici değil, proaktif başka bir ifade ile önceden önlem almaya ilişkin olmasıdır.⁵⁷³

ABD ve Kanada'nın ardından Avrupa da aynı yaklaşımı benimsenmiştir ve esas hatları itibariyle çevresel etki değerlendirmesini düzenlemiştir. 1985 tarihli Avrupa Topluluğu Direktifi, üye devletlerin çevresel etki değerlendirmesi ile ilgili minimum şartlara uygun davranması gerektiğini belirtmiştir. O günden bu yana diğer devletler de çevresel etki değerlendirmesini, gelişim için gerekli fakat zararlı endüstriyel faaliyetlere izin verilmesinin şartlarından biri kabul etmiştir. Bir ABD çalışmasına göre çevresel etki değerlendirmesi, sürdürülebilir kalkınmanın uygulanması ve güçlendirilmesi açısından arz ettiği önemi göstermiştir. Çevresel etki değerlendirmesi, önleme ilkesi ile çevresel zararın önlenmesini bir araya getirmektedir ve kamusal katılıma imkan sağlamaktadır.⁵⁷⁴

Risk değerlendirmesini kimin yapacağını devletler belirlemektedir. Bu değerlendirme normal şartlar altında, devletlerin belirlediği kurallara ve çerçeveye uygun olarak işletenlerce yapılmaktadır. Risk değerlendirmesini kimin yapacağı ile ilgili sorunlar, devletler tarafından ulusal hukuklarına ve tarafı oldukları uluslararası belgelere bakılarak çözümlenmelidir. Bununla birlikte, kaynak devletin risk değerlendirmesini hükümet adına yapacak hükümet içi ya da hükümet dışı bir otorite

⁵⁷² POPIEL, 1995, s. 8.

⁵⁷³ İbid. , s. 1.

⁵⁷⁴ Taslak Maddeler m. 7, Yorum Paragrafı 4.

yaratacağı ve bu otorite tarafından varılan sonuçlardan doğan sorumluluğu kabul edeceği varsayılmaktadır.⁵⁷⁵

Taslak Maddeler m. 7, risk değerlendirmesinin içeriğinin ne olması gerektiğini spesifik olarak ortaya koymamaktadır. Risk değerlendirmesi, faaliyetlerin sebep olabileceği muhtemel zarar ile ilgili olursa anlamlı olabilmektedir. Bu durum, Taslak Maddeler m. 3'te yer alan önleme yükümlülüğü ile uyumludur. Var olan uluslararası sözleşmeler ve hukuki belgeler de risk değerlendirmesinin içeriğini özel olarak belirlememektedir. Ancak, bunun istisnaları vardır. Bu istisnalardan biri, Sınırtaşan Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi'nde yer alan risk değerlendirmesi ile ilgili düzenlemedir. Bu düzenlemede risk değerlendirmesinin içeriği detaylı bir şekilde ortaya konmaktadır. BM Çevre Programı'nın 1981 tarihli Çevre Alanında Uluslararası İş Birliğine Dair Genel Kurul Kararı'nın 8 numaralı sonucunda, kıyı açığındaki madencilik ve deniz dibinin delinmesi suretiyle gerçekleştirilecek faaliyetler ile ilgili risk değerlendirmesinin içeriği ayrıntılı olarak düzenlenmektedir.⁵⁷⁶

Risk değerlendirmesinin içeriğinin ne olması gerektiğini ayrıntılı şekilde belirlemek, bu değerlendirmeyi yapacak devletlerin ulusal hukuklarına bırakılmıştır.⁵⁷⁷ Taslak Maddeler m. 7'ye göre risk değerlendirmesi, faaliyetin muhtemel sınırtaşan zararlı etkilerinin değerlendirmesini içermelidir. Etkilenmesi muhtemel devletler için risk değerlendirmesi, bu devletlerin maruz kalabileceği tehlikelerin değerlendirmesidir. Etkilenmesi muhtemel devletlerin, tehlikeli faaliyetlerin onlar üzerindeki muhtemel zararlı etkilerini bilmesi gerekmektedir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Taslak Maddeler m. 7, Yorum Paragrafı 5. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 916.

⁵⁷⁶ Taslak Maddeler m. 7, Yorum Paragrafı 6. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 916 – 917.

⁵⁷⁷ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 917.

⁵⁷⁸ Taslak Maddeler m. 7, Yorum Paragrafı 7.

Risk değerlendirmesi, faaliyetlerin kişiler, mallar ve diğer devletlerin çevresi üzerindeki etkilerini içermelidir. Çevrenin korunmasının önemi, kişilere ya da mallara verilen zarardan bağımsızdır ve açıkça kabul edilmektedir.⁵⁷⁹

Taslak Maddeler m. 7, kaynak devlete, ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altındaki tüm faaliyetler için risk değerlendirmesi yapma yükümlülüğü yüklememektedir. Risk değerlendirmesi gerektiren, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içeren faaliyetlerin bazı genel karakteristik özellikleri bulunmaktadır. Bu genel karakteristik özellikler, belirlenebilir ve devletlere hangi faaliyetlerin Taslak Maddeler'in kapsamına girdiğinin tespiti konusunda işaretler vermektedir. Örneğin, retimde kullanılan enerji kaynağının çeşidi, faaliyetin yeri, faaliyetin yerinin sınır bölgesine yakınlığı vb. hususlar, hangi faaliyetlerin Taslak Maddeler'in kapsamına girdiğinin belirlenmesi konusunda devletlere ipucu vermektedir. Çeşitli sözleşmelerde tehlikeli ya da fevkalade tehlikeli maddeler olarak sayılan bazı maddeler söz konusudur. Bu maddelerin kullanımı, faaliyetin önemli sınıraşan zarar tehlikesi içerdiğine işaret etmektedir. Bunun dışında zararlı olduğu düşünülen faaliyetleri listeleyen sözleşmeler de bulunmaktadır. Bu durumda listede yer alan faaliyetler Taslak Maddeler'in kapsamına girmektedir.⁵⁸⁰

4. Bildirim ve Bilgilendirme

Taslak Maddeler m. 8'de bildirim ve bilgilendirme düzenlenmektedir. Taslak Maddeler m. 8/1'e göre, Taslak Maddeler m. 7'ye göre yapılan değerlendirme önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesine işaret ederse, kaynak devlet, etkilenmesi muhtemel devlete uygun bir zamanda, tehlike ve değerlendirme ile ilgili bildirimde

⁵⁷⁹ Taslak Maddeler m. 7, Yorum Paragrafı 8.

⁵⁸⁰ Taslak Maddeler m. 7, Yorum Paragrafı 9.

bulunmalıdır ve değerlendirmenin dayandığı ulaşılabilir teknik bilgileri ve diğer tüm ilgili bilgileri iletmelidir. Taslak Maddeler m. 8/2'ye göre kaynak devlet, etkilenmesi muhtemel devletten 6 ayı geçmeyecek bir süre içinde cevap alana kadar faaliyete izin verilmesi ile ilgili herhangi bir karar almamalıdır.⁵⁸¹

Taslak Maddeler m. 8, Taslak Maddeler m. 7'ye göre kaynak devlet tarafından risk değerlendirmesi yapılması ve değerlendirmenin planlanan faaliyetin önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içerdiğini göstermesi durumunu düzenlemektedir. Taslak Maddeler m. 8; Taslak Maddeler m. 9, 11, 12 ve 13 ile birlikte ilgili devletlerin menfaatlerinin dengelenmesini sağlayan süreci ortaya koymaktadır. Bu düzenlemeler ilgili devletlere önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi için tatmin edici ve makul önlemler alınması konusunda bir yol bulunması fırsatı sunmaktadır.⁵⁸²

Taslak Maddeler m. 8 kaynak devleti, etkilenmesi muhtemel devletleri planlanan faaliyetler konusunda bilgilendirmeye davet etmektedir.⁵⁸³ Burada bahsedilen faaliyetler, devlet tarafından ve özel teşebbüsler tarafından planlanan faaliyetlerdir. Bilgilendirme, önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi için tesis edilebilecek herhangi bir sistemin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmektedir.⁵⁸⁴

Maruz kalabilecekleri önemli sınıraşan zarar tehlikesi ile ilgili diğer devletleri bilgilendirme yükümlülüğü, Korfı Kanalı Kararı'nda yer almaktadır. UAD'ye göre bilgilendirme yükümlülüğü, basit insanlık mlahazalarına dayanmaktadır.⁵⁸⁵

⁵⁸¹ ÖZTURANLI, 2008, s. 126.

⁵⁸² Taslak Maddeler m. 8, Yorum Paragrafı 1.

⁵⁸³ JAIN, 2008, s. 15.

⁵⁸⁴ Taslak Maddeler m. 8, Yorum Paragrafı 2.

⁵⁸⁵ TTNC, 2002, s. 921. ÖZTURANLI, 2008, s. 126.

Bilgilendirme yükümlülüğü ile ilgili ilke, uluslararası su yollarının kullanımı çerçevesinde kabul edilmektedir ve uluslararası andlaşmalarda, uluslararası mahkeme ve hakemlik kararlarında, bildirilerde, uluslararası örgütler tarafından kabul edilen kararlarda, konferans ve toplantılarda, hükümetlerarası ve hükümet dışı uluslararası örgüt çalışmalarında somutlaşmaktadır.⁵⁸⁶

Bilgilendirme ilkesi, ‘uluslararası su yollarının kullanımı’⁵⁸⁷ dışında, sınıraşan etkileri olan başka faaliyetler bakımından da kabul edilmektedir. Örneğin; Sınıraşan Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi m. 3, ‘Sanayi Kazalarının Sınıraşan Etkilerine Dair Sözleşme m. 3 ve m. 10.’⁵⁸⁸ Rio Bildirisi 19. ilke, zamanında bilgilendirmeden bahsetmektedir. Bu ilkeye göre, devletler, faaliyetlerden etkilenmesi muhtemel devleti öncelikli olarak ve zamanında bilgilendirmelidir. Etkilenmesi muhtemel devletle erken bir aşamada, iyi niyetle istişare edilmelidir.⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ Taslak Maddeler m. 8, Yorum Paragrafı 3.

⁵⁸⁷ Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna Dair Sözleşme’nin düzenli veri ve bilgi alışverişi başlıklı 9. maddesine göre su yolu devletleri, hem su yolunun durumuna ilişkin mevcut olan veri ve bilgileri hem de bunlarla bağlantılı tahminleri düzenli bir şekilde mübadele edeceklerdir. Sözleşme’nin tasarlanan önlemlere ilişkin bilgi başlıklı 11. maddesine göre su yolu devletleri, tasarlanan önlemlerin uluslararası su yolunun durumu üzerindeki muhtemel etkileri hakkında bilgi mübadele edecek, birbirleriyle istişare edecek ve gerekirse görüşeceklerdir. ÖZBEK DALYAN, 1997, s. 367 - 368.

⁵⁸⁸ Sözleşme metni için bkz. *Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents*, <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2006/teia/Convention%20E%20no%20annex%20I.pdf>, 22. 12. 2017.

⁵⁸⁹ Taslak Maddeler m. 8, Yorum Paragrafı 4. Çevre, barış, ekonomik ve sosyal açıdan gelişme, herkesin insanlığın ortak malvarlığından yararlanma hakkı gibi haklar; üçüncü kuşak haklar, grup hakları, halkların hakları ya da dayanışma hakları olarak adlandırılmaktadır. Bu hakların İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkışında, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yarattığı sorunlar önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte bu haklara yönelik pek çok eleştiri getirilmektedir. Halil KALABALIK, **İnsan Hakları Hukuku Kavram Uygulama Hak ve Ödevler**, 3. Baskı, Şeçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 68 – 70. Çevre

Bildirim süreci, bir dizi OECD kararında da kabul edilmektedir. Bildirim ilkesi, çevresel acil durumlar açısından benimsenmiş bir ilkedir.⁵⁹⁰

Risk değerlendirmesi önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesini ortaya çıkartırsa, faaliyeti gerçekleştirmeyi planlayan devletin, etkilenmesi muhtemel devlete

hakkı, 1970'li yıllardan itibaren anayasalarda yer almıştır. Çevre hakkına yer veren anayasaların bir kısmında bu hak çerçevesinde devlete ve bireylere çevrenin korunması ödevi yüklenmiştir, diğer kısmında ise herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Çevre hakkının uluslararası andlaşmalarda, anayasalarda ya da benzer hukuki düzenlemelerde yaşam ve sağlık hakkı ile birlikte yer alması bu hakkın en temel insan haklarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. KALABALIK, 2013, s. 559 – 564. Çevre hakkı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. E. Yasemin ÖZDEK, **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, TODAİE Yayınları No : 249, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1993. Ö. İbrahim KABOĞLU, **Çevre Hakkı**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 1996. Çevre hakkının somut olarak uygulanması için, usule ilişkin bazı haklar ile tamamlanması gerekmektedir. Bu haklar arasında; bilgi ve belge edinme, katılım ve idari birimler ile yargıya başvurma yer almaktadır. Bahsedilen haklar, çevresel haklar demeti olarak adlandırılmaktadır. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 102 – 103. Çevresel haklar demetinin benzeri, uluslararası çevre hukuku ile yakın ilişki içinde olan uluslararası tehlike sorumluluğu bakımından da söz konusudur. Bu durum, uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır. Taslak Maddeler'de bilgilendirme yükümlülüğü ve devamında getirilen düzenlemelerin bu çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir. 1998 Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi, kısaca Aarhus Sözleşmesi olarak adlandırılan Sözleşme'de herkesin çevreyle ilgili bilgiye ulaşma, karar alma süreçlerine katılma, yargıya başvurma hakkı güvence altına alınmaktadır ve bu konularla ilgili ileri düzenlemeler yer almaktadır. Bu Sözleşme'ye göre devletler, çevreyle ilgili bilgi ve verileri derlemek ve herkese sunmakla yükümlüdür. GÜNEŞ, 2012, s. 96. TC bu Sözleşme'ye taraf değildir. Sözleşme metni için bkz. *Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters*, <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>, 19. 12. 2017. Aarhus Sözleşmesi ile getirilen düzenlemeler, Taslak Maddeler ile getirilen düzenlemelere paraleldir. Bu durum da, uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir.

⁵⁹⁰ Taslak Maddeler m. 8, Yorum Paragrafı 5.

bildirimde bulunma yükümlülüğü doğmaktadır.⁵⁹¹ Bildirim, risk değerlendirmesinin dayandığı ulaşılabilir teknik bilgiyi içermelidir. Ulaşılabilir teknik bilgi ve diğer ilgili bilgi ifadesi, kaynak devletin bildirimde bulunma yükümlülüğünün faaliyetle ilgili teknik ve diğer bilgilerin aktarılması ile sınırlı olduğuna işaret etmektedir. Bu bilgi, genel olarak Taslak Maddeler m. 7'ye uygun olarak yapılan risk değerlendirmesi sırasında ortaya çıkmaktadır. Risk değerlendirmesinden kaynaklanan teknik bilgi, sadece ham bilgiyi değil, olayla ilgili belgeler ve istatistikler gibi önemli sınıraşan zarar tehlikesine dair belirlemeyi yaparken kaynak devlet tarafından kullanılan bilginin analizini de kapsamaktadır. Ulaşılabilir bilgi ifadesi, etkilenmesi muhtemel devlete bilgi transferi yapıldıktan sonra ulaşılabilir hale gelen bilgiyi kapsamaktadır.⁵⁹²

Devletler, etkilenmesi muhtemel devleti nasıl bilgilendireceklerini seçme konusunda serbesttirler. Genel kural olarak, devletlerin diğer devletlerle diplomatik yollardan iletişim kurması beklenmektedir.⁵⁹³ Devletler etkilenmesi muhtemel devlet ile doğrudan da iletişime geçebilirler ve etkilenmesi muhtemel devleti doğrudan bilgilendirebilirler.⁵⁹⁴

Taslak Maddeler m. 8/1'de kaynak devletin çabalarına ve isteğine rağmen faaliyete izin vermeden önce, tüm etkilenmesi muhtemel devletleri tespit edememesi ve etkilenmesi muhtemel devlet ya da devletlerle ilgili bilgiye faaliyet başladıktan sonra ulaşması durumu düzenlenmektedir. Kaynak devlet bu tarz durumlarda, etkilenmesi muhtemel devlet ile ilgili bilgiye ulaştığı anda bu devlete bildirimde bulunma

⁵⁹¹ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 922. FLEMME, 2004, s. 17. BARBOZA, 2011, s. 17.

⁵⁹² Taslak Maddeler m. 8, Yorum Paragrafı 6.

⁵⁹³ Taslak Maddeler m. 8, Yorum Paragrafı 7.

⁵⁹⁴ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 923. ÖZTURANLI, 2008, s. 127.

yükümlülüğü altındadır. Kaynak devlet etkilenmesi muhtemel devletleri belirleme imkanına sahiptir.⁵⁹⁵

Taslak Maddeler m. 8/2’de etkilenmesi muhtemel devletlerin bildirimde 6 ayı geçmeyen bir zaman aralığı içinde cevap vermesi gerektiği belirtilmektedir. 6 ayı geçmemesi gereken bu süre devletlere bilgiyi değerlendirmeleri ve bir karara varmaları için imkan vermektedir. Verilen süre içinde iyi niyet ve iş birliği ilkelerine uygun davranılmalıdır.⁵⁹⁶

Taslak Maddeler m. 11’de, bildirim yapılmaması halinde uygulanacak usuller düzenlenmektedir.⁵⁹⁷ Taslak Maddeler m. 11/1’e göre bir devletin, kaynak devlette gerçekleştirilen ya da planlanan faaliyetin kendisine yönelik önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içerdiğine inanmak için makul sebepleri varsa, bu devlet kaynak devletin Taslak Maddeler m. 8’i uygulamasını talep edebilir. Bu talep, etkilenmesi muhtemel devletin dayandığı sebepleri ortaya koyan belgelenmiş bir açıklaması ile birlikte yapılmalıdır. Taslak Maddeler m. 11/2’ye göre kaynak devlet yine kendisini Taslak Maddeler m. 8’e göre bildirimde bulunma yükümlülüğü altında görmezse, etkilenmesi muhtemel devleti bu konuda makul bir süre içinde bilgilendirmelidir ve etkilenmesi muhtemel devlete vardığı sonucun sebeplerini ortaya koyan belgelenmiş bir açıklama sunmalıdır. Eğer bu sonuç talepte bulunan devleti tatmin etmezse, iki devlet vakit geçirmeksizin Taslak Maddeler m. 9’a uygun şekilde istişare etmelidir. Taslak Maddeler m. 11/3’e göre istişareler boyunca kaynak devlet, diğer devlet tarafından talep

⁵⁹⁵ Taslak Maddeler m. 8, Yorum Paragrafı 8.

⁵⁹⁶ Taslak Maddeler m. 8, Yorum Paragrafı 9. ÖZTURANLI, 2008, s. 128.

⁵⁹⁷ FITZMAURICE, 1999 – 2000, s. 58.

edilirse tehlikeyi azaltmak için uygun tedbirler almalıdır ve uygunsa söz konusu faaliyeti makul bir süre askıya almalıdır.⁵⁹⁸

Taslak Maddeler m. 11’de, bir devletin Taslak Maddeler m. 8’e göre bir faaliyet ile ilgili bildirim almadığı ancak, kaynak devlette devletin kendisi ya da özel bir işleten tarafından gerçekleştirilen ya da planlanan faaliyetin farkında olduğu ve makul sebeplerle bu faaliyetin önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içerdiğine inandığı durum düzenlemektedir.⁵⁹⁹

Bir devlet ifadesi, birden fazla devletin gerçekleştirilen ya da planlanan faaliyetin kendilerine önemli sınıraşan zarar verebileceğine inanması olasılığını kapsam dışında bırakmayı hedeflememektedir. Birden fazla devlet de, gerçekleştirilen ya da planlanan faaliyetin kendilerine önemli sınıraşan zarar verebileceğine inanabilirler. Bu madde ile getirilen düzenleme, faaliyete izin verme niyetinde olan ya da izin veren devletin mutlaka Taslak Maddeler m. 8’in uygulanmasında başarısız olduğu şeklinde algılanmamalıdır. Kaynak devlet planlanan faaliyeti önemli sınıraşan zarara sebep olma

⁵⁹⁸ ÖZTURANLI, 2008, s. 128. Benzer bir düzenleme, Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna Dair Sözleşme m. 18’de yer almaktadır. Bildirim yapılmadığı takdirde izlenecek yöntemler başlıklı bu maddeye göre bir su yolu devleti, diğer bir su yolu devletinin kendisi üzerinde önemli olumsuz etki yaratabilecek önlemler tasarladığına inanmak için makul sebepleri varsa, bu devletten m. 12 hükümlerini uygulamasını isteyebilir. Bu talep, sebeplerini gösteren belgelendirilmiş bir açıklamayla beraber yapılacaktır. Önlemleri tasarlayan devlet, kendini yine m. 12 uyarınca bildirimde bulunmak yükümlülüğü altında görmezse, bu bulgusunu sebeplerini gösteren belgelendirilmiş bir açıklama da sağlayarak diğer devlete bildirecektir. Eğer bu bulgu diğer devleti tatmin etmezse, onun talebi üzerine iki devlet derhal m. 17’nin 1’inci ve 2’nci paragraflarında belirtilen şekilde istişare ve görüşmelere başlayacaklardır. İstişare ve görüşmeler esnasında, diğer devlet talep ettiği takdirde, önlemleri tasarlayan devlet, bu önlemleri uygulamaya koymaktan veya bu önlemlerin uygulamaya konmasına izin vermekten, aksi kararlaştırılmamışsa altı aylık bir süre için kaçınacaktır. ÖZBEK DALYAN, 1997, s. 370.

⁵⁹⁹ Taslak Maddeler m. 11, Yorum Paragrafı 1. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 923.

tehlikesi bakımından değerlendirmiş ve faaliyetin önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içermediği sonucuna iyi niyetle varmış olabilir. Taslak Maddeler m. 11/1 etkilenmesi muhtemel devlete, kaynak devletten değerlendirmesine ve vardığı sonuca ikinci defa bakmasını talep etme imkanı vermektedir. Bu durum, kaynak devletin Taslak Maddeler m. 8'den kaynaklanan yükümlülüğünü ilk başta yerine getirip getirmediğine ilişkin bir ön yargı içermemektedir.⁶⁰⁰

Etkilenmesi muhtemel devlet Taslak Maddeler m. 11'de belirtilen talepte ancak iki şartın gerçekleşmesi halinde bulunabilmektedir. Birinci şart, talepte bulunan devletin söz konusu faaliyetin önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içerdiğine inanmak için makul sebepleri olmasıdır. İkinci şart, talepte bulunan devletin, sebeplerini açıklayan belgelenmiş bir açıklama sunmasıdır. Bu şartlar, talepte bulunan devletin; belirsiz, doğruluğu ispatlanmamış bir kavrayıştan daha ötesine sahip olmasını gerektirmektedir. Özellikle kaynak devletin Taslak Maddeler m. 11/3'e göre planlarının uygulanmasını ertelemesi ya da askıya alması için ciddi ve doğrulanmış bir sebep gerekmektedir.⁶⁰¹

Taslak Maddeler m. 11/2'nin ilk cümlesi, kaynak devletin, faaliyet ile ilgili değerlendirmesine ve vardığı sonuçlara ikinci kez bakması, yine de kendini Taslak Maddeler m. 8 bağlamında bildirimde bulunma yükümlülüğü altında görmemesi durumunu düzenlemektedir. Taslak Maddeler m. 11/2, ilgili devletlerin menfaatlerinin adil bir şekilde dengelenmesini sürdürmeyi hedeflemektedir. Bunun için kaynak devletin, talep eden devlet gibi vardığı sonuçları gerekçelendirmesi gerekmektedir. Taslak Maddeler m. 11/2'nin ikinci cümlesi, kaynak devletin vardığı sonucun, talepte bulunan devleti tatmin etmemesi durumunu düzenlemektedir. Bu durumda, ilgili

⁶⁰⁰ Taslak Maddeler m. 11, Yorum Paragrafı 2.

⁶⁰¹ Taslak Maddeler m. 11, Yorum Paragrafı 3.

devletlerin vakit kaybetmeden istişare etmesi gerekmektedir. İstişareler, Taslak Maddeler m. 9'a uygun gerçekleştirilmelidir. İstişareler, önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi konusunda kabul edilebilir çözümlere ulaşmayı amaçlamalıdır ve aranan çözümler hakkaniyete uygun menfaatler dengesine dayanmalıdır. Bu hususlar, Taslak Maddeler m. 9 ile ilgili yorumlarda açıklanmaktadır.⁶⁰²

Taslak Maddeler m. 11/3, kaynak devletin tehlikenin en aza indirilmesi için makul tedbirler almasını, uygunsa ve talep edildiyse söz konusu faaliyeti makul bir süre için askıya almasını gerektirmektedir. İlgili devletler, başka bir şekilde de anlaşabilirler.⁶⁰³

Benzer düzenlemeler, başka hukuki belgelerde de yer almaktadır. 'Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna Dair Sözleşme m. 18'⁶⁰⁴ ve Sınıraşan

⁶⁰² Taslak Maddeler m. 11, Yorum Paragrafı 4. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 923 – 924.

⁶⁰³ Taslak Maddeler m. 11, Yorum Paragrafı 5.

⁶⁰⁴ Sınıraşan sular üzerinde kıyıdaş devletlerin kullanım hakkı bulunmaktadır. Bu hak, devletlerin egemenliğinden kaynaklanmaktadır ve sınırsız değildir. Sınıraşan suların kullanım hakkının sınırları ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bu görüşlerden günümüzde geçerli olanı, sınırlı egemenlik görüşüdür. Sınırlı egemenlik görüşüne göre bir devletin, sınıraşan suyun ülkesel sınırları içindeki kısmını kullanırken, diğer kıyıdaş devletlerin aynı suyun kendi ülkelerinden geçen kısmı üzerindeki kullanımlarını etkilememesi gerekmektedir. Kıyıdaş devletlerin, birbirlerinin menfaatlerini dikkate alması gerekmektedir. Diğer iki görüş, aşağı ve yukarı kıyıdaş devletlerin menfaatlerine öncelik veren uç görüşlerdir. Uç görüşleri dengelemek için kendi malını başkalarınınkine zarar vermeyecek şekilde kullan, devletler arası iyi komşuluk ilişkileri ilkesi gibi ilkelerden yararlanılabileceği ileri sürülmektedir. AKTAŞ ACABEY, 2006, s. 83 - 128. Sözleşme, kıyıdaş devletlere sınıraşan suların kullanımını ile ilgili; bilgi değişimi, istişare etme, görüşmeler yapma gibi yükümlülükler yüklemektedir. Örneğin Sözleşme'nin 5. maddesinde hakça ve makul kullanım, 6. maddesinde hakça ve makul kullanımın belirlenmesinde dikkate alınacak faktörler, 8. maddesinde iş birliği genel yükümlülüğü, 9. maddesinde düzenli veri ve bilgi alışverişi, 11. maddesinde tasarlanan önlemlere ilişkin bilgi düzenlenmektedir. AKTAŞ ACABEY,

Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi m. 3/7'de etkilenmesi muhtemel devlet ile kaynak devletin istişare etmesine ilişkin süreç ayrıntılı olarak düzenlenmektedir.⁶⁰⁵

5. Önleyici Tedbirler Konusunda İstişareler

Taslak Maddeler m. 9'da, önleyici tedbirler konusunda istişareler düzenlenmektedir. Taslak Maddeler m. 9/1'e göre ilgili devletler, herhangi birinin isteği üzerine, önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi için alınacak tedbirlere ilişkin kabul edilebilir çözümler bulmak amacıyla istişare etmelidir. İlgili devletler istişarelerin başlangıcında, istişare edilecek makul bir zaman aralığı konusunda anlaşmalıdır. Taslak Maddeler m. 9/2'ye göre ilgili devletler Taslak Maddeler m. 10 ışığında, hakkaniyete uygun menfaat dengesine dayanan çözümler aramalıdır. Taslak Maddeler m. 9/3'e göre eğer istişareler üzerinde uzlaşılan bir çözüm bulma konusunda başarısız olursa, kaynak devlet etkilenmesi muhtemel herhangi

2006, s. 222. Devletlerin sınıraşan suların ülkesel sınırlarından geçen kısmı üzerindeki ulaşım dışı amaçlarla kullanım hakkına getirilen sınırlamalar, ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altındaki uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetlerine getirilen sınırlamalara paraleldir. İki durumda da devletin ülkesel sınırları içinde gerçekleştirilen bir faaliyetin sınıraşan etkileri ve bu etkiler sebebiyle devletin egemenliğinin sınırlanması söz konusudur. Uluslararası tehlike sorumluluğu ve sınıraşan suların ulaşım dışı amaçlarla kullanımı ile ilgili özellikle sayılan maddelerde yer alan düzenlemelerin paralelliği, uluslararası tehlike sorumluluğunun anlaşılmasında ilgili düzenlemelerden yararlanılabileceğini ortaya koymaktadır. Taslak Maddeler'de pek çok yerde Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna Dair Sözleşme'ye atıf yapılması da bu hususa işaret etmektedir.

⁶⁰⁵ Taslak Maddeler m. 11, Yorum Paragrafi 6.

bir devletin haklarına hanel getirmeksizin faaliyete izin vermeye karar verirse yine de etkilenmesi muhtemel devletin menfaatlerini göz önünde bulundurmalıdır.⁶⁰⁶

Taslak Maddeler'e göre ilgili devletlerin, önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi için alınabilecek önleyici tedbirler konusunda anlaşmak için istişare etmesi gerekmektedir.⁶⁰⁷ Taslak Maddeler m. 9'un uygulanma zamanına bağılı olarak istişareler, faaliyete izin verilmeden önce, faaliyetin başlangıcında ya da faaliyetin gerçekleştirildiğı süre boyunca yapılabilir.⁶⁰⁸

Bu madde iki önemli husus arasındaki dengein sürdürülmesini hedeflemektedir.⁶⁰⁹ Bu hususlardan biri, Taslak Maddeler'in uluslararası hukukun yasaklamadığı faaliyetler ile ilgili olması ve bu faaliyetlerin kaynak devletin ekonomik gelişimi açısından önem arz etmesidir. İkincisi, bu faaliyetlere etkilenmesi muhtemel devletlerle istişare etmeden ve önleyici tedbirler almadan gerçekleştirilme izni verilmesinin adil olmamasıdır. Bu sebeple Taslak Maddeler m. 9 ile getirilen düzenleme, kaynak devletin diğere devletlerce kabul edilebilir çözümlere ulaşma konusunda gerçek bir iradesi olmaksızın yerine getirebileceğı basit bir formaliteden ibaret değildir. Taslak Maddeler m. 9 ile getirilen düzenleme, etkilenmesi muhtemel devletlere veto hakkı vermemektedir.⁶¹⁰ Taslak Maddeler m. 9, dengein sürdürülmesi için tarafların gerçekleştirecekleri istişarelerin amaç ve yöntemini ortaya koymaktadır. Taraflar istişareleri iyi niyetle gerçekleştirmelidir ve birbirlerinin hukuki açıdan meşru menfaatlerini dikkate almalıdır. Taraflar, önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da

⁶⁰⁶ ÖZTURANLI, 2008, s. 130.

⁶⁰⁷ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 927. JAIN, 2008, s. 15. BARBOZA, 2011, s. 18.

⁶⁰⁸ Taslak Maddeler m. 9, Yorum Paragrafı 1. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 925. ÖZTURANLI, 2008, s. 131.

⁶⁰⁹ JAIN, 2008, s. 18.

⁶¹⁰ FITZMAURICE, 1999 – 2000, s. 57.

tehlikenin en aza indirilmesi konusunda alınacak önleyici tedbirler bakımından kabul edilebilir çözümler bulmak amacıyla istişare etmelidir.⁶¹¹

İyi niyet ilkesi, istişare ve görüşmelerin ayrılmaz bir parçasıdır. Gerçekten ve iyi niyetle istişare etme ve görüşme yükümlülüğü, Lanoux Gölü Uluslararası Hakemlik Kararı'nda da yer almaktadır. Karar'a göre iki devlet arasındaki istişare ve görüşmeler, gerçek ve iyi niyet ilkesine uygun olmalıdır, basit bir formaliteden ibaret olmamalıdır.⁶¹²

'UAD'nin Balıkçılık Davası Kararı'nda⁶¹³ iyi niyet ile ilgili benzer ifadeler yer almaktadır. Divan, tarafların görüşmeleri iyi niyet temelinde yürütmesi gerektiğini ve birbirlerinin meşru haklarını dikkate alması gerektiğini belirtmektedir. 'UAD Kuzey Denizi Kıta Sahanelığı Davaları'ndaki Kararı'nda⁶¹⁴ da, tarafların bir anlaşmaya varmak amacıyla görüşmeler gerçekleştirmesi gerektiğini ve görüşmelerin basit bir formalite gibi görülmemesi gerektiğini belirtmektedir. Karar, görüşmelerden bahsetmesine rağmen, tarafların iyi niyetle hareket etmesi şartının hem görüşmeler hem de istişareler açısından geçerli olduğu açıktır.⁶¹⁵

⁶¹¹ Taslak Maddeler m. 9, Yorum Paragrafı 2. ÖZTURANLI, 2008, s. 131.

⁶¹² Taslak Maddeler m. 9, Yorum Paragrafı 3. LAYLIN, BIANCHI, 1959, s. 48. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 926. ÖZTURANLI, 2008, s. 131.

⁶¹³ Karar metni için bkz. *Fisheries Jurisdiction Case*, <http://www.icj-cij.org/files/case-related/56/056-19730202-JUD-01-00-EN.pdf>, 22. 12. 2017.

⁶¹⁴ Karar metni için bkz. *North Sea Continental Shelf Cases*, <http://www.icj-cij.org/files/case-related/51/051-19690220-JUD-01-00-EN.pdf>, 22. 12. 2017. Karar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sami DOĞRU, *Uluslararası Hukukta Kıta Sahanelığı ve Ege Denizi Kıta Uyuşmazlığı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2003, s. 21 – 23.

⁶¹⁵ Taslak Maddeler m. 9, Yorum Paragrafı 4.

Taraflar için istişarelerin amacı, önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya tehlikenin en aza indirilmesi için alınacak önleyici tedbirler konusunda kabul edilebilir çözümler bulmaktır. Önleyici tedbirler ile ilgili kabul edilebilir çözümler ifadesi, Taslak Maddeler m. 9/2’de spesifikleştirilen kurallar çerçevesinde taraflarca kabul edilen tedbirlere işaret etmektedir. Tarafların önleme tedbirlerine ilişkin rızası, genel olarak bazı anlaşmalar aracılığıyla ifade edilmektedir.⁶¹⁶

Taraflar öncelikle, önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi için alınacak önleyici tedbirleri seçmelidirler. Taslak Maddeler m. 4’e göre taraflar ayrıca, önleyici tedbirlerin uygulanmasında iş birliği yapmalıdırlar. Bu şart, özen yükümlülüğünden kaynaklanmaktadır. Özen yükümlülüğü, faaliyetin yürütülmesine ilişkin her aşamayı etkileyen, sürekli devam eden bir yükümlülüktür.⁶¹⁷

Taslak Maddeler m. 9, önleyici tedbirler ile ilgili sorun olan her durumda uygulanabilir. Bu tarz sorunlar, Taslak Maddeler m. 8, m. 11 ve m. 12’ye bağlı olarak ortaya çıkabilir. Taslak Maddeler m. 8’e göre kaynak devlet tarafından etkilenmesi muhtemel devlete yapılan bildirimde bir sorun olabilir. Taslak Maddeler m. 12’ye göre bilgi değişimi sırasında bir sorun çıkabilir ya da Taslak Maddeler m. 11’e göre bildirimde bulunma yükümlülüğü ile ilgili süreç bir soruna sebep olabilir. Bu tarz durumlar önleyici tedbirler ile ilgili sorun örnekleridir, bu durumlarda Taslak Maddeler m. 9 uygulanabilir.⁶¹⁸

Taslak Maddeler m. 9’un geniş bir uygulama alanı bulunmaktadır. Taslak Maddeler m. 9, önleyici tedbirler ile ilgili tüm meselelerde uygulanabilmektedir. Örneğin; Taslak Maddeler m. 8’e göre bildirimde bulunulduğunda, Taslak Maddeler m.

⁶¹⁶ Taslak Maddeler m. 9, Yorum Paragrafı 5. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 927.

⁶¹⁷ Taslak Maddeler m. 9, Yorum Paragrafı 6. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 927.

⁶¹⁸ Taslak Maddeler m. 9, Yorum Paragrafı 7.

12'ye göre bilgi değişiminde bulunulduğunda, iletişimde belirsizlikler olduğunda bu sorunları basit şekilde ortadan kaldırmak için istişare edilebilmektedir.⁶¹⁹

Taslak Maddeler m.9/2, devletlere önleyici tedbirler ile ilgili istişareler hakkında rehberlik sağlamaktadır. Bu düzenlemeye göre taraflar, Taslak Maddeler m. 10 ışığında hakkaniyete uygun menfaatler dengesine dayanan çözümler aramalıdır. Taslak Maddeler m. 10 ya da Taslak Maddeler m. 9/2, tarafların hakkaniyete uygun menfaatler dengesine ulaşmak için ilgili olduğunu düşündükleri diğer faktörleri dikkate almasına engel teşkil etmemektedir.⁶²⁰

Taslak Maddeler m. 9/3'te, tarafların tüm çabalarına rağmen önleyici tedbirler konusunda bir anlaşmaya varamamaları düzenlenmektedir. Taslak Maddeler m. 9, iki önemli hususu dengelemeye çalışmaktadır. Bunlardan biri, etkilenmesi muhtemel devletin faaliyeti veto hakkında sahip olmamasıdır. Bu çerçevede Lanoux Gölü Uluslararası Hakemlik Kararı'ndan bahsedilmesi gerekmektedir. Karar'da, etkilenmesi muhtemel devletin, iyi niyeti ihlal edebileceği ve gerçek görüşme çabalarını sona erdirebileceği belirtilmektedir. Bu olasılık dikkate alındığında Taslak Maddeler, kaynak devlete faaliyete devam etme imkanı sunmaktadır. Kaynak devlete böyle bir imkan sunulmazsa etkilenmesi muhtemel devlete faaliyet ile ilgili veto hakkı verilmiş olmaktadır. 'Kaynak devlet faaliyete devam etme imkanına sahip olmasına rağmen yine de etkilenmesi muhtemel devletin menfaatlerini gözetmek zorundadır.'⁶²¹ İstişareler sonunda kaynak devlet etkilenmesi muhtemel devletin faaliyet ile ilgili kaygıları hakkında bilgi sahibi olmaktadır ve faaliyeti gerçekleştirirken bu hususları dikkate

⁶¹⁹ Taslak Maddeler m. 9, Yorum Paragrafı 8.

⁶²⁰ Taslak Maddeler m. 9, Yorum Paragrafı 9.

⁶²¹ LAYLIN, BIANCHI, 1959, s. 48. MACCHESNEY, 1959, s. 169.

alabilmektedir. Taslak Maddeler m. 9/3'ün son kısmı etkilenmesi muhtemel devletin haklarını koruma altına almaktadır.⁶²²

Taslak Maddeler m. 10'da, hakkaniyete uygun menfaatler dengesinin içerdiği etkenler düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre Taslak Maddeler m. 9/2'de belirtilen hakkaniyete uygun menfaatler dengesinin sağlanması için, ilgili devletler aşağıda sayılacak olanlar dahil tüm ilgili etkenleri ve durumları hesaba katmalıdır. a.Önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesinin derecesi, zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi veya zararın onarımı araçlarının ulaşılabilirliği b. Kaynak devlet için sosyal ve ekonomik tüm avantajları ve teknik karakteri, etkilenmesi muhtemel devlete verebileceği potansiyel zarar ile ilişkisi göz önünde bulundurularak faaliyetin önemi c. Çevreye önemli sınıraşan zarar verme tehlikesi ve bu zararı önleme ya da tehlikeyi en aza indirme veya çevresel zararı onarma araçlarının ulaşılabilirliği d. Kaynak devlet ve uygun olduğunda etkilenmesi muhtemel devletin önleme masraflarına katkıda bulunmaya isteklilik derecesi. e. Önleme masrafları ile ilişkisi bağlamında faaliyetin sürdürülebilirliği ve faaliyetin başka bir yerde ya da başka araçlarla gerçekleştirilmesi olasılığı ya da faaliyetin alternatif başka bir faaliyet ile değiştirilmesi olasılığı. f. Etkilenmesi muhtemel devletin söz konusu faaliyete benzer ya da bununla karşılaştırılabilir faaliyetlere uyguladığı önleme standartları ve karşılaştırılabilir bölgesel ya da uluslararası uygulamalarda benimsenen standartlar.

Taslak Maddeler m. 10'un amacı, hakkaniyete uygun menfaatler dengesini sağlamak için istişare eden devletlere bu konuda bazı ipuçları vermektir. Hakkaniyete uygun menfaatler dengesinin sağlanması için gerçekler ortaya konmalı, tüm ilgili etkenler ve durumlar değerlendirilmelidir. Taslak Maddeler m. 10 ile getirilen

⁶²² Taslak Maddeler m. 9, Yorum Paragrafı 10. ÖZTURANLI, 2008, s. 132.

düzenleme, Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna Dair Sözleşme m. 6'dan etkilenmiştir.⁶²³

⁶²³ Taslak Maddeler m. 10, Yorum Paragrafı 1. Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna Dair Sözleşme'nin 5. maddesinde, hakça ve makul kullanım ile katılım düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre su yolu devletleri, kendi ülkelerindeki bir uluslararası su yolunu hakça ve makul şekilde kullanırlar. Su yolu, kıyıdaş devletler tarafından diğer kıyıdaş devletlerin menfaatleri dikkate alınarak, su yolunun korunması ile bağdaşır şekilde, en iyi ve sürdürülebilir kullanımı ve yarar elde etmeyi sağlayacak şekilde kullanılır ve geliştirilir. Su yolu devletleri, uluslararası su yolunu hakça ve makul şekilde kullanmaya, geliştirmeye ve korumaya katılırlar. Katılım, su yolunu kullanma hakkını ve su yolunun gelişimi ve korunmasında iş birliği ödevini beraberinde getirir. Genel olarak hakça ve makul kullanım, kıyıdaş devletlerin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının ve menfaatlerinin değerlendirilmesini, suların en fazla yarar ve en az zarar sağlayacak şekilde kullanımını gerektirmektedir. Hakça kullanım, yararlı ve en iyi düzeyde fayda elde edecek şekilde kullanımdır. AKTAŞ ACABEY, 2006, s. 180 - 181. Hakça ve makul kullanımının söz konusu olup olmadığının tespitinde yararlanılacak faktörler, Sözleşme'nin 6. maddesinde sayılmaktadır. Bu düzenlemeye göre bir kullanımın hakça ve makul olup olmadığının tespitinde yararlanılacak faktörler arasında; coğrafi, iklimsel, ekolojik ve doğal nitelikteki diğer faktörler, su yolu devletinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları, nüfusu, bir su yolu devletinin kullanımının diğer devletlere etkisi, su yolunun mevcut ve potansiyel kullanımı, su yolunun su kaynağının korunması, geliştirilmesi ve kullanımında tasarruf ve bu konu ile ilgili tedbirlerin maliyeti, mevcut ya da planlanmış kullanımın karşılaştırılabilir seçeneklerinin varlığı gibi faktörler yer almaktadır. Hakça ve makul kullanımın belirlenmesinde bu faktörlerden birine, diğerleri ile karşılaştırılarak ağırlık verilecektir. Her somut durumun özelliği göz önünde bulundurularak, bu faktörlerden hangisinin kullanılacağı belirlenecektir. Tüm faktörler birlikte değerlendirilecek ve bütün hususlar göz önünde bulundurularak sonuca varılacaktır. Sözleşmenin 5 ve 6. maddelerinin uygulanması konusunda kıyıdaş devletler ihtiyaç olduğunda iş birliği ruhu içinde istişare edeceklerdir. AKTAŞ ACABEY, 2006, s. 186 - 187. Kıyıdaş devletlerin hakça ve makul kullanım kuralına uygun davranıp davranmadığının tespiti için, usul kurallarına uygunluğa bakılması gerekmektedir. Usul kuralları, soyut bir kavram olan hakça ve makul kullanımın içeriğini doldurmakta, bu kavramı somutlaştırmaktadır. Usul kurallarına aykırılık, sorumluluk doğurmaktadır. Uluslararası su yollarının ulaşım dışı amaçlarla kullanımı ile ilgili usul kuralları; haber verme, bilgi alışverişinde bulunma, istişare ve iş birliği etme ile görüşmeleri

Taslak Maddeler m. 10'a göre ilgili devletler, Taslak Maddeler m. 9/2'de belirtilen hakkaniyete uygun menfaatler dengesini sağlamak için tüm ilgili etkenleri ve durumları hesaba katmalıdır. Taslak Maddeler m. 10'da sayılan etkenler ve durumlar, sınırlandırıcı değildir.⁶²⁴ Taslak Maddeler'in kapsamına giren faaliyetlerin çeşitliliği ve bu faaliyetlerin gerçekleştirilebileceği değişik durum ve koşullar, tüm somut olaylar bakımından ilgili etkenleri sınırlayıcı olarak sayan bir liste yapılmasını imkansız kılmaktadır. Taslak Maddeler m. 10'da sayılan etkenler ya da durumlar arasında öncelik ya da ağırlık sıralaması bulunmamaktadır. Bu etken ya da durumlardan bazıları belli durumlar için daha önemli olabilmekte, bazıları ise diğer durumlar için daha ağırlıklı olarak değerlendirilmeyi hak edebilmektedir. Genel olarak bu etkenler ya da durumlar, somut durumda taraflara maliyet ve yararı karşılaştırma imkanı vermektedir.⁶²⁵

Taslak Maddeler m. 10 ile sağlanmaya çalışılan hakkaniyete uygun menfaatler dengesi, uluslararası tehlike sorumluluğunun kaynak devlet ve etkilenmesi muhtemel devletler ile ilgili çeşitli menfaatleri dengelemeye çalıştığına, sosyal bir menfaat karşısında riski kabul ettiğine işaret etmektedir.⁶²⁶

Taslak Maddeler m. 10/a, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesinin derecesi ile önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi veya

kapsamaktadır. AKTAŞ ACABEY, 2006, s. 213 - 238. Uluslararası su yollarının ulaşım dışı amaçlarla kullanımı ile ilgili düzenlemeler, Taslak Maddeler'de yer alan bilgilendirme ve bildirim, bilgi değişimi, iş birliği, hakkaniyete uygun menfaatler dengesi ve önleyici tedbirler konusunda istişareler vb. düzenlemeler ile paraleldir. Bu durum, uluslararası tehlike sorumluluğunun yorumlanmasında ilgili düzenlemelerden yararlanılabileceğine işaret etmektedir.

⁶²⁴ FITZMAURICE, 1999 – 2000, s. 57.

⁶²⁵ Taslak Maddeler m. 10, Yorum Paragrafı 2. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 928.

⁶²⁶ BARBOZA, 2011, s. 28.

zararın onarımı olasılığını karşılaştırmaktadır.⁶²⁷ Örneğin, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesinin derecesi yüksek olabilir ama aynı zamanda zararı önleyecek ya da tehlikeyi azaltacak tedbirler veya zararı onarma imkanı bulunabilir. Buradaki karşılaştırmalar hem niteliksel hem de nicelikselidir.⁶²⁸

Taslak Maddeler m. 10/b, faaliyetin kaynak devlete ekonomik, sosyal ve teknik açıdan sağlayabileceği avantajlar bakımından önemini, etkilenmesi muhtemel devlete verebileceği olasılığı zarar ile karşılaştırmaktadır.⁶²⁹ ‘Uluslararası tehlike sorumluluğunun odaklandığı konunun sosyal faydaları sebebiyle yasaklanamayan tehlikeli faaliyetler olması’⁶³⁰ bu tarz bir karşılaştırma yapılmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Uluslararası Hukuk Komisyon’u bu konuda Donauversinkung Kararı’na atıf yapmaktadır. Karar, Alman Anayasa Mahkemesi’nin Tuna Nehri sularının akışına ilişkin olarak verdiği geçici bir karardır. Karar’a göre devletlerin menfaatleri, hakkaniyete uygun şekilde değerlendirilmelidir. Sadece komşu devlete verilebilecek zarar düşünülmemelidir bununla birlikte, elde edilebilecek menfaatin muhtemel zararlar ilişkisi de düşünülmemelidir. Daha yakın zamanlarda devletler arasında sınıraşan uyuşmazlıklar söz konusu olduğunda hakkaniyete uygun çözümlerin nasıl bulunabileceği ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Fransa’da potasyum salınımlarının Ren’e bırakılması ile ilgili anlaşmalar, ABD Meksika sınır sularının kirlenmesi, Kuzey

⁶²⁷ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 928. ÖZTURANLI, 2008, s. 132.

⁶²⁸ Taslak Maddeler m. 10, Yorum Paragrafı 3.

⁶²⁹ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 929. ÖZTURANLI, 2008, s. 132.

⁶³⁰ BARBOZA, 2011, s. 3.

Amerika ve Avrupa'da görülen asit yağmurları ile ilgili görüşmeler bunu göstermektedir.⁶³¹

Taslak Maddeler m. 10/c, Taslak Maddeler m. 10/a'ya benzer şekilde çevreye ilişkin önemli zarar tehlikesi ile bu zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi araçlarının ulaşılabilirliği veya çevresel zararın onarımı olasılığını karşılamaktadır.⁶³² Bu düzenleme, çevrenin korunmasının özel önemini vurgulamaktadır. Rio Bildirisi 15. ilke, Taslak Maddeler m. 10/c ile bağlantılıdır ve ihtiyatlılık ilkesinin devletlerin kapasitelerine göre geniş şekilde uygulanmasını gerektirmektedir. İhtiyatlılık ilkesine göre ciddi ya da geri dönülemez zarar tehdidi söz konusu olduğunda, bu konuda bilimsel kesinliğin bulunmaması çevresel zararın önlenmesi için masraflı tedbirlerin ertelenmesi sebebi olarak kullanılmamalıdır.⁶³³ Aksi takdirde bilimsel kesinliğin

⁶³¹ Taslak Maddeler m. 10, Yorum Paragrafı 4.

⁶³² TÛTÛNCÛ, 2002, s. 929. ÖZTURANLI, 2008, s. 132.

⁶³³ Taslak Maddeler m. 10, Yorum Paragrafı 5. İhtiyatlılık ilkesi, çevre hukukunun temel ilkelerindedir. Bu ilkeye göre bir faaliyetin olumsuz çevresel sonuçlara sebep olabileceğine dair ciddi şüpheler söz konusu olduğunda, bilimsel kesinlik aranmadan önleyici tedbirler alınmalıdır. Bilimsel belirsizlik, ihtiyatlılık ilkesini ortaya çıkartan en önemli sebeplerden biridir. Bilimsel belirsizliğin çevrenin korunması ile ilgili önleyici tedbirlerin alınmaması konusunda gerekçe olarak gösterilmesinin, çevrenin korunmasına olumsuz etki edeceği açıktır. İhtiyatlılık ilkesi, bu olumsuz etkiyi bertaraf etmeye çalışmaktadır. İhtiyatlılık ilkesi de önleme ilkesi gibi çevresel zararı önlemeyi hedeflemektedir. Ancak, önleme ilkesinden farklı olarak bilimsel kesinliğin olmadığı, düşük seviyedeki çevresel zarar olasılığı halinde önleyici tedbirler alınmasını gerektirmektedir. İhtiyatlılık ilkesi, bilimsel belirsizliğe bir tepki olarak doğmuştur. İspat yükünün tersine çevrilmesi, ihtiyatlılık ilkesinin uygulanmasında başvurulabilecek araçlardan biridir. İspat yükünün tersine çevrilmesi, tehlikeli faaliyeti gerçekleştirmek isteyenlerin, bu faaliyetin çevresel zarara sebep olmayacağını ispatlamasını gerektirmektedir. İhtiyatlılık ilkesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. GÛNEŞ, 2015, s. 46 - 57.

bulunmaması önleyici tedbirlerin alınmasına ve çevrenin korunmasına engel teşkil eder.⁶³⁴

İhtiyatlılık ilkesi, BM Avrupa İçin Ekonomik Şart üyeleri tarafından kabul edilen Bergen Bildirisi'nde yer almaktadır. İlke, Mayıs 1990'da BM Avrupa İçin Ekonomik Şart üyesi devletler tarafından benimsenmiştir. Bu belge ve ilkeye göre çevresel tedbirler, çevresel zararı önlemeyi ve bu zararın sebeplerini ortadan kaldırmayı hedeflemelidir. Ciddi ve geri dönülemez zarar tehdidi söz konusu olduğunda bilimsel kesinliğin bulunmaması, çevresel zararın önlenmesi tedbirlerinin ertelenmesi için kullanılmamalıdır. İhtiyatlılık ilkesi, BM Çevre Programı İdare Konseyi tarafından deniz kirliliğinin önlenmesi ve azaltılması için tavsiye edilmiştir. Deniz kirliliği, deniz çevresi için gittikçe artan oranda tehlike teşkil etmektedir ve soruna sebep olmaktadır. İhtiyatlılık ilkesine bazen açıkça bazen ise açıkça referans yapılmaksızın çeşitli uluslararası andlaşmalarda yer verilmektedir.⁶³⁵

Rio Bildirisi'ne göre ihtiyatlılık ilkesi, ihtiyatlı davranmanın çok genel bir kuralını ortaya koymaktadır. Bu ilke, devletlerin önleme yükümlülüğünü yerine getirmek için bilimsel bilgidaki değişiklikleri sürekli takip etmesi gerekliliğine işaret etmektedir. UAD, Gabcikovo Nagymaros Projesi Kararı'nda tarafları Gabcikovo güç santralinin işletilmesinin çevresel etkilerine, çevrenin korunmasının yeni gereklilikleri ışığında yeniden bakmaya davet etmektedir.⁶³⁶

Devletler mümkün olduğunca zararın ortaya çıkmasından önceki durumu yeniden tesis etmek için uygun onarım yöntemlerini düşünmelidirler. Bu, çevre dostu

⁶³⁴ FLEMME, 2004, s. 15.

⁶³⁵ Taslak Maddeler m. 10, Yorum Paragrafi 6.

⁶³⁶ Taslak Maddeler m. 10, Yorum Paragrafi 7. TÜTÜNCÜ, 2002, s. 931.

önlemler alması gereken ilgili devletler tarafından göz önünde bulundurulması gereken bir faktördür.⁶³⁷

Taslak Maddeler m. 10/d, önleyici tedbirlerin seçiminde belirleyici faktörlerden birinin, kaynak devlet ve etkilenmesi muhtemel devletin önleme tedbirlerinin masraflarına katılma konusundaki isteklilikleri, yapabilecekleri katkının derecesi olduğunu belirtmektedir.⁶³⁸ Örneğin, etkilenmesi muhtemel devlet önleme tedbirlerinin masraflarına katılmaya hazırsa, diğer faktörler de göz önünde bulundurularak kaynak devletin daha masraflı ancak, aynı zamanda daha etkili tedbirler alması mantıklı olur. Bununla birlikte bu durum, kaynak devletin Taslak Maddeler'e göre almak zorunda olduğu tedbirlerin altını oymamaktadır.⁶³⁹

Bu düzenlemeler, sözde kirleten öder ilkesinin temel politikası ile paraleldir. Bu ilke, ilk kez OECD Konseyi tarafından 1972'de kabul edilmiştir. Kirleten öder ilkesinin uluslararası seviyede kavranması, Rio Bildirisi'nde 16. ilke olarak kabul edilmesiyle

⁶³⁷ Taslak Maddeler m. 10, Yorum Paragrafı 8. Önleme ilkesi, çevre hukukun en temel ilkelerindedir. Çevrenin korunmasına yönelik kural ve düzenlemelerin çoğu, doğrudan ya da dolaylı olarak önleme ilkesinin uygulanmasını sağlamayı hedeflemektedir. Önleme ilkesinin farklı yöntem ve araçlarla hayata geçirilebilmesi mümkündür. Bildirim ve mevcut en iyi teknolojinin kullanılması yükümlülüğü getirilmesi, bu yöntem ve araçların öne çıkanları arasında yer almaktadır. Mevcut en iyi teknolojinin kullanılması ile hedeflenen, çevresel kirliliğe sebep olan emisyonların önlenmesi için mevcut en iyi teknolojiden yararlanılmasıdır. Bu yöntem ile faaliyetler açısından standartlar ortaya konmaya çalışılmaktadır ve standartlara uygun olmayan faaliyetlere izin verilmemektedir. GÜNEŞ, 2015, s. 40 - 45. Çevrenin korunması için mevcut en iyi teknolojinin kullanılması ile Taslak Maddeler'de bahsedilen çevre dostu önlemler ve önleme yükümlülüğünün yerine getirilmesi için bilimsel ve teknolojik gelişmelerin takip edilmesi şartı örtüşmektedir. Bu durum, uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir.

⁶³⁸ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 931. ÖZURANLI, 2008, s. 132.

⁶³⁹ Taslak Maddeler m. 10, Yorum Paragrafı 9.

gerçekleşmiştir. Bu ilkeye göre ulusal otoriteler, çevresel maliyetlerin ve ekonomik enstrümanların kullanımının benimsenmesi için çaba harcamalıdır. Ayrıca kirleten, prensip olarak kirlilik masraflarını üstlenmesi gerektiğini göz önünde bulundurmalıdır ve uluslararası ticaret ve yatırımları aksatmamalıdır. Bu yol, önleme ve kontrol tedbirlerinin masraflarının en etkili paylaşım yolu olarak kabul edilmektedir. Böylece, kıt kaynakların rasyonel kullanımı teşvik edilmektedir.⁶⁴⁰

Kaynak devlet ve etkilenmesi muhtemel devlet, önleme masraflarına katılma konusunda aynı yere konmamaktadır. İlgili devletler, sık sık önleme tedbirlerine katkı ile ilgili görüşmeler yapmaktadır. Bu tarz görüşmeler, daha çok, önleme tedbirlerine harcanacak paranın miktarı konusunda bir anlaşma yoksa ve etkilenmesi muhtemel

⁶⁴⁰ Taslak Maddeler m. 10, Yorum Paragrafı 10. Kirleten öder ilkesi, çevre hukukunun ilk ilkesidir. Bu ilkenin ilk olmasının sebebi, kirliliğin artması üzerine ilk aşamada kirletenlerin üzerine gidilmesidir. Kirleten, doğrudan ya da dolaylı olarak kirlenmeye sebep olan ya da kirlenmeye sebep olan koşulları yaratan kişidir. Kirleten öder ilkesi, Rio Bildirisi 16. ilkede düzenlenmektedir ve kirleteni cezalandırmayı hedeflememektedir. Bu ilkenin amacı, kirliliğin bedelini kirletenin ödemesi, başka bir ifade ile kirliliğin maliyetlerini kirletenin karşılamasıdır. Kirleten öder ilkesine göre, kirliliğin önlenmesi ve kontrolü için gerekli önlemlerin masraflarına kirleten katlanmalıdır. Bu önlemler, kamu otoritelerince belirlenmektedir ve çevrenin belirli bir durumda olmasını sağlamayı hedeflemektedir. Kirleten öder ilkesine göre kirliliğin önlenmesi önceliklidir ancak, bunun mümkün olmaması durumunda amaç kirliliğin kontrolü ve giderilmesidir. Kirleten öder ilkesinin dar ve geniş şekilde yorumlanması mümkündür. Dar yoruma göre kirletenin, kirliliğin önlenmesi, kontrolü ve giderilmesi için yapılan masraflara katlanması gerekmektedir. Geniş yoruma göre ise ilke, kirletenin sebep olduğu kirliliğin tüm sosyal maliyetine katlanmasını gerektirmektedir. Geniş yoruma göre kirleten öder ilkesinin kapsamına, çevresel zararın tazmini ve sorumluluk da girmektedir. Kirleten öder ilkesi, kirletenin sebep olduğu zararın hukuki sorumluluk bağlamında tazmin edilmesi olarak algılanmamalıdır. Böyle bir durumda kirleten öder ilkesi, parasını ödemek suretiyle kirletmenin mümkün olabileceği anlamına gelmektedir ve bu durum kirleten öder ilkesinin çevresel kirliliği onarıcı boyutunu ön plana çıkarmaktadır. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 133 – 158. Kirleten öder ilkesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. SANDS, 2012, s. 228 – 236.

devlet, kaynak devletin sağlayabileceğinden daha yüksek bir koruma için önleme tedbirlerinin masraflarına katkıda bulunuyorsa gerçekleşmektedir. Masraflara katılım ve önleme tedbirlerinin miktarı arasındaki ilişki, Taslak Maddeler m. 10/d'de özel olarak düzenlenmektedir.⁶⁴¹

Taslak Maddeler m. 10/e, karşılaştırılması ve dikkate alınması gereken belli sayıdaki faktörü belirtmektedir. Faaliyetin ekonomik açıdan sürdürülebilirliği, önleme tedbirlerinin masrafları ile karşılaştırılmalıdır. Önleme tedbirlerinin masrafları, faaliyeti ekonomik açıdan sürdürülemez kılacak kadar yüksek olmamalıdır. Faaliyetin ekonomik açıdan sürdürülebilirliği; yerinin değiştirilmesi olasılığı, başka yöntemlerle ya da alternatif bir faaliyet ile değiştirilmesi açısından değerlendirilmelidir. Faaliyetin başka yöntemlerle gerçekleştirilmesi ifadesi örnek olarak gösterilecek durumların dikkate alınmasını gerektirmektedir. Örneğin, faaliyet için kullanılan kimyasal madde sınıraşan zarara sebep olma ihtimali olan bir madde olabilir ve bu madde başka bir kimyasal madde ile değiştirilebilir ya da bir santral veya fabrikadaki mekanik ekipman değişik ekipmanlar ile değiştirilebilir. Faaliyetin alternatif bir faaliyet ile değiştirilmesi ifadesi, benzer sonuçların risk içermeyen ya da daha az risk içeren başka faaliyetler ile elde edilebilir olması olasılığının dikkate alınmasını gerektirmektedir.⁶⁴²

Taslak Maddeler m. 10/f'e göre devletler, benzer ya da karşılaştırılabilir faaliyetler için etkilenmesi muhtemel devlette ya da diğer bölgelerde kullanılan önleme standartlarını ya da varsa benzer faaliyetlere uygulanabilen uluslararası standartları

⁶⁴¹ Taslak Maddeler m. 10, Yorum Paragrafı 11.

⁶⁴² Taslak Maddeler m. 10, Yorum Paragrafı 12. TÜTÜNCÜ, 2002, s. 933.

dikkate alınmalıdır.⁶⁴³ Bu düzenleme, özel olarak ilgili devletlerin önleme standartlarına sahip olmadığı ya da kendi standartlarını geliştirmek istediği durumlarla alakalıdır.⁶⁴⁴

6. Bilgi Değişimi

Taslak Maddeler m. 12’de, bilgi değişimi düzenlenmektedir. İlgili devletler faaliyet devam ederken, faaliyetten kaynaklanan önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi hakkındaki tüm ulaşılabilir bilgiyi, zamanında birbirleriyle değiştirmelidirler. Bilgi değişimi, faaliyet sona ermiş olsa bile ilgili devletler uygun gördüğü sürece devam etmelidir.⁶⁴⁵

Taslak Maddeler m. 12, faaliyetin başlamasından sonraki adımları düzenlemektedir. Bu adımların amacı, önceki maddeler ile aynıdır ve önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesidir.⁶⁴⁶

Taslak Maddeler m. 12, faaliyetin başlamasından sonra kaynak devlet ve etkilenmesi muhtemel devletin bilgi değişimini düzenlemektedir. Taslak Maddeler m. 12’deki faaliyetle ilgili tüm ulaşılabilir bilgiler ifadesi, faaliyet ve bilgi arasındaki bağa vurgu yapmaktadır. İlgili devletler arasında değiştirilmesi gereken bilgi, her türlü bilgi değildir. Faaliyet ile ilgili tüm ulaşılabilir bilgiler değiştirilmelidir. Özen yükümlülüğüne dayanan önleme yükümlülüğü, bir kerelik bir çaba gerektirmemektedir, sürekli bir çaba gerektirmektedir. Özen yükümlülüğü, faaliyete izin verilmesi ve faaliyetin başlaması ile sona ermemektedir, faaliyet devam ettiği sürece faaliyetin

⁶⁴³ ÖZTURANLI, 2008, s. 133.

⁶⁴⁴ Taslak Maddeler m. 10, Yorum Paragrafı 13.

⁶⁴⁵ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 934. ÖZTURANLI, 2008, s. 134.

⁶⁴⁶ Taslak Maddeler m. 12, Yorum Paragrafı 1.

uygulanması ile ilgili olarak devam etmektedir. ⁶⁴⁷ Özen yükümlülüğü, faaliyet başladıktan sonra bilgi değişiminin temelini teşkil etmektedir.

Taslak Maddeler m. 12'ye göre değiştirilmesi gereken bilgi, somut durumda önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi amacı için kullanılabilir her türlü bilgidir. Normalde bu tarz bilgi, kaynak devletin sahip olduğu bilgidir. Ancak, etkilenmesi muhtemel devlet de bu tarz bir bilgiye sahip olabilir. Bu durumda etkilenmesi muhtemel devletin sahip olduğu bilgiyi kaynak devlet ile paylaşması gerekmektedir.⁶⁴⁸

Bilgi değişimi, çevresel zararın önlenmesi ya da azaltılması ile ilgili sözleşmelerde oldukça yaygın şekilde yer almaktadır. Bu sözleşmeler, bilginin toplanması ve değiştirilmesi ile ilgili değişik yöntemler benimsemektedir. Bu sözleşmelere göre bilgi değişimi taraflar arasında yapılabilmektedir ya da bilgi uluslararası örgütler aracılığıyla diğer devletlere ulaştırılabilmektedir. Taslak Maddeler çerçevesinde birkaç devletin dahil olduğu faaliyetlerde, bilgi değişimi doğrudan ilgili devletler arasında yapılabilir. Bilginin çok sayıda devleti etkileyebileceği durumlarda ise bilgi diğer yollardan değiştirilebilir. Örneğin, yetkili uluslararası örgütler aracılığıyla bilgi değişimi yapılabilir.⁶⁴⁹

Taslak Maddeler m. 12, bilginin zamanında değiştirilmesini gerektirmektedir. Bu durum, devletin bilginin farkına vardığı zaman ilgili devleti hemen bilgilendirmesi anlamına gelmektedir. Böylece, ilgili devletlerin uygun önleyici tedbirler hakkında

⁶⁴⁷ Taslak Maddeler m. 12, Yorum Paragrafı 2. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 934.

⁶⁴⁸ Taslak Maddeler m. 12, Yorum Paragrafı 3. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 934. ÖZTURANLI, 2008, s. 134.

⁶⁴⁹ Taslak Maddeler m. 12, Yorum Paragrafı 4. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 934.

istişare etmeleri için ya da uygun eylemleri gerçekleştirmeleri için yeterince zaman kalmaktadır.⁶⁵⁰

Taslak Maddeler m. 12’de bilgi değişiminin sıklığı ile ilgili bir şart getirilmemektedir. Taslak Maddeler m. 12, devletler sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi ile ilgili bilgiye sahip olduğunda devreye girmektedir.⁶⁵¹

Taslak Maddeler m. 12’nin ikinci cümlesi, bilgi değişimi yükümlülüğünün sadece faaliyet devam ettiği sürece söz konusu olmayacağını belirtmektedir. Faaliyet arkasında önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesinden kaçınmak için takip edilmesi gereken ürünler ya da maddeler bırakıyorsa, faaliyet sona erdikten sonra da bilgi değişimi yükümlülüğü devam edecektir. Bu konuda örnek olarak nükleer faaliyetler gösterilebilir. Nükleer faaliyetler, sona erseler bile arkalarında nükleer atık bırakmaktadırlar. Bu durum, bazı faaliyetlerin sonuçlarının faaliyet sona erdikten sonra da önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içermeye devam ettiğini ortaya koymaktadır. Bu şartlar altında kaynak devletin sorumluluğu faaliyet ile birlikte sona ermemektedir.⁶⁵²

7. Kamuya Bilgi Verme

Taslak Maddeler m. 13’te kamuya bilgi verme düzenlemektedir. Bu düzenlemeye göre ilgili devletler, uygun araçlarla, Taslak Maddeler’in kapsamına giren

⁶⁵⁰ Taslak Maddeler m. 12, Yorum Paragrafi 5. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 935.

⁶⁵¹ Taslak Maddeler m. 12, Yorum Paragrafi 6. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 935.

⁶⁵² Taslak Maddeler m. 12, Yorum Paragrafi 7. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 935.

faaliyetin sebep olabileceği zarar ya da tehlike hakkında, etkilenmesi muhtemel halklara bilgi vermelidir ve bu halkların konu ile ilgili görüşlerini almalıdır.⁶⁵³

Taslak Maddeler m. 13'e göre ilgili devletler, uygun zamanda, uygun araçlarla, kendilerinin ya da diğer devletlerin fark etmeksizin etkilenmesi muhtemel halklara önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi ile ilgili bilgi vermelidirler, bu halkların konu ile ilgili görüşlerini almalıdırlar. Taslak Maddeler m. 13, ilgili devletlerin etkilenmesi muhtemel halklara faaliyet ve içerdiği tehlike ile ilgili bilgi vermesini ve bu halkların konu ile ilgili görüşlerini almasını gerektirmektedir. Halka bilgi vermenin amacı, halkın bilgilenmesini sağlamak ve görüşlerini almaktır. Halkın görüşlerinin alınması amacı güdülmezse, halka bilgi vermenin bir anlamı kalmamaktadır.⁶⁵⁴

Halka verilecek bilgi, faaliyet ile ilgili bilgi yanında faaliyetin sebep olabileceği tehlike ve zarar ile ilgili bilgiyi de kapsamaktadır. Bu bilgi, Taslak Maddeler m. 8'e göre gerçekleştirilen bildirimle eşlik eden belgelerde ya da Taslak Maddeler m. 11'e göre gerçekleştirilen değerlendirmede yer almaktadır.⁶⁵⁵

Taslak Maddeler m. 13, genel olarak uluslararası hukuktaki ve özel olarak çevre hukukundaki gelişmelerden etkilenmektedir.⁶⁵⁶ Taslak Maddeler m. 13'ü özel olarak etkileyen gelişme; yaşamları, sağlıkları, malları ve çevreleri etkilenebilecek olan bireyleri, kendi görüşlerini sunma ve nihai kararı verme sorumluluğunda olanlarca duyulma şansı sağlayarak karar alma süreçlerine katma yönündeki gelişmedir.⁶⁵⁷

⁶⁵³ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 935. ÖZTURANLI, 2008, s. 135.

⁶⁵⁴ Taslak Maddeler m. 13, Yorum Paragrafı 1. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 935.

⁶⁵⁵ Taslak Maddeler m. 13, Yorum Paragrafı 2. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 935.

⁶⁵⁶ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 936. ÖZTURANLI, 2008, s. 135.

⁶⁵⁷ Taslak Maddeler m. 13, Yorum Paragrafı 3. Katılım ilkesi, çevre hukukunun temel ilkelerindedir. Çevreci hareketler, çevre politikaları ve hukukunun gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Katılım ilkesi,

Rio Bildirisi 10. ilke, halkın karar alma süreçlerine katılımını sağlamaktadır. Bu düzenlemeye göre çevresel sorunlar, en iyi şekilde tüm ilgili vatandaşların, uygun seviyede katılımı sağlanarak çözülebilmektedir. Ulusal seviyede her birey, kamu otoriteleri tarafından sahip olunan, kendi toplulukları için zararlı materyaller ve faaliyetler ile ilgili bilgiler dahil çevre ile ilgili bilgiye uygun şekilde ulaşım imkanına sahip olmalıdır. Bununla birlikte her birey, karar alma süreçlerine katılma imkanına da sahip olmalıdır. Devletler, bilgiyi geniş anlamda ulaşılabilir kılarak, kamusal farkındalık

bir anlamda çevreci hareketlerin çevrenin korunması konusundaki rolünün resmen kabul edilmesidir. Katılım, sadece bir ilke değildir aynı zamanda bir haktır ve çevre hukuku bakımından arz ettiği önem buradan kaynaklanmaktadır. Rio Konferansı metinlerinde katılım ilkesine özel önem verilmektedir. Katılım ilkesi; yaşanan toplumsal gelişmeler sonucunda ortaya çıkan, sadece oy kullanmak ile sınırlı olmayan, yönetim ile ilgili karar alma ve uygulama süreçlerine katılımı gerektiren vatandaşlık anlayışının yansımasıdır. Çevre sorunları; ortaya çıkmasında herkesin payı olan, çözümü için herkesin katkısı şart olan, karmaşık ve çok yönlü sorunlardır. Bu durum, çevre sorunlarının çözümü için, halkın katılımına dayalı çevreci bir demokrasi anlayışının gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Çevre hukuku bakımından katılım ilkesi, halkın ve bireylerin çevresel yönetimde rol oynaması, etkili ve yönlendirici olması anlamına gelmektedir. Katılım ilkesinin uygulanmasının ön koşulu, bilgi ve belge edinme hakkına sahip olmaktır. Bu hak, kamu otoritelerinin, çevresel yönetimle ilgili bilgi ve belgeyi tam ve anlaşılır olarak, sürece etki etmelerine imkan verecek şekilde halk ya da bireyler ile paylaşılmasını gerektirmektedir. Bu hakkın istisnaları arasında; ulusal güvenlik, savunma, ekonomik ve mali menfaatler ile ilgili bilgi ve belgeler yer almaktadır. Çevresel yönetime katılım, çevresel konularla ilgili politikalar ve hukuk kurallarının oluşturulması ile ilgili kararlar alma ve bu kararların uygulanma süreçlerine katılma anlamına gelmektedir. Kararların uygulanma süreçlerine katılma; kararların yerine getirilmesine katılma, idari başvuru ya da yargısal başvuru yoluyla gerçekleştirilebilmektedir. YILMAZ TURGUT, 2017, s. 167 – 187. Taslak Maddeler m. 13'teki halka bilgi verme ve halkın görüşlerini alma ile ilgili düzenlemeler, uluslararası çevre hukukunun katılım ilkesi ile örtüşmektedir. Bu durum, uluslararası tehlike sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır.

ve katılımı kolaylaştırmalı ve teşvik etmelidir. Onarım ve hukuki çözüm yolları dahil hukuki ve idari süreçlere etkili katılım sağlanmalıdır.⁶⁵⁸

Çevresel meseleler ile ilgili bir dizi uluslararası belgede de, halka bilgi verilmesi ve halkın karar alma süreçlerine katılması şartı getirilmektedir. Sınıraşan İç Suların Kazalar Dolayısıyla Kirlenmesine Dair Davranış Kodu Bölüm m. 7/1/2, bu konudaki örneklerden biridir. Diğer örnekler arasında, Sınıraşan Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesine Dair Sözleşme m. 3, 'BM İklim Değişikliğine Dair Çerçeve Sözleşmesi m. 6'⁶⁵⁹ vb. yer almaktadır.⁶⁶⁰

Karar alma süreçlerine katılmanın çeşitli yöntemleri vardır. Hangi bilgi ve verilerin fiili duruma uygun olduğunun belirlenmesi, alınan kararların bu bilgi ve verilere uygun olup olmadığının gözden geçirilmesi, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesinin engellenmesi amaçlı politika ve analizlerin mahkemeler ya da ilgili kişi

⁶⁵⁸ Taslak Maddeler m. 13, Yorum Paragrafı 4.

⁶⁵⁹ Rio Konferansı, çok sayıda devletin resmi düzeyde temsil edildiği ve farklı kesimlerden katılımın sağlandığı bir konferans olmuştur. Konferans sonucunda 5 belge kabul edilmiştir. BM İklim Değişikliğine Dair Çerçeve Sözleşme, Rio Konferansı sonucu kabul edilen 5 belgeden biridir. Diğer belgeler; Rio Bildirisi, Gündem 21, Ormancılık Prensipleri ve BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'dir. Bu belgelerin hepsinde, gelişmenin sürdürülebilir kalkınma ilkesine göre gerçekleştirilmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir. GÜNEŞ, 2015, s. 30. BM İklim Değişikliğine Dair Çerçeve Sözleşme, iklim değişikliğine sebep olan sera gazı emisyonlarının azaltılmasını amaçlamaktadır ve bu konu ile ilgili alınacak tedbirleri düzenlemektedir. Sözleşme ayrıca, küresel iklim değişikliği ile mücadele amacına yönelik genel ilkeler, eylem stratejileri ve bazı yükümlülükler içermektedir. Sözleşme metni için bkz. *United Nations Framework Convention on Climate Change*, <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>, 22. 12. 2017. Sözleşme ile belirlenen hukuki çerçevenin içinin doldurulması ve hukuken bağlayıcı emisyon indirim hedeflerinin belirlenmesi, 1997'de kabul edilen Kyoto Protokolü ile mümkün olmuştur. Protokol, emisyon indirim yükümlülüklerinin nasıl gerçekleştirileceğini ayrıntılı şekilde ortaya koymaktadır ve bu konuda esnek mekanizmalara yer vermektedir. GÜNEŞ, 2015, s. 357.

⁶⁶⁰ Taslak Maddeler m. 13, Yorum Paragrafı 5.

toplulukları aracılığıyla gözden geçirilmesi karar alma süreçlerine katılım yöntemleri arasında yer almaktadır.⁶⁶¹ Halkın katılımı, sınıraşan ve çevresel zararın önlenmesi çabalarını artırmaktadır.⁶⁶²

Taslak Maddeler m. 13 ile getirilen yükümlülük, uygun araçlarla ifadesi ile sınırlanmaktadır. Bu ifade, halkın bilgilendirilmesi yollarının seçimini devletlere, devletlerin ulusal hukuk şartlarına ve politikalarına bırakmaktadır. Örneğin halka bilgi; medya, hükümet dışı uluslararası örgütler, kamu kurumları ve yerel otoriteler tarafından sağlanabilir. Devletin ülkesel sınırlarının ötesindeki bir halkın bilgilendirilmesi durumunda bilgi, eğer direk iletişim kolay ya da pratik değilse ve uygunsuzsa ilgili devletlerin temsilcilikleri aracılığıyla iletilmektedir.⁶⁶³

Etkilenmesi muhtemel devlet, kaynak devletten bildirim ve bilgiyi aldıktan sonra ve bildirime cevap vermeden önce uygun araçlarla kendi halkını bilgilendirmelidir.⁶⁶⁴

Kamu; bireyleri, menfaat gruplarını (hükümet dışı organizasyonları) ve bağımsız uzmanları kapsamaktadır. Genel olarak kamu ise, gruplar halinde örgütlenmemiş ya da çeşitli gruplara bağlı olmayan bireyleri işaret etmektedir. Kamusal katılım, kamuya açık toplantı ve oturumlar ile teşvik edilmelidir. Kamuya önerilen planlar ile tasarlanan politikalar hakkında bilgi sağlanarak, kamusal katılım ve istişareler kolaylaştırılmalıdır. Bununla birlikte gizlilik şartları değerlendirme sürecine halkın katılımının derecesini etkileyebilmektedir. Politika, plan ya da programın kapsamının belirlenmesi çabalarına halkın katılmaması ya da en düşük seviyede katılması genel olarak kabul görmektedir. Taslak bir belgenin gözden geçirilmesine ya da çevresel etki değerlendirmesine halkın

⁶⁶¹ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 937. ÖZTURANLI, 2008, s. 135.

⁶⁶² Taslak Maddeler m. 13, Yorum Paragrafı 6.

⁶⁶³ Taslak Maddeler m. 13, Yorum Paragrafı 7.

⁶⁶⁴ Taslak Maddeler m. 13, Yorum Paragrafı 8. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 937.

katılımı, önerilen faaliyet hakkındaki kaygılar, ekstra alternatifler ve potansiyel çevresel etkiler ile ilgili bilgi elde edilmesi bakımından faydalı olabilmektedir.⁶⁶⁵

İnsan haklarının gelişimi göz önüne alındığında halkın katılımı, uluslararası hukuk gibi ulusal hukuklarda da gelişmekte olan bir hak olarak görülmektedir. Halkın gelişme hakkındaki temel meselelere ve katlanılabilir zarar seviyesi ilgili karar alma süreçlerine katılımı, alınan kararların meşruluğunu artırmaktadır ve kararlara uygunluğu sağlamaktadır.⁶⁶⁶

Taslak Maddeler m. 14'te ulusal güvenlik ve endüstriyel sırlar düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre kaynak devletin ulusal güvenliğinin veya endüstriyel sırlarının ya da fikri mülkiyetinin korunması için hayati olan veri ya da bilgi saklanabilir. Kaynak devlet, etkilenmesi muhtemel devlet ile mevcut şartlar altında mümkün olan en fazla bilginin paylaşılması konusunda iyi niyetle iş birliği yapmalıdır.⁶⁶⁷

Taslak Maddeler m. 14, devletin Taslak Maddeler m. 8, 12 ve 13'te düzenlenen bilgi sağlama sorumluluğuna dar bir istisna getirmektedir. Devletler, ulusal güvenlikleri için hayati bilgileri ifşa etmek yükümlülüğü altında değildir. Bu düzenleme, bilgi değişimini gerektiren uluslararası anlaşmalar bakımından sıra dışı değildir. 'Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna Dair Sözleşme m. 31'⁶⁶⁸, ulusal

⁶⁶⁵ Taslak Maddeler m. 13, Yorum Paragrafı 9.

⁶⁶⁶ Taslak Maddeler m. 13, Yorum Paragrafı 10.

⁶⁶⁷ TÜTÜNCÜ, 2002, s. 924. ÖZTURANLI, 2014, s. 136.

⁶⁶⁸ Bu maddede, ulusal savunma veya güvenlik için hayati önemde olan veri ve bilgi düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre Sözleşme'deki hiçbir hüküm, bir su yolu devletini ulusal savunması veya güvenliği için hayati önemde olan veri veya bilgiyi vermeye zorlayamaz. Ancak, su yolu devleti, şartların müsaade ettiği kadar çok bilgi vermek üzere diğer su yolu devletleri ile iyi niyetle iş birliği yapacaktır. ÖZBEK DALYAN, 1997, s. 374.

savunma ya da güvenlik için hayati olan bilginin açıklanması konusunda benzer bir istisna getirmektedir.⁶⁶⁹

Taslak Maddeler m. 14, ulusal güvenliğe ek olarak, fikri mülkiyet hakkı tarafından korunan bilgiyi ve endüstriyel sırları kapsamaktadır. Endüstriyel sırlar, fikri mülkiyet hakkının bir parçasıdır. Bun rağmen, bu terimlerin hepsi birlikte korunmuş hakların kapsamını uygun şekilde belirlemek için kullanılmaktadır. Taslak Maddeler'in kapsamına giren bazı faaliyetlerin, ulusal hukuklarca korunan ileri teknoloji ile ilgili bilgilerin kullanımını içermesi yüksek olasılıktır. Normalde ulusal hukuklar, endüstriyel sır olduğu düşünülen bilgileri tanımlamaktadır ve bu bilgiler için koruma sağlamaktadır. Bu tarz koruma düzenlemeleri, endüstriyel faaliyetler ile ilgili bilgi değişimini düzenleyen hukuki belgeler bakımından sıra dışı değildir. Örneğin, 'Sınırşan Suların ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanımına Dair Sözleşme m. 8'⁶⁷⁰ ve Sınırşan Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi m. 2/8'de endüstriyel ve ticari sırlar ile ilgili benzer bir koruma sağlanmaktadır.⁶⁷¹

Taslak Maddeler m. 14, kaynak devlet ve etkilenmesi muhtemel devletin hukuki menfaatlerinin dengelenmesi gerektiğini kabul etmektedir. Bu sebeple Taslak Maddeler m. 14, ulusal güvenlik ve endüstriyel gizlilik sebebiyle bilgileri kendine saklayan kaynak devletin, etkilenmesi muhtemel devlet ile mevcut şartlar altında mümkün olan en fazla bilginin paylaşılması konusunda iyi niyetle iş birliği yapmasını gerektirmektedir. Mümkün olan en fazla bilgi ifadesi örneğin, genel tehlike tanımını ve bir devletin maruz kalabileceği zararın çeşit ve derecesini içermektedir. Mevcut şartlar altında ifadesi, bilginin saklanmasını gerektiren şartlara atıf yapmaktadır. Taslak

⁶⁶⁹ Taslak Maddeler m. 14, Yorum Paragrafı 1.

⁶⁷⁰ Sözleşme metni için bkz. *Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes*, <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/pdf/watercon.pdf>, 22. 12. 2017.

⁶⁷¹ Taslak Maddeler m. 14, Yorum Paragrafı 2. TÜTÜNCÜ, 2002, s. 925.

Maddeler m. 14 esasen, tarafların iyi niyetle iş birliğine dayanmaktadır ve bunu teşvik etmektedir.⁶⁷²

8. Ayrım Yapmama

Taslak Maddeler m. 15'te ayrım yapmama düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre, Taslak Maddeler'in kapsamına giren bir faaliyet sonucunda önemli sınıraşan zarara uğramış ya da uğrama tehlikesi altında olan gerçek ya da tüzel kişilerin menfaatlerinin korunması bakımından ilgili devletler aksini kararlaştırmadıkça ayrım yapılmamalıdır. Devletler; milliyet, ikametgah ya da zararın meydana geldiği yer temelinde kişiler arasında ayrım yapmamalıdır. Devletler, kişiler arasında ayrım yapmaksızın, hukuki sistemleri uyarınca koruma ya da onarım yollarını talep etmek için var olan hukuki ya da diğer usullerine ulaşım izni vermelidir.⁶⁷³

Taslak Maddeler m. 15 kaynak devletin; milliyet, ikametgah ya da zararın meydana geldiği yer temelinde ayrım yapmaksızın, kendi hukuki ya da diğer usullerine ulaşım izni vermesi ilkesini düzenlemektedir. Bu maddenin içeriği, 'Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna Dair Sözleşme m. 32'ye'⁶⁷⁴ dayanmaktadır.⁶⁷⁵

⁶⁷² Taslak Maddeler m. 14, Yorum Paragrafi 3.

⁶⁷³ Ayrım yapmama, kirleten öder ilkesinin ayrılmaz unsurlarından biridir. TÜTÜNCÜ, 2002, s. 938.

⁶⁷⁴ Bu madde, uluslararası su yollarının ulaşım dışı kullanımı hukuku bakımından ayrım yapmamayı düzenlemektedir. Bu düzenlemeye göre, uluslararası su yoluna bağlı faaliyetlerin sonucunda önemli sınıraşan zarar görmüş veya zarar görmesi yolunda ciddi tehdit altında olan gerçek veya tüzel kişilerin çıkarlarının korunması hakkında ilgili su yolu devletleri aksini kararlaştırmamışlarsa, su yolu devleti bu kişiler için kendi hukuk sistemine uygun olarak hukuki veya diğer yollara başvurmayı veya tazminat talep etme hakkını veya kendi ülkesinde yapılan bu tür faaliyetler sonucu ortaya çıkan önemli zararın başka

Taslak Maddeler m. 15 iki temel unsur içermektedir: milliyet ve ikametgah temelinde ayırım yapmama ve zararın meydana geldiği yer temelinde ayırım yapmama.⁶⁷⁶ Kaynak devlet; Taslak Maddeler m. 1'in kapsamına giren faaliyetler sebebiyle önemli sınıraşan zarara uğrayabilecek her kişinin, bu kişilerin milliyeti ya da ikametgahı ne olursa olsun, zararın ortaya çıktığı yer neresi olursa olsun, muhtemel bir ulusal zarar halinde kendi vatandaşlarına uygulayacağı muameleyle aynı muameleye tabi tutulmasını sağlamalıdır. Bazı devletlerde ikametgahı olmayanların ya da yabancıların mahkeme sisteminden faydalanması için teminat göstermesi, bu teminatın mahkeme masraflarını ve diğer ücretleri kapsamı şartı aranabilmektedir. Taslak Maddeler m. 15'in amacı, bu tarz uygulamalara etki etmek değildir. Bu tarz uygulamalar, Taslak Maddeler'e göre ayırıcı uygulamalar değildir.⁶⁷⁷

Taslak Maddeler m. 15, kaynak devletin zararın meydana geldiği yer temelinde ayırım yapamayacağını belirtmektedir. Taslak Maddeler m. 1'in kapsamına giren faaliyetin B devletinde gerçekleştirilmesi sonucu zarar A devletinde ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda B devleti, zararın yetkisi dışında ortaya çıktığını ileri sürerek ayırım yapmamalıdır.⁶⁷⁸

Taslak Maddeler m. 15 ile getirilen kural, tamamlayıcı bir kuraldır. Çünkü maddede de belirtildiği üzere, ilgili devletler aksini kararlaştırmadıkça uygulanabilmektedir. Bu sebeple ilgili devletler, önemli sınıraşan zarara uğrayan kişilerin korunması ya da onarımın sağlanması bakımından en uygun yollar konusunda

türlü telafisini kabul ederken, uyrukluk veya ikamet veya zararın meydana geldiği yer bakımından ayırım yapmayacaktır. ÖZBEK DALYAN, 1997, s. 374 - 375.

⁶⁷⁵ Taslak Maddeler m. 15, Yorum Paragrafı 1. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 938.

⁶⁷⁶ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 938. ÖZTURANLI, 2008, s. 136.

⁶⁷⁷ Taslak Maddeler m. 15, Yorum Paragrafı 2. TÛTÛNCÛ, 2002, s. 939.

⁶⁷⁸ Taslak Maddeler m. 15, Yorum Paragrafı 3.

anlaşabilmektedirler. Örneğin, çok taraflı uluslararası anlaşmalar yapabilmektedirler. İlgili devletler, Taslak Maddeler ile, önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içeren faaliyetler ile başa çıkmak için özel rejimler hakkında anlaşmaya teşvik edilmektedirler. Bu tarz düzenlemeler ile devletler, önemli sınıraşan zarar durumunda kişilerin menfaatlerinin korunmasının yol ve araçlarını ortaya koyabilmektedirler. Kişilerin menfaatlerinin korunması ifadesi, devletlerin karşılıklı anlaşmaları ile ayırım yapamayacağını açıkça belirtmek için kullanılmaktadır. Devletler arası anlaşmaların amacı her zaman zarar mağdurlarının menfaatlerinin korunması olmalıdır.⁶⁷⁹

Taslak Maddeler m. 15 ile getirilen yükümlülüğe benzer yükümlülükler, uluslararası anlaşmalarda ve uluslararası örgütlerin tavsiye kararlarında da yer almaktadır. Örneğin, Danimarka, Finlandiya, Norveç ve İsveç arasında yapılan Çevrenin Korunmasına Dair Sözleşme m. 3' te bu yönde düzenlemeler yer almaktadır.⁶⁸⁰

OECD Konseyi'nin kabul ettiği C(77)28(Final) tavsiye kararı, sınıraşan kirlilik ile ilgili ayırım yapmama ve eşit katılım rejiminin uygulanması hakkındadır. Karar m. 4/a'ya göre, kaynak devlet benzer şartlarda ulusal bir kirlilikte kendi vatandaşlarına karşı sergileyeceği davranışları, kirlilik sebebiyle zarar gören ya da tehlike altında olan diğer kişilere karşı da sergilemelidir.⁶⁸¹

9. Acil Durumlara Hazırlıklı Olma ve Acil Durumun Bildirilmesi

Taslak Maddeler m. 16'da acil durumlara hazırlık düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre kaynak devlet, uygun olduğunda etkilenmesi muhtemel devlet ve

⁶⁷⁹ Taslak Maddeler m. 15, Yorum Paragrafi 4. TÜTÜNCÜ, 2002, s. 939.

⁶⁸⁰ Taslak Maddeler m. 15, Yorum Paragrafi 5. TÜTÜNCÜ, 2002, s. 939.

⁶⁸¹ Taslak Maddeler m. 15, Yorum Paragrafi 6.

yetkili uluslararası örgütler ile iş birliği içinde, acil durumlara karşılık vermek için acil durum planları geliştirmelidir.⁶⁸²

Bu düzenleme, tepki vermeye yönelik bir eylem yerine önlemeye yönelik bir eylem ile ilgili yükümlülük içermektedir ve ‘Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna Dair Sözleşme m. 28/4’e’⁶⁸³ dayanmaktadır. Bu düzenlemeye göre kıyıdaş devletler, etkilenmesi muhtemel devletler ve yetkili uluslararası örgütler ile gerekli olduğunda, acil durumlara cevap vermek için ortaklaşa acil durum planları geliştirmelidirler. Muhtemel acil durumlara cevap vermek için acil durum planları geliştirilmesi ihtiyacı genel olarak kabul edilmektedir. Çevresel felaketleri önleme yükümlülüğü, devletlerin büyük çevresel kazaların gerçekleşmesi olasılığını en aza indirmek için güvenlik tedbirleri ve usuller hakkında yasal düzenleme yapmasını gerektirmektedir. Büyük çevresel kaza örnekleri; nükleer santral kazaları, zehirli kimyasalların yayılımı, petrol yayılımı ya da orman yangınlarıdır. Özel güvenlik ya da acil durum tedbirleri, devletlerin görüşmelerine ve önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesinin yönetimi ile ilgili hususlar üzerinde anlaşmalarına açıktır. Bu tarz güvenlik tedbirleri sayılacak örnekleri içerebilmektedir: a. endüstriyel ve nükleer santral ve araçlarının işletilmesi için güvenlik standartlarının benimsenmesi b. güvenlik standartlarına uygunluğun sürdürülmesi için teçhizat ve tesislerin bakımının yapılması c. tehlikelerin tespit edilmesi için tesislerin veya araçların izlenmesi d. güvenlik standartlarına uygunluğun sağlanması için çalışanların eğitilmesi ve performanslarının

⁶⁸² ÖZTURANLI, 2008, s. 137.

⁶⁸³ Sözleşme’nin 28. maddesinde olağanüstü durumlar düzenlenmektedir. 4. fıkrada ise, gerektiğinde su yolu devletlerinin, etkilenebilecek devletler ve yetkili uluslararası örgüt ile iş birliği yaparak olağanüstü durumlara müdahale edebilmek için ihtimal planları yapacakları belirtilmektedir. ÖZBEK DALYAN, 1997, s. 374.

izlenmesi. Acil durum planları, erken uyarı sistemlerinin kurulmasını da içermektedir.⁶⁸⁴

Kaynak devletler, acil durum planlarının geliştirilmesi konusunda öncelikli yükümlülük sahibi olmasına rağmen, pek çok durumda kaynak devletin acil durum planlarını etkilenmesi muhtemel devletler ve yetkili uluslararası örgütler ile iş birliği içinde yapması uygun düşmektedir. Örneğin, acil durum planları belirli bir konuda yetkili uluslararası örgütler kadar, etkilenmesi muhtemel devletlerin de sürece dahil olmasını gerektirebilmektedir. Ayrıca, acil durumlara karşılık verme çabalarının koordinasyonu, en etkili şekilde etkilenmesi muhtemel devletlerin üyesi olduğu bir uluslararası örgüt aracılığıyla gerçekleştirilebilmektedir.⁶⁸⁵

Acil durum planları, ilgili tüm devletlerin temsil edildiği müşterek ya da ortak komisyonlar aracılığıyla daha iyi bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Sorunları gözden geçirmek için ulusal iletişim noktaları kurmak ve erken uyarılara uymak için en son iletişim araçlarını kullanmak da bu çerçevede gereklidir. Deniz kirliliği felaketlerine cevap vermeyi hedefleyen erken uyarı sistemleri iyi bilinmektedir. BMHDS m. 199'da bu tarz acil durum planları düzenlenmektedir. Acil durum planları geliştirme yükümlülüğü ayrıca orman yangınları, nükleer kazalar ve diğer çevresel felaketler ile ilgili iki taraflı ve çok taraflı uluslararası anlaşmalarda da yer almaktadır.⁶⁸⁶

Taslak Maddeler m. 17'de acil durumun bildirilmesi düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre kaynak devlet, Taslak Maddeler'in kapsamına giren bir faaliyet ile ilgili acil durum hakkında etkilenmesi muhtemel devlete gecikmeksizin ve emrindeki en

⁶⁸⁴ Taslak Maddeler m. 16, Yorum Paragrafı 1. ÖZTURANLI, 2008, s. 137.

⁶⁸⁵ Taslak Maddeler m. 16, Yorum Paragrafı 2. TÜTÜNCÜ, 2002, s. 942.

⁶⁸⁶ Taslak Maddeler m. 16, Yorum Paragrafı 3.

hızlı araçlarla bildirimde bulunmalıdır ve etkilenmesi muhtemel devlete tüm ilgili ve ulaşılabilir bilgiyi sunmalıdır.⁶⁸⁷

Bu madde, kaynak devletin acil bir duruma karşılık vermesi ile ilgilidir. Bu düzenleme, Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Hukukuna Dair Sözleşme m. 28/2'ye dayanmaktadır. Bu düzenlemeye göre bir kıyıdaş devlet, diğer etkilenmesi muhtemel devletleri ve yetkili uluslararası örgütleri gecikmeksizin ve emrindeki en hızlı araçlar vasıtasıyla, ülkesel sınırları içinde meydana gelmekte olan acil durum ile ilgili bilgilendirmelidir. Benzer düzenlemeler, başka uluslararası hukuk belgelerinde de yer almaktadır. Örneğin, Rio Bildirisi 18. ilke, BMDHS m. 198 ve uluslararası su yolları ile ilgili bir dizi başka anlaşmada bu yönde düzenlemeler yer almaktadır.⁶⁸⁸

Taslak Maddeler m. 17'ye göre zararın ciddiliği, acil durumun ortaya çıkışının aniliği ile birlikte gerekli tedbirleri meşrulaştırmaktadır. Anilik, durumun tamamen beklenmedik olmasını gerektirmemektedir. Tesis edilen erken uyarı sistemleri ya da hava durumundaki ağır bozulmalar, acil durumun yakın olduğuna işaret edebilmektedir. Bu durum, ilgili devletlere acil duruma karşılık vermek ve acil durumun olumsuz etkilerini önlemek ya da hafifletmek için makul, uygulanabilir ve pratik önlemler alma konusunda biraz zaman vermektedir. Gecikmeksizin ifadesi, acil durum öğrenilir öğrenilmez anlamına gelmektedir. Emrindeki en hızlı araçlarla ifadesi ise, devletin faydalanabileceği en hızlı iletişim araçlarına işaret etmektedir.⁶⁸⁹

⁶⁸⁷ TÛTÛNCÛ, 2002, s. 944. ÖZTURANLI, 2008, s. 128.

⁶⁸⁸ Taslak Maddeler m. 17, Yorum Paragrafı 1.

⁶⁸⁹ Taslak Maddeler m. 17, Yorum Paragrafı 2. ÖZTURANLI, 2008, s. 129.

Acil durumlar, doğal sebeplerden ya da insan davranışlarından kaynaklanabilmektedir. Bu çerçevede alınması gereken önlemler, herhangi bir sorumluluk iddiasına hanel getirmeksizin, Taslak Maddeler'in kapsamı dışındadır.⁶⁹⁰

Taslak Maddeler m. 18'de, Taslak Maddeler'in uluslararası hukukun diğerkuralları ile ilişkisi düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre Taslak Maddeler, devletlerin ilgili uluslararası andlaşmalardan ya da uluslararası örf adet hukuku kurallarından kaynaklanan yükümlülüklerine hanel getirmemektedir.⁶⁹¹

Taslak Maddeler m. 18, Taslak Maddeler'in, bu maddelerin kapsamına giren bir fiil ya da ihmal ile ilgili olarak devletlerin uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerinin varlığına, uygulanmasına ya da etkilerine hanel getirmeyeceğini açıklığı kavuşturmayı hedeflemektedir. Taslak Maddeler'in kapsamına giren bir faaliyetten hareketle, bu faaliyetin mevcut ya da potansiyel sınıraşan etkileri ile ilgili bir uluslararası hukuk kuralının varlığı ya da yokluğu ile ilgili bir çıkarım yapılamaz.⁶⁹²

Taslak Maddeler m. 18, devletin hem uluslararası andlaşmalardan hem de uluslararası örf adet hukuku kurallarından kaynaklanan tüm yükümlülüklerine atıf yapmaktadır. Belli bir bölge ya da özel bir faaliyet ile ilgili olmasına bakılmaksızın özel bir uygulaması olan kurallar ve evrensel ya da genel bir uygulaması olan kurallar da Taslak Maddeler m. 18'in kapsamına girmektedir. Taslak Maddeler m. 18, gelecekte Taslak Maddeler'den ve uluslararası andlaşmalar ile uluslararası örf adet hukuku kurallarından kaynaklanan yükümlülüklerin çakışması sebebiyle ortaya çıkabilecek tüm sorunları çözmeyi hedeflemektedir.⁶⁹³

⁶⁹⁰ Taslak Maddeler m. 17, Yorum Paragrafı 3.

⁶⁹¹ ÖZTURANLI, 2008, s. 137.

⁶⁹² Taslak Maddeler m. 18, Yorum Paragrafı 1.

⁶⁹³ Taslak Maddeler m. 18, Yorum Paragrafı 2.

10. Uyuşmazlıkların Çözümü

Taslak Maddeler m.19'da uyuşmazlıkların çözümü düzenlenmektedir. Taslak Maddeler m. 19/1'e göre Taslak Maddeler'in uygulanması ya da yorumlanması ile ilgili her uyuşmazlık; görüşmeler, arabuluculuk, uzlaştırma, hakemlik ya da yargısal çözümler de dahil, uyuşmazlığın taraflarının karşılıklı anlaşma ile seçtikleri barışçı yollarla, hızla çözümlenmelidir. Taslak Maddeler m. 19/2'ye göre, 6 aylık süre içinde uyuşmazlıkların barışçı çözüm yolları ile ilgili anlaşmaya varma konusunda başarısız olunursa, uyuşmazlığın tarafları, herhangi birinin talebi üzerine, tarafsız bir gerçekleri araştırma komisyonu tesis edilmesi yoluna başvurmalıdır. Taslak Maddeler m. 19/3'e göre gerçekleri araştırma komisyonu; uyuşmazlığın tüm taraflarınca aday gösterilen bir üye ile uyuşmazlığın taraflarından herhangi birinin milliyetinde olmayan ve aday gösterilen üyeler tarafından seçilen, başkan olarak hizmet veren bir üyeden oluşmalıdır. Taslak Maddeler m. 19/4'e göre uyuşmazlığın taraflarından biri, birden fazla devleti içeriyorsa ve bu devletler komisyondaki ortak üye konusunda anlaşamazlarsa ve bu devletlerin hepsi bir üye gösterirse, bu durumda uyuşmazlığın diğer tarafı da eşit sayıda üyeyi aday gösterme hakkına sahip olmaktadır. Taslak Maddeler m. 19/5'e göre eğer uyuşmazlığın taraflarınca aday gösterilen üyeler, komisyonun kurulması talebinden itibaren 3 ay içerisinde başkan konusunda anlaşamazlarsa, uyuşmazlığın taraflarından biri BM Genel Sekreteri'nden başkanı atamasını talep edebilmektedir. Başkan olarak atanacak kişi, uyuşmazlığın taraflarından birinin milliyetinde olmamalıdır. Eğer uyuşmazlığın taraflarından biri komisyonun kurulmasına dair ilk talepten itibaren 2 ay içerisinde bir üye aday gösterme konusunda başarısız olursa, diğer devlet BM Genel Sekreteri'nden uyuşmazlığın taraflarından birinin milliyetinde olmaması gereken bir kişiyi üye olarak atamasını talep edebilmektedir. Bu şekilde atanan kişi, tek üyeli komisyonu oluşturmaktadır. Taslak Maddeler m. 19/6'ya göre Komisyon, eğer tek

kişilik bir komisyon değilse raporunu çoğunluğun oyu ile kabul etmelidir. Komisyon, uyuşmazlığın taraflarının iyi niyetle düşünmesi gereken bulgularını ve tavsiyelerini ortaya koyan raporunu uyuşmazlığın taraflarına sunmalıdır.⁶⁹⁴

Taslak Maddeler m. 19, Taslak Maddeler ile getirilen önleme yükümlülüğünün uygulanması ve yorumlanması ile ilgili uyuşmazlıkların çözümü hakkındaki temel kuralı ortaya koymaktadır. Bu kural, doğası itibariyle tamamlayıcıdır, ilgili devletlerin

⁶⁹⁴ TÜTÜNCÜ, 2002, s. 944 – 946. ÖZTURANLI, 2008, s. 138. Uyuşmazlık, bir ilişkinin tarafları arasındaki hak ya da çıkarlar ile ilgili karşıt görüşleri ve talepleri ifade etmektedir. Dünyanın çeşitli bölgelerinden kişiler dahil olduğunda uyuşmazlık, uluslararası uyuşmazlığa dönüşmektedir. Uluslararası uyuşmazlıklar, iki ya da daha fazla devlet veya uluslararası hukuk kişisi arasındaki uyuşmazlıklardır. İlk aşamada tarafların olaylara farklı şekilde bakması olarak ortaya çıkan uyuşmazlıklar, çatışmaya dönüşebilmektedir. Bu çerçevede uluslararası uyuşmazlıklar, uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmektedir. BM Andlaşması m. 2/3'e göre tüm üye devletler, uluslararası uyuşmazlıklarını, uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek şekilde barışçı yollarla çözmelidir. BM Andlaşması ile kuvvet kullanmanın yasaklanmış olması, devletlerin uluslararası uyuşmazlıklarını barışçı yollarla çözmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. BM Andlaşması VI. Bölüm'de, uluslararası uyuşmazlıkların barışçı çözüm yolları düzenlenmektedir. Genel olarak uluslararası uyuşmazlıkların barışçı çözüm yolları; yargısal yöntemler ve yargı dışı yöntemler olarak ikiye ayrılmaktadır. Yargısal yöntemler; mahkemeler ve uluslararası hakemlik aracılığıyla uluslararası uyuşmazlıkların çözümlenmesidir. Yargı dışı yöntemler ise; görüşmeler, dostça girişim, arabuluculuk, soruşturma komisyonları ve uzlaştırma. Uluslararası uyuşmazlıkların barışçı çözüm yolları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Feyiz ERDOĞAN, **Uluslararası Hukuk ve Hakemlik**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Uluslararası Kamu Hukuku) Anabilim Dalı, Ankara, 2004. BOZKURT vd. , 2010, 237 – 272. SUR, 2013, 290 – 302. M. Yusuf EREN, **Uluslararası Uyuşmazlıkların Çözümünde Arabuluculuk Yöntemi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Konya, 2014. REÇBER, 2016, s. 449 – 492.

uyuşmazlığın çözümü konusunda bir anlaşmaya varamadıkları durumlarda uygulanmaktadır.⁶⁹⁵

Taslak Maddeler m. 19'un, ilgili devletlerin istişare ve görüşmeler ile uyuşmazlığın çözümü konusunda anlaşma için tüm yöntemleri tüketmesinin ardından uygulanacağı varsayılmaktadır. Bu durum, Taslak Maddeler ile yüklenen yükümlülüklerin bir sonucu olarak ya da uluslararası ilişkilerin normal seyrinde ortaya çıkabilmektedir.⁶⁹⁶

İlgili devletler istişare ve görüşmeler yoluyla bir anlaşmaya varma konusunda başarısız olurlarsa çabalarına karşılıklı anlaşmalarla başvurabilecekleri arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ya da yargısal çözüm gibi diğer uyuşmazlıkların barışçı çözüm yolları ile devam etmelidirler. Bu yollar, BM Andlaşması m. 33/2'de yer alan uyuşmazlıkların barışçı çözüm yollarıdır. Devletler Arasında Dostça İlişkiler Bildirisi'nde uluslararası uyuşmazlıkların barışçı çözüm yolları yer almaktadır. 'Uyuşmazlıkların Barışçı Çözüm Yollarına Dair Manila Bildiri m. 5/1'⁶⁹⁷de de bu yönde düzenlemeler yer almaktadır. Bahsedilen belgelerin hepsinde devletler karşılıklı anlaşarak istedikleri barışçı çözüm yolunu seçme konusunda özgürdürler.⁶⁹⁸

Eğer devletler 6 aylık süre içinde uyuşmazlıkların barışçı çözüm yollarından biri üzerinde anlaşmaya varamazlarsa, Taslak Maddeler m. 19/2 devletleri uyuşmazlığın taraflarından birinin talebi üzerine, gerçekleri araştırma komisyonu atama yoluna başvurmaya davet etmektedir. Taslak Maddeler m. 19/3/4/5, gerçekleri araştırma

⁶⁹⁵ Taslak Maddeler m. 19, Yorum Paragrafı 1.

⁶⁹⁶ Taslak Maddeler m. 19, Yorum Paragrafı 2.

⁶⁹⁷ Bildiri metni için bkz. *Manila Declaration on the Peaceful Settlement of International Disputes*, <http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r010.htm>, 22. 12. 2017.

⁶⁹⁸ Taslak Maddeler m. 19, Yorum Paragrafı 3.

komisyonunun atanması sürecinin zorunlu usullerini ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Bu zorunlu usuller, devletlerin uyuşmazlıklarını hızlıca ve gerçeklerin objektif şekilde tanımlanması ve değerlendirilmesi temelinde çözmesi için elverişli ve gereklidir. Doğrulara ve gerçeklere ilişkin uygun değerlendirmenin yokluğu, devletler arasındaki uyuşmazlıkların temelinde yer almaktadır.⁶⁹⁹

Gerçekleri araştırma komisyonlarına başvurulması, bir dizi çok taraflı ve iki taraflı uluslararası andlaşmada yer almaktadır. MC Misakı, BM Andlaşması, özel kuruluşların ve BM sistemi içinde yer alan diğer uluslararası örgütlerin kurucu belgeleri bu belgelere örnek olarak gösterilebilmektedir. ‘Uluslararası örgütler veya iki ya da çok taraflı uluslararası andlaşmalar çerçevesinde oluşturulacak gerçekleri araştırma komisyonlarının uluslararası uyuşmazlıkların önlenmesine ve barışçı yollarla çözümüne katkıda bulunabileceği, BM Genel Kurulu’nun 1967 (XVIII) Sayılı Kararı’nda kabul edilmektedir. Karar, gerçekleri araştırma yöntemleri ile ilgili soru üzerine alınmıştır.’⁷⁰⁰

⁶⁹⁹ Taslak Maddeler m. 19, Yorum Paragrafı 4. Bu düzenleme uluslararası uyuşmazlıkların barışçı çözüm yollarından soruşturma komisyonu oluşturulması ile ilgilidir. Uluslararası uyuşmazlıkların temelinde, uyuşmazlığın taraflarının maddi olaylar ile ilgili görüş ayrılıkları bulunması yer almaktadır. Uluslararası uyuşmazlıkların çözülmesi için öncelikle maddi olay ve olguların, tarafsız ve özenli bir inceleme ile ortaya konması gerekmektedir. Soruşturma komisyonlarının amacı, uluslararası uyuşmazlığın temelinde yer alan maddi olay ve olguları, tarafsız ve özenli bir inceleme ile ortaya koymak, açıklığa kavuşturmadır. Soruşturma komisyonları, görevlendirildiği konuda çalışmasını tamamladıktan sonra bir rapor hazırlamaktadır ve bu raporu uluslararası uyuşmazlığın taraflarına sunmaktadır. Ancak, bu raporların uluslararası uyuşmazlığın tarafları açısından bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Soruşturma komisyonları ile ilgili düzenlemeler, diğer barışçı çözüm yolları ile ilgili düzenlemeler gibi Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümüne İlişkin 1907 La Haye Sözleşmesi’nde yer almaktadır. REÇBER, 2016, s. 454 – 456. Sözleşme metni için bkz. *Pacific Settlement of International Disputes (HAGUE, I)*, <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0577.pdf>, 31. 12. 2017.

⁷⁰⁰ Karar metni için bkz. *Question of Methods of Fact-Finding*, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/186/42/IMG/NR018642.pdf?OpenElement>, 31. 12. 2017.

Benzer ifadeler ayrıca, ‘Uluslararası Barış ve Güvenliğin Korunması Alanında BM Gerçekleri Araştırma Bildirisi’nde⁷⁰¹ yer almaktadır.⁷⁰²

Gerçeklerin araştırılması ve sorun yaratan hususların açıklığa kavuşturulması zorunluluğu sayesinde, gerçekleri araştırma komisyonları, genel olarak tarafların duruşmalarını düzenlemek, tanıkları değerlendirmek ya da site ziyaretleri yapmak imkanına sahiptir.⁷⁰³

Komisyon’un raporu, genel olarak gerçekleri tanımlamalı ve açıklığa kavuşturmalıdır. Raporlar, değerlendirme içermediği ölçüde, tartışmaların uzağındadırlar. İlgili devletler yine de raporlara uygun gördükleri ağırlığı vermekte serbesttir. Taslak Maddeler m. 19 ilgili devletlerin, gerçekleri araştırma komisyonunun raporlarını en azından iyi niyetle değerlendirmesini, düşünmesini gerektirmektedir.⁷⁰⁴

⁷⁰¹ Bildiri metni için bkz. *Declaration on Fact-Finding by the United Nations in the Field of the Maintenance of International Peace and Security*, <http://www.un.org/documents/ga/res/46/a46r059.htm>, 31. 12. 2017.

⁷⁰² Taslak Maddeler m. 19, Yorum Paragrafi 5..

⁷⁰³ Taslak Maddeler m. 19, Yorum Paragrafi 6.

⁷⁰⁴ Taslak Maddeler m. 19, Yorum Paragrafi 7.

SONUÇ

Teknolojik gelişmeler, tehlikeli faaliyetlerin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmış, yıkıcı etkilerini artırmış, uluslararası toplumun çevrenin korunması gibi ortak değerleri açısından tehlike yaratmıştır. Uluslararası haksız fiil sorumluluğunun bu gelişmeler karşısında yetersiz kalması sonucu, uluslararası tehlike sorumluluğu ayrı bir uluslararası sorumluluk rejimi olarak ortaya çıkmıştır.

Uluslararası tehlike sorumluluğunun ve uluslararası tehlike sorumluluğunun bir boyutunu teşkil eden önleme yükümlülüğünün kapsamına, kaynak devletin ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altında gerçekleştirilen, fiziksel sonuçları itibariyle önemli sınıraşan zarara sebep olma tehlikesi içeren, uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetler girmektedir.

Önleme yükümlülüğü, kaynak devletin ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altında gerçekleştirilen ya da planlanan faaliyetlere, bu faaliyetler uluslararası hukukun yasaklamadığı faaliyetler olmasına rağmen sınırlama getirmektedir. Bu durum, önleme yükümlülüğünün, devletin egemenliğine yönelik bir sınırlama teşkil ettiğini ve diğer devletlerin menfaatlerini dikkate almayı, diğer devletlerle iş birliği yapmayı, diğer devletlere karşı sorumluluğu gerektiren, sorumluluk olarak egemenlik anlayışı ile örtüştüğünü ortaya koymaktadır.

Önleme yükümlülüğü, uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetleri ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altında gerçekleştiren kaynak devlet ile bu faaliyetlerin sebep olabileceği önemli sınıraşan zarardan etkilenmesi muhtemel devletin menfaatlerini dengelemektedir.

Bir tarafta kaynak devlet açısından uluslararası hukukun yasaklamadığı, teknolojik gelişmelerin gerçekleştirilmesini mümkün kıldığı, ekonomik, sosyal vb. açılardan faydalı ve kaynak devletin ülkesel sınırları içinde veya yetki ya da kontrolü altında gerçekleştirilen tehlikeli faaliyetler vardır ve tehlikeli faaliyetlerinin hepsinin yasaklanması mümkün değildir. Diğer tarafta tehlikeli faaliyetleri gerçekleştirilmeyen, bu faaliyetlerin sağladığı yararı elde etmeyen ancak, önemli sınıraşan zarardan etkilenmesi muhtemel devletin menfaatleri vardır.

Önleme yükümlülüğü, kaynak devletin uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetleri gerçekleştirilmesini engellemektedir. Diğer taraftan ise menfaatler dengesini sağlamak adına kaynak devlete bu konuda tam bir özgürlük vermemektedir. Bu durumda kaynak devletin etkilenmesi muhtemel devletin menfaatlerini dikkate alması, etkilenmesi muhtemel devlet ile iş birliği etmesi gerekmektedir ve etkilenmesi muhtemel devletin faaliyeti veto yetkisi bulunmamaktadır.

Önleme yükümlülüğü, kaynak devlet ve etkilenmesi muhtemel devlet arasındaki menfaatler dengesinin bozulmasını önlemeye çalışmaktadır. Böylece, uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetler sebebiyle bozulabilecek menfaatler dengesinin, uluslararası adaleti, uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmesini engellemekte, uluslararası hukuka uygunluğu sağlamaktadır.

Önleme yükümlülüğü, etkilenmesi muhtemel devlet ile kaynak devletin önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi konusunda iş birliği yapmalarını, önleme tedbirleri konusunda istişare etmelerini, birbirlerini bilgilendirmelerini, birlikte acil durum planları hazırlamalarını, bu konu ile ilgili uluslararası uyuşmazlıklarını barışçı yollardan çözmelerini gerektirmektedir.

Önleme yükümlülüğünün getirdiği yükümlülükler, uluslararası çevre hukuku ilkeleri ile örtüşmektedir. Bu durum, önleme yükümlülüğü yorumlanırken, uluslararası

tehlike sorumluluğu ile yakın ilişki içinde olan uluslararası çevre hukuku düzenlemelerinden yararlanılabileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, uluslararası tehlike sorumluluğu ve önleme yükümlülüğünün en az uluslararası çevre hukuku kadar kabul görmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Önleme yükümlülüğü ile ilgili bir uluslararası anlaşma yapılamamış olması, önleme yükümlülüğü ile ilgili Taslak Maddeler'in önemini azaltmamaktadır. Çünkü, Taslak Maddeler, Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun konu ile ilgili çalışmalarının ulaştığı en son aşamaya işaret etmektedir ve ilerleyen zamanlarda bağlayıcı bir uluslararası anlaşmaya dönüşebilecektir. Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna Dair Sözleşme ile Taslak Maddeler pek çok konuda benzer düzenlemeler getirmektedir. Bu durum, Taslak Maddeler'in de zamanla bir uluslararası anlaşmaya dönüşebileceğini göstermektedir. Ayrıca, Taslak Maddeler ile getirilen düzenlemeler, uluslararası çevre hukuku vb. konularda kabul görmüş uluslararası hukuk kurallarını yansıtmaktadır. Bahsedilen hususlar önleme yükümlülüğü ile ilgili Taslak Maddeler'in önemini ortaya koymaktadır.

Uluslararası hukukun yasaklamadığı tehlikeli faaliyetlerin sebep olabileceği önemli sınıraşan zarar, çoğu zaman geri dönülemez ya da onarım maliyeti çok yüksek bir zarardır. Bu durum da önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesinin dolayısıyla önleme yükümlülüğü ile ilgili Taslak Maddeler'in önemini ortaya koyan hususlar arasında yer almaktadır. Önemli sınıraşan zararın önlenmesi ya da tehlikenin en aza indirilmesi, önemli sınıraşan zararın onarımına tercih edilmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ABDULLAHZADE, Cavid, **Uluslararası Hukuk Açısından Gemilerden Kaynaklanan Petrol Kirliliği (Yetki-Sorumluluk-Zararın Tazmini)**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005.

-----, **Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu**, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014.

ACER, Yücel, KAYA, İbrahim, **Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı**, 2. Baskı, Usak Yayınları, Ankara, 2011.

AKDOĞAN, Erkan, **21. Yüzyılda Yeni Silah Teknolojileri, Silahların Kontrolü ve Uluslararası Hukuk**, Legem Yayıncılık, Ankara, 2018.

AKINCI, Şahin, **Roma Hukuku Dersleri**, 2. Baskı, Sayram Yayıncılık, Konya, 2003.

AKİPEK, Ömer İlhan, **Devletler Hukuku Birinci Kitap Başlangıç**, İstiklal Matbaası, Ankara, 1963.

-----, **Milletlerarası Adalet Divanı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.

AKSAR, Yusuf, **Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I**, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

AKTAŞ ACABEY, Münevver, **Sınıraşan Sular Hukuki Rejim Dicle - Fırat ve Türkiye'nin Diğer Sınıraşan Suları**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2006.

ATALAY, Şakir, **Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1983.

AYBAY, Rona, **Kamusal Uluslararası Hukuk**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011.

BAGHERI, Saeed, **Uluslararası İnsancıl Hukuk ve Nükleer Silahlar**, Adalet Yayınları, Ankara, 2015.

BARBOZA, Julia, **The Environment, Risk and Liability in International Law**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2011.

BAŞAK, Cengiz, **Uluslararası Örgütler**, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2012.

BAŞEREN, Sertaç Hami, **Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2003.

BAŞOĞLU, Başak, KAPANCI, Kadir Berk, **Karşılaştırmalı – Kavram Endeksli Türk Medeni Kanunu – Türk Borçlar Kanunu ve İlgili Mevzuat**, Vedat Kitapçılık, 2015.

BAYILLIOĞLU, Uğur, **İnsani Müdahale Çıkmazından Çıkış Arayışı: Koruma Sorumluluğu Libya ve Suriye Örnek(sizlik)leriyle**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016.

BECK, Ulrich, **Risk Society: Towards a New Modernity**, Sage, London, 1992.

BİLSEL, Cemil, **Devletler Hukuku Birinci Kitap Devletler**, Kenan Basımevi ve Kliše Fabrikası, İstanbul, 1941.

BODIN, Jean, **The Six Books of a Commonweale**, Harvard University Press, Cambridge, 1962.

BOZKURT, Enver, POYRAZ, Yasin, KÜTÜKÇÜ, M. Akif, **Devletler Hukuku Pratik Çalışmaları**, Asil Yayın, Ankara, 2004.

-----, **Devletler Hukuku**, 6.

Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010.

BROWNLIE, Ian, **System of the Law of the Nations State Responsibility Part I**, Clarendon Press, Oxford, 1986.

-----, **Principles of Public International Law**, 5. Edition, Oxford University Press, New York, 2002.

CASSESE, Antonio, **International Law**, 2. Edition, Oxford University Press, Oxford and New York, 2005.

CAŞIN, Mesut Hakkı, **Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları Cilt: I**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2013.

CEVİZCİ, Ahmet, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2013.

ÇAĞIRAN, Mehmet Emin, **Uluslararası Hukukta Devletin Tek Taraflı İşlemleri**, Barış Platin Kitabevi, Ankara, 2005.

ÇELİK, Edip, **Milletlerarası Hukuk Birinci Cilt**, 2. Baskı, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1969.

DENG, Francis M. , KIMARO, Sadikiel, LYONS, Terrence, ROTCHILD, Donald,

ZARTMAN, I. William, **Sovereignty As Responsibility: Conflict Management in Africa**, The Brookings Enstitution, Washington, D.C. , 1996.

DENK, Erdem, **Uluslararası Örgütler Hukuku BM Sistemi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2015.

DIEDERİKS VERSCHOOR, I. H. Philepina, **An Introduction to Air Law**, 8. Edition, Kluwer Law International, The Netherlands, 2006.

DIEDERİKS VERSCHOOR, I. H. Philepina, KOPAL, Vladimir, **An Introduction to Space Law**, 3. Edition, Wolters Kluwer Law & Business, The Hage – London – Boston, 2008.

DIXON, Martin, McCORQUODALE, Robert, **Cases & Materials on International Law**, 4. Edition, Oxford University Press, Oxford, 2003.

DOĞAN, İlyas, **Devletler Hukuku**, 3. Baskı, Astana Yayınları, Ankara, 2016.

DOĞRU, Sami, **Uluslararası Hukukta Kıta Sahaneliği ve Ege Denizi Kıta Uyuşmazlığı**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2003.

DÜLGER, Kenan, **Devletin Uluslararası İnsancıl Hukukun İhlalinden Doğan Sorumluluğu**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2015.

ERDEM, Merve, **Uzayın ve Uzay Faaliyetlerinin Hukuki Rejimi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2014.

ERDOĞMUŞ, Belgin, **Hukukta Latince Teknik Terimler Özlü Sözcükler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

EREN, Fikret, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, Beta Yayıncılık, 9. Baskı, İstanbul, 2006.

-----, **Mülkiyet Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011.

ERKİNER, Hakkı Hakan, **Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010.

GIDDENS, Anthony, **Üçüncü Yol ve Eleştirileri**, Çev. : Nihat ŞAD, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2001.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Hukuka Giriş ve Hukukun Genel Kavramları**, 16. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.

GÜNDÜZ, Aslan, **Milletlerarası Hukuk: Konu Anlatımı, Temel Belgeler, Örnek Kararlar**, Ed. : Reşat Volkan GÜNEL, 7. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2014.

GÜNEŞ, Ahmet M. , **Çevre Hukukunda İhtiyat İlkesi**, Bilge Yayınevi, Ankara, 2012.

-----, **Çevre Hukuku**, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2015.

GÜRİZ, Adnan, **Hukuk Felsefesi**, Siyasal Kitabevi, 8. Baskı, Ankara, 2009.

HABERMAS, Jorgen, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akibeti**, Çev. : Medeni BEYAZTAŞ, Bakış Yayınları, İstanbul, 2008.

HALATÇI ULUSOY, Ülkü, **Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Kapsamında BM Akıllı Yaptırımları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2014.

HANQIN, Xue, **Transboundary Damage in International Law**, Cambridge University Press, New York, 2003.

HASGÜLER, Mehmet, ULUDAĞ, Mehmet B. , **Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler Tarihçe-Organlar-Belgeler-Politikalar**, 6. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.

HOBBS, Thomas, **Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti**, Çev. : Semih İLİN, 13. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

İNAN, Yüksel, **UAD'nin Yargı Yetkisi**, Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi Yayın No : 171, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1982.

- KABOĞLU, Ö. İbrahim, **Çevre Hakkı**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 1996.
- KALABALIK, Halil, **İnsan Hakları Hukuku Kavram Uygulama Hak ve Ödevler**, 3. Baskı, Şeçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.
- KARADENİZ ÇELEBİCAN, Özcan, **Roma Eşya Hukuku: Yeni Medeni Kanun'a Uyarlanmış**, 4. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008.
- KAŞIKARA, M. Serhat, **Devletlerin Uzay Faaliyetlerinden Doğan Sorumluluğu**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2017.
- KAYA, İbrahim, **Uluslararası Hukukta Temel Belgeler – Basic Documents in International Law**, Şeçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.
- KEDİKLİ, Umut, **Uluslararası Terörizm ve Devlet Sorumluluğu**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2013.
- KESKİN, Funda, **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve BM**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No : 20, Ankara, 1998.
- KILIÇOĞLU, Ahmet M. , **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 16. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2012.
- KURAN, Selami, **Uluslararası Deniz Hukuku**, 3. Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2009.
- KURAN, Selami, AYDIN OKUR, Derya, SARİBEYOĞLU, Meltem, GÜNEL, Reşat V. , **Uluslararası Hukuk Temel Metinler**, 3. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- MACHIAVELLI, Niccolo, **Hükümdar**, Çev. : H. Kemal KARABULUT, 5. Baskı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.

- MALANCZUK, Peter, **Akehurst's Modern Introduction to International Law**, 7. Edition, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 1997.
- MEMİŞ, Emin, **Çevre ve Çevre İdare Hukuku, Teori ve Pratik**, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2015.
- MERAY, Seha L. , **Devletler Hukukuna Giriş İkinci Cilt**, 2. Baskı, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1960.
- MURPHY, Sean D. , **Principles of International Law**, Thomson West, United States of America, 2006.
- NOMER, Haluk N. , **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 12. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- OĞUZMAN, M. Kemal, SELİÇİ, Özer, OKTAY ÖZDEMİR, Saibe, **Eşya Hukuku**, Filiz Kitabevi, 2006.
- OPPENHEIM, Francis Lawrence, **Oppenheim's International Law Vol. : 1, 9.** Edition, Ed. Sir Robert Jennings, Sir Arthur Watts, Longman, London and New York, 1996.
- ÖĞÜT, Selman, **BM Uluslararası Hukuk Komisyonunun 2011 Yılında Hazırladığı Taslak Maddeler Çerçevesinde Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu**, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- ÖNOK, R. Murat, **Tarihi Perspektifiyle Uluslararası Ceza Divanı**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003.
- ÖZDEK, E. Yasemin, **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, TODAİE Yayınları No : 249, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1993.
- ÖZMAN, Aydoğan, **Deniz Hukuku I: Kaynaklar, Kişiler, Nesnelere, Ulusal Deniz Alanları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.

- PARLAR, Ali, HATİPOĞLU, Muzaffer, **Cezai ve Hukuki Sorumluluk Boyutlarıyla Çevre Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2010.
- PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri 3. Kitap**, 4. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.
- , **Uluslararası Hukuk Dersleri 1. Kitap**, 11. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011.
- , **Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap**, 9. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013.
- , **Türk Dış Politikasının Başlıca Sorunları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015.
- PİRİM, Ceren Zeynep, **Devletlerin Uluslararası Sorumluluğa Halefiyeti**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016.
- REÇBER, Kamuran, **Uluslararası Hukuk**, 2. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa, 2016.
- REİSOĞLU, Safa, **Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- RYNGAERT, Cedric, **Jurisdiction in International Law**, Oxford University Press, New York, 2008.
- SANDS, Philippe, PEEL, Jacqueline, FABRA, Adriana, MACKENZIE, Ruth, **Principles of International Environmental Law**, 3. Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

SARIBEYOĞLU SKALAR, Meltem, **Uluslararası Hukuk ve Sürdürülebilir Kalkınma, Kavram, İlkeler ve Yargısal Uygulama**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2015.

SAYGILI, Abdurrahman, **Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007.

SHAW, Malcolm N. , **International Law**, 6. Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

SORGUCU, Ayhan, **Hava ve Uzay Hukuku**, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014.

SUNAY, Reyhan, **Tartışılan Egemenlik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007.

SUR, Melda, **Uluslararası Hukukun Esasları**, 6. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013.

ŞAFAK, Ali, **Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü**, 4. Baskı, Selim Kitabevi, Ankara, 2002.

TANDOĞAN, Haluk, **Türk Mes'uliyet Hukuku (Akit Dışı ve Akdi Mes'uliyet)**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2010.

TOLUNER, Sevin, **Milletlerarası Hukuk ile İç Hukuk Arasındaki İlişkiler**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1973.

-----, **Milletlerarası Hukuk Dersleri: Devletin Yetkisi (Yer ve Kişiler Bakımından Çevresi ve Niteliği)**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1974.

UÇAR, Azmiye Ayça, **Uluslararası Hukuk Kuralları Çerçevesinde Nükleer Silah Kullanımı**, Adalet Yayınları, Ankara, 2016.

UMUR, Ziya, **Roma Hukuku Ders Notları**, Beta Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 1999.

UZUN, Elif, **Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2007.

ÜÇİŞİK, H. Güzin, ÜÇİŞİK, H. Fehim, **Çevre Hukuku**, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2012.

ÜNAL, Şeref, **Uluslararası Hukuk**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005.

YILMAZ, Ejder, **Öğrenciler İçin Hukuk Sözlüğü**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005.

YILMAZ TURGUT, Nükhet, **Çevre Politikası ve Hukuku**, 3. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2017.

YOKUŞ SEVÜK, Handan, **Çevre Hukuku Doğal Çevrenin Korunması**, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2017.

YÜCEL, Özge, **Türk Borçlar Kanununa Göre Genel Tehlike Sorumluluğu**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014.

MAKALELER

ABDULLAHZADE, Cavid, 'Gabcikovo-Nagymaros Davası Kararı'nda UAD'nin 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne İlişkin Değerlendirmeleri', **MHB**, Yıl: 25 - 26, 2005 - 2006, s. 1 – 21.

AKSAR, Yusuf, 'BM Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk', **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 9, No : 33, 2012, s. 23 – 40.

AKÜN, Verda Neslihan, 'Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme'nin Uygulanmasına İlişkin Dava', **Milletlerarası Adalet Divanı Kararları (1990 - 2007)**, Ed. : Ayşe Nur TÜTÜNCÜ, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 23 – 37.

ALPKAYA, Gökçen, ‘Nükleer Silahlar ve Uluslararası Adalet Divanı’, **AÜSBFD**, Cilt: 52, Sayı: 1, 1997, s. 105 – 115.

ARSAVA, A. Fusun, ‘ Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu ’, **GÜHFD**, Cilt: XV, No : 1, 2011, s. 101 – 124.

ATEŞ, Davut, ‘Gazze Trajedisi: Sorumluluk ve Kavramların Haklılaştırma İşlevi’, **ÇÜSBD**, Cilt: 6, No : 1, 2009, s. 61 – 83.

BARBOZA, Julia, ‘Liability: Can We Put Humpty-Dumpty Together Again?’, **Chinese Journal of International Law**, Vol. : 1, No : 2, 2002, s. 499 - 526.

BARNIDGE, Robert P. , ‘The Due Diligence Principle Under International Law’, **ICLR**, Vol. : 8, No : 1, 2006, s. 81 – 121.

BİLGİN, Ahmet Burak, ‘Avrupa Birliği Hukukunda Hukukun Genel İlkeleri’, **İÜHFİM**, Cilt: LXXIV, No : 1, 2016, s. 73 – 94.

BOYLE, Alan E. , ‘State Responsibility and International Liability for Injurious Consequences of Acts Not Prohibited by International Law: A Necessary Distinction?’, **ICLQ**, Vol. : 39, No : 1, 1990, s. 1 – 26.

BURKE, William T. , ‘Coastal State Fishery Regulation under International Law: A Comment on the La Bretagne Award of July 17, 1986 (The Arbitration between Canada and France)’, **25 San Diego Law Review**, Vol. : 25, No : 3, 1988, s. 495 – 553.

CARPANELLI, Elena, COHEN, Brendan, ‘Interpreting “Damage Caused by Space Objects” under the 1972 Liability Convention’, <http://www.iislweb.org/docs/Diederiks2013.pdf>, 01. 11. 2017.

CASTELLANOS - JANKIEWICZ, Leon, 'Causation and International State Responsibility', **ACIL Research Paper No 2012 - 07 (SHARES Series)**, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2039268, 05. 05. 2016.

CRAWFORD, James, PEEL, Jacqueline, OLLESON, Simon, 'The ILC's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: Completion of the Second Reading', **EJIL**, Vol. : 12, No : 5, 2001, s. 963 – 991.

ÇAĞLAYAN, Ramazan, 'Hukumumuzda Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı ve Kısıtları', **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi Serdar ÖZGÜLDÜR Armağanı**, Sayı: 7, Ed. : Ufuk YEŞİL, Uyuşmazlık Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2016, s. 373 – 398.

ÇAKMAK, Cenap, 'UCM'nin Darfur Krizi'ne Dahil Olması ve ABD'nin Süper Güç Olarak Limitleri, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 3, No : 10, 2007, s. 43 – 74.

ÇELİK, Edip F. , 'Milletlerarası Mes'uliyet', **İÜHFD**, Cilt: 21, No : 1 – 4, 1957, s. 66 – 80.

ÇETİN, Halis, 'İktidar ve Meşruiyet', **Siyaset**, Ed. : Mümtaz'er TÜRKÖNE, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 35 – 71.

DALAR, Mehmet, 'Uluslararası Haksız Eylemden Dolayı Devletin Sorumluluğu: BM Taslak Belgesinin Değerlendirilmesi', **EOÜSBD**, Cilt: 7, No : 2, 2006, s. 113 – 149.

DENK, Erdem, 'Uluslararası Antlaşmalar Hukukunda Jus Cogens Kurallar', **AÜSBFD**, Cilt: 56, No : 2, 2001, s. 43 – 70.

-----, ‘Uluslararası Hukuk(t)a Neler Oluyor?’, **Yeni İmparatorluk Çağı**, Ed.
: Murat KAYIKÇI, R. Özgür DÖNMEZ, Say Yayınları, İstanbul, 2008, s. 95 –
142.

-----, ‘Evrensel Adalet: El-Beşir mi UCM mi Derken Heba Olan Bir Değer
Daha’, **Afrika Gündemi**, 2009, s. 24 – 30.

-----, ‘Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına
Yönelik Çabalar’, **AÜSBFD**, Cilt: 66, No : 3, 2011, s. 93 – 136.

DINWOODIE, D. H. , ‘The Politics of International Pollution Control: the Trail Smelter
Case’, **International Journal**, Vol. : 27, No : 2, 1972, s. 219 – 235.

DRUMBL, Mark A. , ‘Trail Smelter and the International Law Commission’s Work on
State Responsibility for Internationally Wrongful Acts and State Liability’,
Washington & Lee Public Law Research Paper No. 03 – 06, 2003, s. 98 –
114.

DUNK, Frans von der, ‘Liability Versus Responsibility in Space Law: Misconception
or Misconstruction?’
http://digitalcommons.unl.edu/spacelaw/43/?utm_source=digitalcommons.unl.edu%2Fspacelaw%2F43&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages,
01. 11. 2016.

DUPUY, Pierre – Marie, ‘Dionisio Anzilotti and the Law of International
Responsibility of States’, **EJIL**, Vol. : 3, No : 1, 1992, s. 139 – 148.

ELLIS, Jaye, ‘ Shades of Grey: Soft Law and the Validity of Public International Law ‘,
LJIL, Vol. : 25, No : 2, 2012, s. 313 – 334.

ERKİNER, H. Hakan, 'Devletin Haksız Fiilden Dolayı Uluslararası Sorumluluğunda Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Tespit Ettiği İsnat Kuralları', **MÜHF - HAD**, Cilt: 13, No : 3 – 4, 2007, s. 145 – 180.

FITZMAURICE, Malgosia, 'International Liability for Injurious Consequences of Acts Not Prohibited by International Law (the "Liability Draft")', **24 Polish Yearbook of International Law**, 1999 – 2000, s. 47 – 76.

GEYİK, Hatice, 'Devletlerin İnsancıl Hukuk Kurallarının İhlali Nedeniyle Sorumluluğu', **SÜHFD**, Cilt: 24, No : 2, 2016, s. 57 – 91.

GÜNEŞ, Ahmet M. , 'Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme', **İÜHFİM**, Cilt: LXX, No : 1, 2012, s. 83 – 114.

GÜNEŞ, Şule Anlar, 'Gabcikovo-Nagymaros Davası', **AÜHFD**, Cilt: 55, No : 2, 2006, s. 91 – 116.

GÜRİZ, Adnan, 'Adalet Kavramının Belirsizliği', **Adalet Kavramı**, Ed. : Adnan GÜRİZ, 4. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 7 – 37.

HALATÇI ULUSOY, Ülkü, 'Uluslararası Hukuk Açısından Libya ve Suriye Örneğinde Koruma Sorumluluğu', **TAAD**, Yıl: 4, No : 14, 2013, s. 269 – 297.

İNAN, Yüksel, 'Sınır Aşan Suların Hukuksal Boyutları (Fırat ve Dicle)', **AÜSBF**, Cilt: 49, No : 1, 1994, s. 243 – 253.

JAIN, Tarun, 'Transboundary Harm: An Environmental Principle in International Context', **The Icfai University Journal of Environmental Law**, Vol. : 7, No : 4, 2008, s. 10 – 22.

KHAN, Daniel Erasmus, 'Max Huber as Arbitrator: The Palmas (Miangas) Case and Other Arbitrations', **EJIL**, Vol. : 18, No : 1, 2007, s. 145 – 170.

- KILIÇ, Selim, ‘Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme’,
CÜİİBD, Cilt: 2, No : 2, 2001, s. 131 – 149.
- KRALJ, Larisa, ‘State Responsibility and the Environment’,
[http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/787/295/RUG01001787295_2012_0001](http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/787/295/RUG01001787295_2012_0001_AC.pdf)
AC.pdf, 04. 10. 2016.
- KUÇURADI, İoanna, ‘Adalet Kavramı’, **Adalet Kavramı**, Ed. : Adnan GÜRİZ, 4.
Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 39 – 48.
- KUHN, Arthur K. , ‘The Trail Smelter Arbitration – United States and Canada’, *AJIL*,
Vol. : 35, No : 4, 1941, s. 665 – 666.
- KWAKWA, Edward, ‘Uluslararası Topluluk, Uluslararası Hukuk ve ABD: İki Bir
Arada, İki Birine Karşı ya da Hepsi de Bir?’, **ABD Hegemonyası ve
Uluslararası Hukukun Temelleri**, Ed. : Michael BYERS, Georg NOLTE, Çev.
: Erdem DENK, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 29 – 65.
- LAYLIN, John G. , BIANCHI, Rinaldo L. , ‘The Role of Adjudication in International
River Disputes: The Lake Lanoux Case’, **AJIL**, Vol. : 53, No : 1, 1959, 30 – 49.
- LESAFFER, Randall, ‘Modern Uluslararası Hukukta Roma Hukuku Argümanları: İşgal
ve Kazandırıcı Zamanaşımı’, Çev. : Ahmet KARAKOCALI, **Anadolu
Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Akar ÖZAL Armağanı**,
Özel Sayı (3), 2016, s. 1 – 26.
- MACCHESNEY, Brunson, ‘Lake Lanoux Case (France – Spain)’, **AJIL**, Vol. : 53, No
: 1, 1959, s. 156 – 171.
- MAGRAW, Daniel Barstow, ‘Transboundary Harm: The International Law
Commission’s Study of "International Liability" ’ , **AJIL**, Vol. : 80, 1986, s.
305 – 330.
- MENON, P. K. , ‘States, International Organizations and Individuals as Subjects of
International Law’, **KJCL**, Vol. : 20, 1992, s. 97 – 161.

- MERAY, Seha L. , ‘BM Hizmetinde Uğranılan Cismani Zararın Tazmini Meselesi’, **AÜSBFD**, Cilt: 9, No : 1, 1954, s. 85 – 134.
- MOHAMED – AHMED, Khalafalla El Rasheed, ‘International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law: A Tribute to the Late Professor Robert Quentin Quentin-Baxter’, **Victoria U. Wellington L. Rev.** , Vol. : 17, 1987, s. 71 – 79.
- MURPHY, Sean D. , ‘Prospective Liability Regimes for the Transboundary Movement of Hazardous Wastes’, **AJIL**, Vol. : 88, No : 1, 1994, s. 24 – 75.
- NOLTE, Georg, ‘From Dionisio Anzilotti to Roberto Ago: The Classical International Law of State Responsibility and the Traditional Primacy of a Bilateral Conception of Inter-state Relations’, **EJIL**, Vol. : 13, No : 5, 2002, s. 1083 – 1098.
- ÖZBEK DALYAN, Dolunay, ‘BM Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme’, **İHFİM**, Cilt: LV, No : 4, 1997, s. 363 - 377.
- PARRISH, Austen L. , ‘Trail Smelter Deja Vu: Extraterritoriality, International Environmental Law, and the Search for Solutions to Canadian – U.S. Transboundary Water Pollution Disputes’, **Boston University Law Review**, 2005, s. 364 – 428.
- PAZARCI, Hüseyin, ‘Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk’, **Prof. Fehmi YAVUZ’A Armağın**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 528, Ankara, 1983, s. 201 – 238.
- PELLET, Alain, ‘The ILC’s Articles on State Responsibility for Internationallty Wrongful Acts and Related Texts’, **The Law of International Responsibility**, Ed. : James CRAWFORD, Alain PELLET, Simon OLLESON, Kate PARLETT, Oxford University Press, New York, 2010(b), s. 75 – 94.
- , ‘The Definition of Responsibility in International Law’, **The Law of**

- International Responsibility**, Ed. : James CRAWFORD, Alain PELLET, Simon OLLESON, Kate PARLETT, Oxford University Press, New York, 2010(a), s. 3 – 16.
- PİRİM, Ceren Zeynep, ‘Uluslararası Sorumluluk Hukukunda Devletlerin Ağırlaştırılmış Sorumluluğu: Kuramsal Bir Değerlendirme’, **MHB**, Yıl: 32, Sayı: 2, 2012, s. 147 – 182.
- POPIEL, Brian R. , ‘From Customary Law to Environmental Impact Assessment: A Approach to Avoiding Transboundary Environmental Damage Between Canada and the United States’, **Boston College Environmental Affairs Law Review**, 1995, s. 1 – 29.
- RENDA, Yaprak, ‘Loizidou Kararından Bugüne Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Kararları ve BMGK Kararlarının Kıbrıs’taki Mülkiyet Sorununa Etkisi’, **Ankara Barosu Dergisi**, No : 1, 2013, s. 389 – 397.
- ROSENNE, Shabtai, ‘International Court of Justice’, <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e34?prd=EPIL>, 27. 04. 2016.
- ROSENSTOCK, Robert, ‘The ILC and State Responsibility’, **AJIL**, Vol. : 96, No : 4, 2002, 792 – 797.
- SENEKER, Carl J. , ‘The Impact of Science and Technology on International Law: Introduction’, **CLR**, Vol. : 55, No : 2, 1967, s. 419 – 422.
- SUCHARİTKUL, Sompong, ‘State Responsibility And International Liability Under International Law’, **Loy. L. A. Int’I & Comp. L. J.** , Vol. : 18, 1996, s. 821 – 839.
- ŞENER, Bülent, ‘Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet ve Egemenlik Olguları’, **TOD**, Yıl: 7, Sayı: 18, 2014, s. 51 – 77.
- ŞİMŞEK, G. Engin, ‘LaGrand Davası (27 Haziran 2001 Tarihli Karar)’, **Milletlerarası**

Adalet Divanı Kararları (1990 - 2007), Ed. : Ayşe Nur TÜTÜNCÜ, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 169 – 186.

TURGUT, Nükhet, ‘Çevre Hukukunun Temel Kavram ve İlkeleri’, **Çevre Hukuku Sempozyumu**, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara, 2006, s. 15 – 35.

TÜTÜNCÜ, Ayşe Nur, ‘Trail Smelter Haken Kararı, Hukukun Kodlaştırılmasında Örnek Olay Olarak Etkisi ve Kararın Özeti’, **İHFM**, Cilt: LV, No : 4, 1997, s. 313 – 338.

-----, ‘Lanoux Gölü Hakem Mahkemesi Kararı: Hukukun Kodlaştırılmasında Örnek Olay Olarak Etkisi ve Kararın Özeti’, **İHFM**, Cilt: LVI, No : 1- 4, 1998, s. 299 – 316.

-----, ‘Milletlerarası Hukuk Komisyonu’nun 53. Oturumunda Kabul Edilen 2001 Tarihli Taslak Çerçevesinde Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Sınır Aşan Zararın Önlenmesi Sorununa Bir Bakış’, **MHB**, Yıl: 22, 2002, s. 889 – 947.

-----, ‘Nükleer Silahlar ve Milletlerarası İnsancıl Hukuk İlişkisinin Divan’ın 1996 Tarihli Danışma Görüşü Çerçevesinde Değerlendirilmesi’, **MHB**, Yıl: 23, 2003, s. 791 – 816.

WIRTH, John D. , ‘The Trail Smelter Dispute, Canadians and Americans Confront Transboundary Pollution, 1927-41’, **Environmental History**, Vol. : 1, No : 2, 1996, s. 34 – 51.

YILMAZ, Eren Alper, İRK, Orhan, ‘Nikaragua Divan Kararları Işığında Kuvvet Kullanma ve Meşru Müdafaa Sorunu’, **CBÜSBD**, Cilt: 13, No : 2, 2015, s. 151 – 166.

TEZLER

- BAL, Ali, **Devletin Uluslararası Sorumluluğunun Doğması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İzmir, 2006.
- ERDOĞAN, Feyiz, **Uluslararası Hukuk ve Hakemlik**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Uluslararası Kamu Hukuku) Anabilim Dalı, Ankara, 2004.
- EREN, M. Yusuf, **Uluslararası Uyuşmazlıkların Çözümünde Arabuluculuk Yöntemi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Konya, 2014.
- ERGÜVEN, Nasih Sarp, **Uluslararası Hukukta Diplomatik Ayrıcalıklar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, 2008.
- FLEMME, Maria, **Due Diligence in International Law**, Master Thesis, University of Lund Faculty of Law, Lund, 2004.
- ÖZMAN, Aydoğan, **Devletler Hukukunda Müeyyide**, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1974.
- ÖZTURANLI, Beyza, **Sınıraşan Hava Kirliliğinden Dolayı Devletin Sorumluluğu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Erzurum, 2008.
- POYRAZ, Yasin, **Uluslararası Hukukta Objektif Sorumluluğun Düzenlenmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Konya, 2000.

BELGE VE KARARLAR

Alabama Claims of the United States of America against Great Britain,

http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XXIX/125-134.pdf, 21. 12. 2017.

Case Concerning the Factory at Chorzow,

http://www.icjciij.org/pcij/serie_A/A_09/28_Usine_de_Chorzow_Competence_Arret.pdf, 21. 04. 2016.

Case Concerning Gabcikovo Nagymaros Project,

<http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7375.pdf>, 24. 04. 2016.

Case Concerning the Northern Cameroons,

<http://www.icjciij.org/docket/index.php?sum=289&code=cuk&p1=3&p2=3&case=48&k=1c&p3=5>, 24. 04. 2016.

Case Concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran,

<http://www.icj-cij.org/docket/files/64/6293.pdf>, 26. 04. 2016.

Case Concerning Certain German Interests in Polish Upper Silesia,

http://www.icjciij.org/pcij/serie_A/A_06/16_Interets_allemands_en_Haute_Silesie_polo_naise_Competence_Arret.pdf, 17. 05. 2016.

Case Concerning the Differences Between New Zealand and France Arising from the Rainbow Warrior Affair,

http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XIX/199-221.pdf, 17. 05. 2016.

Case of Velásquez-Rodríguez v. Honduras,

http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_04_ing.pdf, 18. 05. 2016.

Case of Drozd and Janousek v. France and Spain,

<https://www.legal-tools.org/en/browse/record/1b6acc/>, 20. 05. 2016.

Case Concerning the Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua,

<http://www.icj-cij.org/docket/?sum=367&p1=3&p2=3&case=70&p3=5>, 20. 05. 2016.

Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide,

<http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf>, 26. 05. 2016.

Claim of the Salvador Commercial Company ("El Triunfo Company")

http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XV/467-479.pdf, 17. 05. 2016.

Code of Conduct on Accidental Pollution of Transboundary Inland Waters,

<http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/eur16417.pdf>, 20. 12. 2017.

Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters,

<https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>, 19. 12. 2017.

Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment,

<https://rm.coe.int/168007c079>, 08.12. 2017.

Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context,

https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/legaltexts/Espoo_Convention_authentic_ENG.pdf, 14. 12. 2017.

Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects,

<http://www.unoosa.org/pdf/publications/STSPACE11E.pdf>, 06. 09. 2016.

Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy,

<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201041/volume-1041-I-13706-English.pdf>, 13. 09. 2017.

Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses,

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf, 22. 12.

2017.

Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes,

<https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/pdf/watercon.pdf>, 22. 12. 2017.

Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents,

<https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2006/teia/Convention%20E%20no%20annex%20I.pdf>, 22. 12. 2017.

Declaration on Fact-Finding by the United Nations in the Field of the Maintenance of International Peace and Security,

<http://www.un.org/documents/ga/res/46/a46r059.htm>, 31. 12. 2017.

Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment,

<http://www.unep.org/documents.multilingual/default.asp?documentid=97&articleid=1503>, <http://www.un-documents.net/a25r2625.htm>, 13.11.2017.

Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations,

<http://www.un-documents.net/a25r2625.htm>, 13.11.2017.

Definition of Aggression General Assembly Resolution 3314 (XXIX),

http://legal.un.org/avl/pdf/ha/da/da_ph_e.pdf, 18. 10. 2016.

Document A/CN.4/96: International Responsibility: Report by F. V. Garcia

Amador, Special Rapporteur, Year Book of the International Law Commission, Vol. : II, 1956, s. 176 – 180 .

http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1956_v2.pdf, 06. 03. 2016.

Document A/CN.4/217 and Add.1: First Report on State Responsibility, by Mr. Roberto Ago, Special Rapporteur—Review of Previous Work on Codification of the Topic of the International Responsibility of States, Year Book of the International Law Commission, Vol. : II, 1969, s. 114 – 124.

http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1969_v2.pdf, 06. 03. 2016.

Document A/CN.4/233: Second Report on State Responsibility, by Mr. Roberto Ago, Special Rapporteur—The Origin of International Responsibility, Year Book of the International Law Commission, Vol. : II, 1970, s. 177 – 198.

http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1970_v2.pdf, 06. 03. 2016.

Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries,

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf, 13. 03.

2016.

Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, With Commentaries,

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf, 06. 10.

2016.

Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities with Commentaries,

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_10_2006.pdf, 28. 11.

2016.

European Court of Human Rights Case of Loizidou v. Turkey,

[http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2006.nsf/All/5AB01EE1CD8FB2A8C22571D2002BB60E/\\$file/European%20Court%20of%20Human%20Rights.pdf?OpenElement](http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2006.nsf/All/5AB01EE1CD8FB2A8C22571D2002BB60E/$file/European%20Court%20of%20Human%20Rights.pdf?OpenElement), 20. 05.

2016.

Fisheries Jurisdiction Case,

<http://www.icj-cij.org/files/case-related/56/056-19730202-JUD-01-00-EN.pdf>, 22. 12.

2017.

German Settlers in Poland,

http://www.icj-cij.org/pcij/serie_B/B_06/Colons_allemands_en_Pologne_Avis_consultatif.pdf, 17. 05. 2016.

Island of Palmas Case,

http://legal.un.org/riaa/cases/vol_II/829-871.pdf, 18. 10. 2016.

International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (MARPOL),

[http://www.imo.org/en/about/conventions/listofconventions/pages/internationalconvention-for-the-prevention-of-pollution-from-ships-\(marpol\).aspx](http://www.imo.org/en/about/conventions/listofconventions/pages/internationalconvention-for-the-prevention-of-pollution-from-ships-(marpol).aspx), 07. 01. 2017.

Janes Case,

http://legal.un.org/riaa/cases/vol_IV/82-98.pdf, 26. 04. 2016.

LaGrand Case,

<http://www.icj-cij.org/files/case-related/104/7738.pdf>, 20. 08. 2017.

Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons Advisory Opinion of 8 July 1996,

<http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>, 20. 09. 2016.

Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) Notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970),

<http://www.icj-cij.org/files/case-related/53/053-19710621-ADV-01-00-EN.pdf>, 20. 12. 2017.

Manila Declaration on the Peaceful Settlement of International Disputes,

<http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r010.htm>, 22. 12. 2017.

Massey Case,

http://legal.un.org/riaa/cases/vol_IV/155-164.pdf, 26. 04. 2016.

Montevideo Convention on the Rights and Duties of States,

<https://www.ilsa.org/jessup/jessup15/Montevideo%20Convention.pdf>, 07. 03. 2016.

North Sea Continental Shelf Cases,

<http://www.icj-cij.org/files/case-related/51/051-19690220-JUD-01-00-EN.pdf>, 22. 12. 2017.

Nuclear Tests Case,

<http://www.icj-cij.org/docket/files/58/6095.pdf>, 24. 04. 2016.

Pacific Settlement of International Disputes (HAGUE, I),
<https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0577.pdf>, 31. 12. 2017.

Permanent Sovereignty over Natural Resources,
[http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1803\(XVII\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1803(XVII)), 07. 11. 2016.

Phosphates in Morocco,
http://www.icjciij.org/pcij/serie_AB/AB_74/01_Phosphates_du_Maroc_Arret.pdf, 21.
04. 2016.

Question of Methods of Fact-Finding,
<https://documentsddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/186/42/IMG/NR018642.pdf?OpenElement>, 31. 12. 2017.

Request for the Codification of the Principles of International Law Governing State Responsibility,
<https://documentsddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/086/64/IMG/NR008664.pdf?OpenElement>, 06. 03. 2016.

Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations Advisory Opinion,
<http://www.icj-cij.org/docket/files/4/1835.pdf>, 21. 02. 2016.

Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future,
<http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>, 12. 12. 2017.

Rio Declaration on Environment and Development 1992,
<http://www.jus.uio.no/lm/environmental.development.rio.declaration.1992/portrait.a4.pdf>, 07. 11. 2016.

Summary of Proposed Legal Principles for Environmental Protection and Sustainable Development Adopted by the WCED Experts Group on Environmental Law,
<http://www.un-documents.net/ocf-a1.htm>, 08. 01. 2017.

Survey of State Practice Relevant to International Liability for Injurious Consequences Arising Out of Acts Not Prohibited by International Law, Prepared by the Secretariat, Yearbook of the International Law Commission, Vol: II, 1985,

http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/a_cn4_384.pdf&lang=EFS,
08. 09.2016.

The Case of the S.S. "LOTUS",

http://www.icj-cij.org/pcij/serie_A/A_10/30_Lotus_Arret.pdf, 19. 10. 2016.

The Corfu Channel Case,

<http://www.icj-cij.org/docket/files/1/1645.pdf>, 28. 04. 2016.

Trail Smelter Case,

http://legal.un.org/riaa/cases/vol_III/1905-1982.pdf, 20. 10. 2017.

'Treatment of Polish Nationals and Other Persons of Polish Origin or Speech in the Danzig Territory',

http://www.icj-cij.org/pcij/serie_AB/AB_44/01_Traitement_nationaux_polonais_Avis_consultatif.pdf, 24. 04. 2016.

Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water,

<https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002801313d9>, 08.09.2016.

Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons,

<https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1970/infcirc140.pdf>, 22. 09. 2016.

United Nations Conference on Environment and Development, A/RES/44/228,

<http://www.un.org/documents/ga/res/44/ares44-228.htm>, 07. 11. 2016.

United Nations Convention on the Law of the Sea,

http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf, 03. 10. 2016.

United Nations Framework Convention on Climate Change,

<https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>, 22. 12. 2017.

United Nations Millennium Declaration,

<http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>, 21. 03. 2016.

Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage,

<https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc500.pdf>, 13. 09. 2017.

Vienna Convention on the Law of Treaties,

<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201155/volume-1155-I-18232-English.pdf>, 17. 05. 2016.

Vienna Convention on Succession of States in respect of Treaties,

http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/3_2_1978.pdf, 21. 12. 2017.

Year Book of the International Law Commission, 1949, s. 50,

http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1949_v1.pdf, 16. 03. 2016.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6092.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6092.pdf>, 21. 02. 2016.

<http://www.un.org/en/sections/un-charter/introductory-note/index.html>, 21. 02. 2016.

<http://legal.un.org/ilc/league.shtml>, 06. 03. 2016.

<http://legal.un.org/ilc/ilcintro.shtml>, 13. 03. 2016.

<http://legal.un.org/ilc/work.shtml>, 13. 03. 2016.

http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1970_v2.pdf, 16. 03. 2016.

<http://www.icj-cij.org/documents/index.php?p1=4&p2=2&p3=0>, 21. 04. 2016.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5719d39cddee32.25246317, 22. 04. 2016.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.573982c1b56846.48710341, 16. 05. 2016.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57fb4b4783d539.90991922, 10. 10. 2016.

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>, 11. 10. 2016.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58071b97ebee92.19746518, 19. 10. 2016.

http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/a_cn4_360.pdf&lang=EFS, 14. 11. 2017.

<http://legal.un.org/ilc/guide/9.shtml>, 14. 11. 2017.

http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/a_cn4_394.pdf&lang=EFS, 14. 11. 2017.

http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/reports/a_33_10.pdf&lang=EFS, 14. 11. 2017.

<http://legal.un.org/docs/?symbol=A/RES/32/151>, 14. 11. 2017.

http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/a_cn4_1533.pdf&lang=EF, 14. 11. 2017.

http://legal.un.org/docs/?path=../ilc/documentation/english/a_cn4_1470.pdf&lang=EFS, 14. 11. 2017.

<http://legal.un.org/docs/?symbol=A/CN.4/L.536>, 14. 11. 2017.

http://legal.un.org/ilc/guide/9_7.shtml, 15. 11. 2017.

http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/56/PV.85, 15. 11. 2017.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a0c3db4b8c1f0.85984361, 15. 11. 2017.

<http://web.unep.org/about/>, 18. 12. 2017.

<https://sustainabledevelopment.un.org/csd.html>, 18. 12. 2017.

<https://www.unece.org/info/ece-homepage.html>, 20. 12. 2017.



ÖZET

Teknolojik gelişmeler, tehlikeli faaliyetlerin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmış, yıkıcı etkisini artırmış, uluslararası toplumun çevrenin korunması gibi ortak değerleri açısından tehlike yaratmıştır. Uluslararası haksız fiil sorumluluğu bu gelişmeler karşısında yetersiz kalınca, uluslararası tehlike sorumluluğu yeni bir uluslararası sorumluluk rejimi olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın amacı, genel olarak uluslararası tehlike sorumluluğu ile uluslararası tehlike sorumluluğunun bir boyutu olarak önleme yükümlülüğünü incelemek, uluslararası tehlike sorumluluğu ile önleme yükümlülüğünün uluslararası hukuk açısından arz ettiği önemi ortaya koymaktır. Bu çalışmada uluslararası tehlike sorumluluğu ve önleme yükümlülüğü incelenirken, uluslararası tehlike sorumluluğu ile uluslararası haksız fiil sorumluluğu ve uluslararası çevre hukuku arasındaki yakın ilişki göz önünde bulundurulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Uluslararası Haksız Fiil Sorumluluğu, Uluslararası Hukuka Uygunluğun Sağlanması, Uluslararası Tehlike Sorumluluğu, Önleme Yükümlülüğü, Uluslararası Çevre Hukuku.

ABSTRACT

Technological advancements have eased the development of dangerous activities, extended their destructive effects, and jeopardized common values of the international community, such as protection of the environment. When the international tort responsibility failed to satisfy against such advancements, the international risk liability has emerged as a new international liability regime. Purpose of this study is to examine the international risk liability, and the liability to prevent as a dimension the international risk liability, and the importance of international risk liability and liability to prevent in terms of the international law. In this study, in examination of the international risk liability and liability to prevent, the close relation between the international risk liability and international tort responsibility and the international environmental law has been taken into consideration.

Keywords

International Tort Responsibility, Compliance with International Law, International Risk Liability, Liability to Prevent, International Environmental Law.